

Izdavač
Pro Educa
Banjaluka

Autori
dr Srđan Puhalo
Milkica Bulajić

Recenzent
dr Vladimir Turjačanin

Lektura
Imprimatur

Naslovna strana i fotografija
Zlatko Popović

Prevodenje
Dragana Čeprikić

Grafičko oblikovanje
Darko Domazet

Štampa
Art print, Banja Luka

Za izdavača
Dragan Močević

Tiraž
300 primjeraka

SELEFije U BOSNI I HERCEGOVINI

2

Kako se o njima izvještava,
kako se ponašaju u virtualnom svijetu
i koliko su ekstremni?

Socio- psihološka studija

Priredio:
SRĐAN PUHALO

Banja Luka, 2018

SADRŽAJ

Zašto apstinenti?

POLITIČKI MOTIVIŠANA IZBORNA APSTINNCIJA- Neda Perišić

1. „Pozitivni“ apstinenti
2. Politizovana apstinencija u Bosni i Hercegovini
3. Predizborna kampanja i apstinencija
4. Mediji i apstinencija
5. Završna razmatranja

LITERATURA

APSTINENTI U BOSNI I HERCEGOVINI- Srđan Puhalo

1. UVOD

1.1 O političkoj kulturi

1.1.1 Istraživanja nekih aspekata političke kulture u posleratnoj Bosni i Hercegovini

1.2 Politička participacija, političko odlučivanje i apstinencija

1.2.1 Istraživanje apsinencije u Bosni i Hercegovini od 90-ih godina 20. vijeka do danas i šta znamo o njoj?

2. ISTRAŽIVAČKI POSTUPAK

2. 1 Metodologija

2. 2 Instrument

3. FORMIRANJE MJERA KORIŠTENIH U ISTRAŽIVANJU

1.1 Formiranje skala nacionalizma

1.2 Formiranje skala dogmatizma

3.3 Formiranje skale cilj opravdava sredstvo

3.4 Formiranje skale odnos prema vođi

3.5 Formiranje skale liberalizam/ konzervativizam

3.6 Pouzdanost instrumenta

4. METOD OBRADE PODATAKA

5. SOCIO- DEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE SVIH ISPITANIKA

6. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

7. GLASAČI I APSTINENTI U BOSNI I HERCEGOVINI

7.1 Kako se glasači i apstinenti informišu o političkim zbivanjima

7.2 Razlike između glasača i apstinenata na varijablama nacionalizam, kosmopolitizam, dogmatizam, cilj opravdava sredstvo, odnos prema vođi, konzervativizam, konzervativistička autoritarnost i liberalizam

7.3 Društvene vrijednosti glasača i apstinenata

7.4 Povjerenje glasača i apstinenata u institucije

7.5 Članstvo glasača i apstinenata u organizacijama civiljnog društva

7.6 Duštveni aktivizam glasača i apstinenata

7.7 Rasprava

8. APSTINENTI U BOSNI I HERCEGOVINI

- 1.1 Socio- demografske karakteristike apstinenata
 - 1.2 Kako se apstinenti najčešće informišu o političkim zbivanjima
 - 1.3 Razlike između apstinenata na varijablama nacionalizam, kosmopolitizam, dogmatizam, cilj opravdava sredstvo, odnos prema vođi, konzervativizam, konzervativistička autoritarnost i liberalizam
 - 1.4 Društvene vrijednosti apstinenata
 - 1.5 Povjerenje apstinenata u institucije
- 8.6 Članstvo apstinenata u organizacijama civilnog društva
- 8.7 Društveni aktivizam apstinenata
 - 8.8 Rasprava
9. APSTINENTI MEĐU BOŠNJACIMA U BOSNI I HERCEGOVINI
 - 9.1 Socio- demografske karakteristike
 - 9.2 Kako se bošnjački apstinenti informišu o političkim zbivanjima
 - 9.3 Razlike između bošnjačkih apstinenata na varijablama: nacionalizam, kosmopolitizam, dogmatizam, cilj opravdava sredstvo, odnos prema vodi, konzervativizam, konzervativistička autoritarnost i liberalizam
 - 9.4 Društvene vrijednosti bošnjačkih apstinenata
 - 9.5 Povjerenje bošnjačkih apstinenata u institucije
 - 9.6 Članstvo bošnjačkih apstinenata u organizacijama civilnog društva
 - 9.7 Društveni aktivizam kod bošnjačkih apstinenata
 - 9.8 Rasprava
 10. APSTINENTI MEĐU HRVATIMA U BOSNI I HERCEGOVINI
 - 10.1 Socio- demografske karakteristike
 - 10.2 Kako se hrvatski apstinenti najčešće informišu o političkim zbivanjima
 - 10.3 Razlike između hrvatskih apstinenata na varijablama nacionalizam, kosmopolitizam, dogmatizam, cilj opravdava sredstvo, odnos prema vođi, konzervativizam, konzervativistička autoritarnost i liberalizam
 - 10.4 Društvene vrijednosti hrvatskih apstinenata
 - 10.5 Povjerenje hrvatskih apstinenata u institucije
 - 10.6 Članstvo hrvatskih apstinenata u organizacijama civilnog društva
 - 10.7 Društveni aktivizam kod hrvatskih apstinenata
 - 10.8 Rasprava
 11. APSTINENTI MEĐU SRBIMA U BOSNI I HERCEGOVINI
 - 11.1 Socio- demografske karakteristike
 - 11.2 Kako se srpski apstinenti informišu o političkim zbivanjima
 - 11.3 Razlike između srpskih apstinenata na varijablama: nacionalizam, kosmopolitizam, dogmatizam, cilj opravdava sredstvo, odnos prema vodi, konzervativizam, konzervativistička autoritarnost i liberalizam
 - 11.4 Društvene vrijednosti srpskih apstinenata
 - 11.5 Povjerenje srpskih apstinenata u institucije
 - 11.6 Članstvo srpskih apstinenata u organizacijama civilnog društva

11.7 Društveni aktivizam kod srpskih apstinenata

11.8 Rasprava

12. APSTINENTI U BOSNI I HERCEGOVINI

LITERATURA

UVOD

Kada je 2016. godine objavljena publikacija „Selefije u Bosni i Hercegovini¹“, javnost je bila zatečena, ne toliko dobijenim rezultatima, koliko činjenicom da se jedan psiholog, Srbin iz Banjaluke, bavi ovom grupom ljudi, a ne samo službe bezbjednosti i Islamska zajednica BiH. Do tog trenutka selefije u Bosni i Hercegovini, ali i regionu, najčešće su bile doživljavane kao teroristi i radikalni islamisti koji jedva čekaju da sebe, zajedno sa drugim, dignu u vazduh. Tako su ih opisivali mediji, tako su ih percipirali građani. Naš pristup je bio potpuno drugačiji, a po mom mišljenju i ispravniji. Oni su za nas bili prvenstveno ljudi koji su sami izabrali kako će praktikovati islam i pružena im je mogućnost da pokažu ko su, šta su i kakvi su.

Naravno, kao i svako istraživanje i ovo je imalo mnoga ograničenja i nedostatke, a to je kritičarima, koji najčešće nisu ni pročitali publikaciju, dalo za pravo da kažu da je to „naručeno istraživanje“, da je to nerealna i „ušminkana“ slika selefija u Bosni i Hercegovini, pa sam preko noći dobio etiketu „lobista ISIL-a“.

Zbog toga sam odlučio da nastavim ovo istraživanje i da pokušam da posredno otkrijem njihovu „mračnu stranu“ koju su tako „vješto skrivali“ od mene tokom prvog istraživanja.

Rezultati novog istraživanja su pred vama.

Kao logičan nastavak istraživanja iz 2016. godine, analizirali smo kako se o selefijama govori u TV dnevnicima. Monitoring je trajao četiri mjeseca tokom kojih smo pratili TV dnevnike svih važnijih televizija u Bosni i Hercegovini i njihovo izvještavanje o selefijama. Pored toga, četiri mjeseca pratili smo kako se o pojedinim društvenim temama piše na portalima koji su bliski selefijama. Na kraju smo analizirali Fejsbuk stranice tih portala kako bismo vidjeli koji su to sadržaji koji se najviše čitaju, gledaju, komentarišu i dijele.

U drugom dijelu publikacije na uzorku od 317 selefija pokušali smo da upoznamo neke njihove „mračne“ aspekte ličnosti (makijavelizam, narcizam, psihopatiju i sadizam), lične i društvene ciljeve, koliko vjeruju institucijama, stavove o ratu, miru, o samožrtvovanju kao i neke druge psihološke konstrukte koji mogu da utiću na pojavu neke vrste ekstremizma. Na kraju ćemo uporediti sklonost ka antisocijalnom ponašanju između selefija

¹ <http://proeduca.net/wp-content/uploads/2016/11/srdjan-puhalo-selefije.pdf>

koje se nalaze u zatvoru zbog terorizma ili odlaska na ratišta u Siriju i Irak i selefija koje su ostale u Bosni i Hercegovini.

U trećem dijelu ćemo prikazati i analizu intervjua tj. životnih priča sa sedam selefija koje se nalaze u zatvorima zbog toga što su osuđeni za terorizam u Bosni i Hercegovini ili odlazak na strana ratišta.

U četvrtom dijelu možete da pročitate odgovore selefija koji su autoritet u sredinama u kojima žive na pitanja o sekularnoj državi, odnosu muslimana prema ljudima druge vjere, sličnosti između islama i hrišćanstva, odnosu islama prema miru, terorizmu i samožrtvovanju. O tome su pisali Emir Čajić i Izet Hadžić.

Na kraju, želim da se zahvalim ljudima koji su mi omogućili da uradim anketiranje među selefijama: Azri Velagić Macić, Mirsadu Maciću, Adnanu Mrkonjiću, Elvedinu Peziću, Demiru Filipoviću, Zijadu Ljakiću, Izetu Hadžiću, Osmanu Smajloviću, Tariku Agiću, Edisu Bosniću, Dževadu Gološu, Elviru Zečeviću, Fikretu Duriću, Anesu Šertoviću i Emiru Čajiću. Takođe, hvala kolegama koje su mi pomogle svojim znanjem, savjetima i sugestijama: dr Bobanu Petroviću, dr Vladimиру Turjačaninu, dr Siniši Lakiću i mr Nedi Perišić. Hvala na razumijevanju Ministarstvu pravde Bosne i Hercegovine, Ministarstvu pravde Federacije BiH, kao i uposlenicima KPZ Zenica. Hvala Extreme Social ekipi na besplatnom korištenju alata za analizu društvenih mreža. Hvala Diani i Danieli na pomoći oko unosa podataka i pisanja transkripta, kao i Močevićima, Sanji i Dragani, znaju oni zašto.

KAKO SE O SELEFIJAMA IZVJEŠTAVALO U TV DNEVNICIMA I NA PORTALIMA BLISKIM SELEFIJAMA U PERIODU OD JULA DO NOVEMBRA 2017. GODINE

dr Srđan Puhalo
Milkica Bulajić

Kada govorimo o odnosu medija i selefija u Bosni i Hercegovini moramo da prikažemo neke rezultate iztraživanja iz 2016. godine (Puhalo) koji veoma dobro oslikavaju kakvo je stanje na terenu. Printani mediji o selefijama uglavnom izvještavaju ili neutralno ili negativno. Negativno izvještavanje o selefijama je posebno prisutno u medijima iz Republike Srpske i kod „hrvatskih“ dnevnih novina i portala. Selefije se prikazuju stereotipno i vrlo često izjednačavaju sa teroristima, a pri tome se svjesno zanemaruju svi ostali aspekti njihovog života i rada. Izvještaji i vijesti su dominantna forma kada se piše o selefijama, dok je zanemariv broj ozbiljnih analitičkih tekstova. O njima najviše govore „neimenovani i dobro obaviješteni izvori“. Stiče se utisak da mediji manje ili više svjesno šire strah od selefija među građanima Bosne i Hercegovine, prikazujući ih kao veoma moćne i organizovane, kojih se ne plaše ili čak sa njima tajno sarađuju i neke institucije sistema. Bosanci i Hercegovci nemaju mnogo znanja o selefijama i informacije koje imaju o njima najčešće dobijaju od televizije, a zatim slijede društvene mreže, prijatelji i poznanici. S obzirom na to kako se selefije prikazuju u javnosti, ne treba da nas začudi što građani ove zemlje selefije opisuju isključivo negativnim stereotipima.

Kao što smo naglasili, 2016. godine radili smo analizu kako printani mediji i najveći portali u Bosni i Hercegovini pišu o selefijama, a ove godine radili smo i analizu centralnih TV dnevnika i portala bliskih selefijama.

1. Metodologija

U periodu od 1. jula do 31. oktobra predmet monitoringa TV stanica i odbaranih veb-portala bilo je izvještavanje o selefijama. U okviru monitoringa TV stanica četiri mjeseca pratili smo centralne informativne emisije i kako

se u njima izvještava o selefijama. Osim toga, četiri mjeseca smo pratili pet portala za koje smatramo da su bliski selefijama tj. da su njihovi sadržaji bliski ovim ljudima. Tokom monitoringa ovih portala pratili smo samo one vijesti i informacije koje se tiču političkih i društvenih događaja, dok analizom nije obuhvaćena vjerska tematika.

Svakodnevno su praćene sljedeće centralne informativne emisije:

- TV kuće: Radio-televizija Bosne i Hercegovine (BHRT), radio-televizija Federacije BiH (FTV), Radio-televizija Republike Srpske (RTRS), Al Jazeera, Alternativna televizija (ATV), BN televizija (BN), N1 televizija, Hayat i TV1.
- Internet portali: Saff.ba (www.saff.ba), Islam my life (<http://imlty.press>), Naš haber (<https://nashaber.wordpress.com>), Minber.ba (www.minber.ba) i N-um.com (www.n-um.com)

2. Rezultati

Tokom posmatranog perioda zabilježena je 181 objava u kojoj se spominjao problem opasnosti od terorizma, postojanja vehabijskih i selefijskih zajednica u Bosni i Hercegovini, te odlaska bh. državljana na strana ratišta. Kao i svako drugo pitanje i ovo je bilo politički obojeno, pa su pojedini mediji pitanje opasnosti od terorizma koristili za dnevno-političke obračune sa političkim neistomišljenicima vladajućih elita pod čijim su uticajem. Tačka obojenost posebno je bila karakteristična za RTRS, koji je svako malo zastrašivao javnost pričom o opasnosti od terorizma i vehabizma, da bi se sve u konačnici svelo na obračun sa ministrom bezbjednosti BiH Dragom Mektićem, koji je na meti ovog medija već duže vrijeme. Da mediji posežu za različitim sredstvima kako bi postigli svoj cilj svjedoči i činjenica da je RTRS skoro pa svaku izjavu iz regiona u kojoj je Bosna i Hercegovina okarakterisana kao „leglo terorizma“ i potencijalna opasnost za zemlje u regionu, pa i cijelu Evropu, dočekao sa aplauzom i začinio podacima znanim samo RTRS-u, dok su se drugi mediji prilikom prenošenja ovakvih informacija većinom vodili službenim podacima institucija zaduženih za bezbjednost.

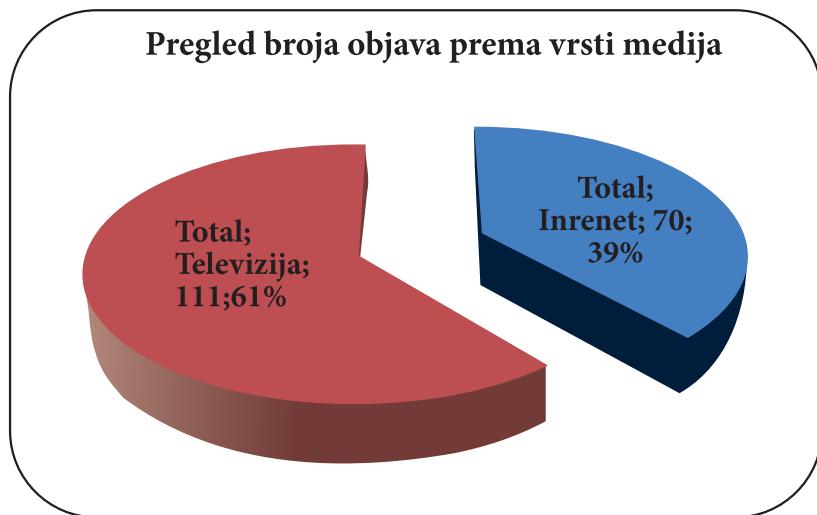
Najveći broj objava zabilježen je kao reakcija na izjave iz regije u kojima je Bosna i Hercegovina okarakterisana kao „leglo terorizma“, te velika opasnost za zemlje u regionu. Najviše reakcija svakako je zabilježeno na izjave hrvatske predsjednice Kolinde Grabar Kitarović o postojanju 10.000

ljudi s radikalnim namjerama u Bosni i Hercegovini koji djeluju i prema Hrvatskoj. Oštре reakcije iz Bosne i Hercegovine zabilježene su i na izjave ministra spoljnih poslova Austrije Sebastijana Kurca, te predsjednika Češke Miloš Zemana, koji je istakao da „Bosna i Hercegovina može postati evropska baza ISIL-ovih terorista“. Ovakve izjave su naišle na osudu bh. i federalnih medija, dok je RTRS ove izjave „podgrijavao“ izjavama „stručnjaka za bezbjednost“, koji su iznosili tvrdnje o Bosni i Hercegovini kao leglu terorista vеhabija koji su u svakom trenutku spremni da reaguju. Tako su marame koje nose muslimanke zbog islamskih pravila oblačenja okarakterisane kao nešto što je negativno i što ima za cilj da proširi uticaj islamskih zemalja na Bosnu i Hercegovinu. S tim u vezi krenule su i spekulacije o tome na koji način se finansira nošenje marame, pa su „stručnjaci za bezbjednost“ poput Džевада Galijaševića iznosili cjenovnike radikalnih islamičkih grupa iz Saudijske Arabije.

RTRS je medij koji karakteriše najveća pristrasnost i neobjektivnost u izvještavanju, jer se u centralnim informativnim emisijama ovog javnog emitera svako malo pojavljivao prilog propraćen senzacionalističkim izjavama i video-zapisima sa pripadnicima selefijske zajednice, a sve s ciljem zastrašivanja javnosti. Nerijetko su pripadnici selefijskih zajednica povezani sa takozvanim mudžahedinima koji se terete za strašne ratne zločine nad nemuslimanskim stanovništvom tokom 90-ih godina. Nerijetko su i djeca bila targetirana kao dio priče o strašnom teroru pripadnika selefiskog pokreta, što dovoljno govori o neobjektivnosti domaćih medija.

Tokom perioda monitoringa medija zabilježena je 181 objava. Kada je u pitanju vrsta medija, zabilježeno je 111 objava na televizijskim stanicama i 70 objava na veb-portalima koje posjećuju pripadnici selefijske zajednice. Najveći broj objava u posmatranom periodu zabilježen je na portalu Saff.ba, a zatim slijede centralne informativne emisije Radio-televizije Republike Srpske (RTRS). Dok su tekstovi na portalu Saff.ba većinom prenošeni iz drugih medija, izvještaje RTRS-a karakterisala je pristrasnost i neobjektivnost, te stalna težnja ka podizanju tenzija i zastrašivanju javnosti.

U narednom grafikonu i tabeli dat je pregled broja objava po vrsti medija.

Grafikon 1.

Tabela 1. Ukupan broj objava u TV dnevnicima

Medij	Broj objava
Radio-televizija Republike Srpske	34
Radio-televizija Federacije Bosne i Hercegovine	28
Radio-televizija Bosne i Hercegovine	12
TV1	11
Al Jazeera	6
Alternativna televizija Banja Luka	6
N1 televizija (BiH)	6
NTV Hayat	5
Radio-televizija BN	3
Ukupno	111

Tabela 2. Ukupan broj objava na portalima

Medij	Broj objava
Saff.ba	44
Imltv.press	10
Nashaber.wordpress.com	7
Minber.ba	5
N-num.com	4
Ukupno	70

Naveći broj objava zabilježen je u septembru. Burne reakcije bosanskohercegovačke javnosti izazvala je izjava predsjednice Hrvatske Kolinde Grabar Kitarović da u Bosni i Hercegovini živi 10.000 ljudi s radikalnim namjerama, koji djeluju i prema Hrvatskoj.

Tabela 3. Ukupan broj objava u medijima po mjesecima

Mjesec	Broj objava
Jul	26
Avgust	56
Septembar	62
Oktobar	37
Ukupno	181

2.1 Jul 2017. godine

Početak monitoringa u julu svakako su obilježile tvrdnje RTRS-a o postojanju terorističkih kampova u Bosni i Hercegovini, a kao glavne „krivce“ za neadekvatnu borbu protiv ovakvih pojava označeni su ministar unutrašnjih poslova Federacije BiH Aljoša Čampara. Posebna krivica pala je na i leđa ministra bezbjednosti BiH Dragana Mektića. S obzirom na to da su oba ministra u svojim izjavama o bezbjednosnoj situaciji isticali da već godinu dana nije bilo terorističkog akta u zemlji i negirali tvrdnje pojedinih medija o postojanju terorističkih kampova i povratku ratnika sa stranih ratišta, to je RTRS-u bio direktan povod da krene sa zapaljivim tvrdnjama stručnjaka za terorizam, pa su se u nekoliko navrata pojavljivali prilozi sa Dževadom Galijaševićem u glavnoj ulozi, koji je iznosio tvrdnje koje su imale za cilj da preplaše i ubijede javnost da postoji veliki razlog za brigu. Svakako da je u cilju glorifikovanja entitetskih institucija Republike Srpske od strane RTRS-a Policija RS prepoznata kao jedina koja može da se izbori protiv terorizma i obezbijedi sigurnost građanima Republike Srpske. U nastojanjima da se ministar Dragan Mektić prikaže kao „loš momak“ RTRS nije birao sredstva, pa je čak i ozbiljna stvar poput opasnosti od terorizma korištena da se javnost ubijedi u neiskrene namjere ministra. Glavne argumente je svakako obezbijedio stručnjak za bezbjednost Galijašević, pa su se u prilozima RTRS-a mogle čuti tvrdnje poput one da se protiv Republike Srpske vodi specijalni rat, a da ga sprovodi ministar Mektić po instrukcijama bivšeg pripadnika odreda „El mudžahid“ Adnana Dlakića, navod-

no zaposlenog u ministarstvu kojim Mektić rukovodi. Kritike sa RTRS-a upućene su i na račun pravosuđa koje, prema procjenama ovog medija i njegovih izvora, izriče neadekvatne kazne u borbi protiv terorizma, te, kako je istaknuto, pušta ISIL-ovce na slobodu. Tokom jula zabilježena je i informacija o prijetnjama predstavnicima Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. U izdanju magazina „Rumijah“, koji je pod kontrolom ISIL-a, simpatizeri ove terorističke organizacije pozvani su da napadnu ciljeve u Bosni i Hercegovini, a posebno Islamsku organizaciju i njihove kancelarije. Tim povodom zabilježeno je par izjava stručnjaka za bezbjednost koji su procijenili da je zemlja na meti ISIL-a i da nadležne institucije treba da budu na oprezu kako bi spriječile eventualne terorističke akte. Na portalu N-um.com zabilježena je i pjesma pod nazivom „Brada, nikab, nogavice – vehabijske smicalice!“ kojom je autor pokušao da prikaže na koji se način okolina odnosi spram svih onih koji se okrenu drugačijem praktikovanju vjere i promijene izgled u smislu pokrivanja kod žena i puštanja brade i skraćivanja pantalona kod muškaraca. Autor pjesme ironično sugerira da u trenutnoj situaciji vehabije predstavljaju najveći problem u Bosni i Hercegovini te navodi:

„Vehabija u Bosni da nema
Ne bi bilo nikakvih problema
Svak' bi sebi našo mjesto radno
Osjećo se niko ne bi gladno
Siromaštva više ne bi bilo
Džaba bi se i jelo i pilo
A gorivo, o njemu ne pitaj
Par maraka i do čepa sipaj
Bolnice bi bile haman prazne
Nestale bi i bolesti razne
Ne bi bilo droge, kriminala
Policija ne bi ni trebala...“

2.2 Avgust 2017. godine

Tokom avgusta mediji su se najviše bavili hapšenjima i deportacijama osoba povezanih sa terorizmom. U fokusu je bila deportacija braće Amira i Emira Hodžića iz Njemačke koje je ova država vratila u Bosnu i Hercegovinu zbog sumnje na direktnu vezu sa pripadnicima terorističke organizacije

ISIL. Nakon njihovog dolaska u zemlju braća su ispitana i puštena na slobodu, jer prema navodima nadležnih institucija nije bilo razloga za njihovo zadržavanje pošto nisu počinili nikakvo krivično djelo, niti su osuđeni. Ovo je bio povod RTRS-u da se obruši na nadležne institucije, pa su tako krenuli sa konstatacijama da potencijalni teroristi čim kroče na teritoriju Bosne i Hercegovine postaju turisti, kao i da je političko i bezbjednosno paktiranje sa sumnjivim licima Bosni i Hercegovini odavno pretvorilo u rasadnik terorizma. Hapšenja Jasmina Hadžića u sarajevskom naselju Buća Potok zbog sumnje na povezanost sa terorizmom, te jedne osobe u Gacku, bili su povod da mediji krenu sa spekulacijama, pa su ove osobe odmah na RTRS-u okarakterisane kao opasne vehabije. Tokom avgusta uhapšen je i Adem Karamuha za kojim je Sud BiH raspisao potjernicu jer mu je izrečena presuda zbog ratovanja u Siriji i pripadnosti terorističkoj grupi, ali je do avgusta bio nedostupan nadležnim organima. Burne reakcije javnosti izazvala je izjava predsjednika Češke Miloša Zemana o tome „da Bosna i Hercegovina može postati evropska baza terorista“. Zeman je za češki list „Blesk“ izjavio da „ukoliko, tzv. Islamska država bude pobijeđena u Iraku i Siriji, prijeti opasnost da će teroristi, osim toga što će se premjestiti u Avganistan, stvoriti evropsku terorističku bazu, te da takva baza može biti Bosna i Hercegovina, s obzirom na njen nacionalni sastav“. Uslijedile su reakcije, a među prvima je bila reakcija člana Predsjedništva BiH Bakira Izetbegovića, koji je istakao da je namjera ovakvih izjava da se evropska javnost zatruje lažnom predstavom o Bosni i Hercegovini, naročito o njenim građanima islamske vjere, kao o tobožnjoj sigurnosnoj prijetnji za Evropu. Dok je ministar inostranih poslova BiH Igor Crnadak istakao da opasnost u Bosni i Hercegovini nije ništa veća u odnosu na opasnost u ostalim evropskim zemljama, ministar Mektić je konstatovao da su ovakve izjave neutemeljene i „odvaljene“. Nasuprot ovakvim reakcijama, RTRS je Zemanove izjave dočekao blagonaklono pa su odmah krenuli sa povezivanjem sa ratnim dešavanjima i konstatacijama da je prve islamske ratnike u zemlju doveo Alija Izetbegović. Zemanova izjava nije bila jedina koja je tokom avgusta naišla na burne reakcije. Tadašnji ministar spoljnih poslova Austrije Sebastijan Kurc izrazio je zabrinutost zbog sve većeg uticaja muslimanskih zemalja, prije svega Turske, ali i Saudijske Arabije, na zemlje Zapadnog Balkana. „U Sarajevu ili Prištini se, na primjer, ženama plaća da potpuno pokrivenе izlaze na ulicu, kako bi promijenile sliku u gradu“, naglasio je Kurc, što je izazvalo brojne reakcije. I dok je većina medija i zvaničnika osudila ovakvu izjavu, Dževadu Galijaševiću je ovo bio povod da objavi svojevrstan cje-

novnik pa je tako putem RTRS-a istakao da zabranjene organizacije koje se nalaze na listi Savjeta bezbjednosti, a iza kojih je uglavnom Saudijska Arabija, plaćaju ženama po 100 evra za nošenje marama, dok muškarci koji pristanu da puštaju bradu i vizuelno promovišu tu vrstu islama takođe mogu dobiti 100 evra i novih 300 evra ako prihvate da budu na listi osoba koje mogu biti pozvane u džihad. Kao reakciju na ovu izjavu portal Saff.ba objavio je pjesmu autora Armina Durmića pod nazivom „Komedija, cirkus, farsa – antihidžab alijansa“ u kojoj je na šaljiv način pokušao da po kaže kako političari iz regije šire islamofobiju uz pomoć domaćih političara kojima je u cilju da siju među narodom strah od terorizma.

2.3 Septembar 2017. godine

Nakon izjava Zemana i Kurca, septembar donosi brojne reakcije na izjave predsjednice Hrvatske Kolinde Grabar Kitarović da u Bosni i Hercegovini živi 10.000 ljudi s radikalnim namjerama koji djeluju i prema Hrvatskoj. Njena izjava nije bila usamljena, pa je i hrvatska obavještajna služba u svom godišnjem izvještaju istakla da u državama hrvatskog jugoistočnog susjedstva postoji 10.000 sljedbenika salafizma okupljenih u više desetina paradžemata, te da pri tome pripadnici tzv. političkog selefizma ne zegovaraju nasilje, dok pripadnici tzv. džihadističkog i takfirskog selefizma odobravaju terorističke napade. Pripadnici tekfirskog selefizma ne priznaju stajališta islamske zajednice, zakone ni demokratsku vlast države domaćina. Predstavnici institucija na nivou Bosne i Hercegovine bili su saglasni u odbacivanju ovakvih tvrdnji iz susjedne Hrvatske. Ovakve izjave i konstatacije okarakterisane su kao islamofobične te da im je cilj urušavanja ugleda Bosne i Hercegovine. Na RTRS-u su pak ovakve izjave blagonaklono dočekane i bile povod da se ponovo uputi kritika na račun nadležnih institucija na nivou države da ignoriru problem sve većeg prisustva radikalnih islamskih u zemlji, a RTRS-ov ekspert Dževad Galijašević našao je za shodno da potvrdi da su brojke hrvatske obavještajne službe o ekstremistima tačne. Na čemu Galijašević temelji svoje tvrdnje ostalo je nejasno, jer su za njega i RTRS podaci nadležnih institucija na nivou Bosne i Hercegovine neprihvatljivi. Povodom izjava iz regionala, ministar bezbjednosti BiH Dragan Mektić konstatovao je da nije isključena mogućnost da bi paraobavještajne strukture, povezane sa pojedinim političarima u vlasti, mogle inscenirati neku vrstu terorizma kako bi opravdale tvrdnje da je Bosna i Hercegovina radikalizovana zemlja. Izet Hadžić, predvodnik selefiskske zajednice u Ošva-

ma kod Maglaja, koja broji 17 porodica, pozvao je predsjednicu Hrvatske da posjeti ovo selo. „Ako Kolinda optužuje Bosnu i Hercegovinu za radikaliziranje Bošnjaka i za terorizam onda mi nju i njenu vladajuću strukturu možemo direktno optužiti za uvoz Arapa u Bosnu i Hercegovinu.“

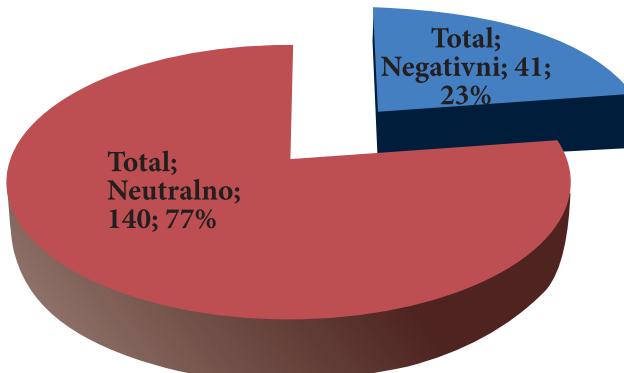
2.4 Oktobar 2018. godine

Tokom oktobra aktuelne su bile vijesti o stanju bezbjednosti u Bosni i Hercegovini. Na osnovu izvještaja Ministarstva bezbjednosti BiH, utvrđeno je da od 2015. godine nije zabilježen nijedan teroristički napad u zemlji, kao i da je broj osoba koje odlaze na strana ratišta smanjen. Ovakvi podaci ipak nisu bili dovoljni RTRS-u, koji je, pozivajući se na pisanja stranih medija, nastavljao sa zastrašivanjem javnosti. Tako je prvo emitovan prilog zasnovan na pisanju indijskog lista „Nju indijan ekspres“ u kome je utvrđeno da „teroristi takozvane Islamske države imaju saradnike u Sarajevu, koji im pomažu da regrutuju ljude i prikupljaju novac“, a zatim i prilog nastao na osnovu reportaže ruske nezavisne televizije, u kome je glavnu ulogu imao ponovo Dževad Galijašević. Ruska nezavisna televizija napravila je repportažu o Gornjoj Maoči, koju su nazvali jezgrom terorista, gdje zakoni države ne važe, iako je Evropska unija udaljena nekoliko desetina kilometara, nazivajući pri tome stanovnike Maoče najvećom grupom međunarodnih terorista. Galijašević je čak ustvrdio da je Maoča država u državi i da nije bezbjedna za odlazak bilo koga bez obezbjeđenja policije.

2.5 Vrijednosne orijentacije objava

Kada je u pitanju vrijednosna orijentacija objava, najveći broj njih je označen kao neutralan. Neutralnim su označene one objave u kojima se govorilo o problemu terorizma, ali koje u svom sadržaju nisu imale negativne elemente niti stavove prema „vehabijama“. Takođe, kao neutralne označene su objave u kojima se govorilo o koracima koje Bosna i Hercegovina pravi u borbi protiv terorizma. Kao negativne označene su one objave u kojima su „vehabije“ stavljene u negativan kontekst, u kojima su autori govorili o otvorenoj opasnosti od vehabiskog pokreta u zemlji, otvoreno pozivali na hapšenja ovih osoba, kao i brojne reakcije iz regiona u kojima je Bosna i Hercegovina označena kao „leglo terorizma“ i velika opasnost po susjedne zemlje i Evropu.

Pragled broja objava prema vrijednosnoj orientaciji

Grafikon 2.

Najveći broj objava sa negativnim kontekstom izvještavanja zabilježen je na RTRS-u. U nastavku slijedi pregled pozitivnosti objava prema medijima.

Tabela 4. Vrijednosne orientacije objava na TV Dnevnicima

Vrijednosna orientacija	Broj objava
Al Jazeera	6
Neutralno	6
Alternativna televizija Banja Luka	6
Negativno	2
Neutralno	4
BHT	1
Neutralno	1
N1 televizija (BiH)	6
Neutralno	6
NTV Hayat	5
Neutralno	5
Radio-televizija BN	3
Negativno	1
Neutralno	2
Radio-televizija Bosne i Hercegovine	11
Neutralno	11

Radio-televizija Federacije Bosne i Hercegovine	28
Neutralno	28
Radio-televizija Republike Srpske	34
Negativno	20
Neutralno	14
TV1	11
Negativno	3
Neutralno	8

Tabela 5. Vrijednosne orijentacije objava na portalima

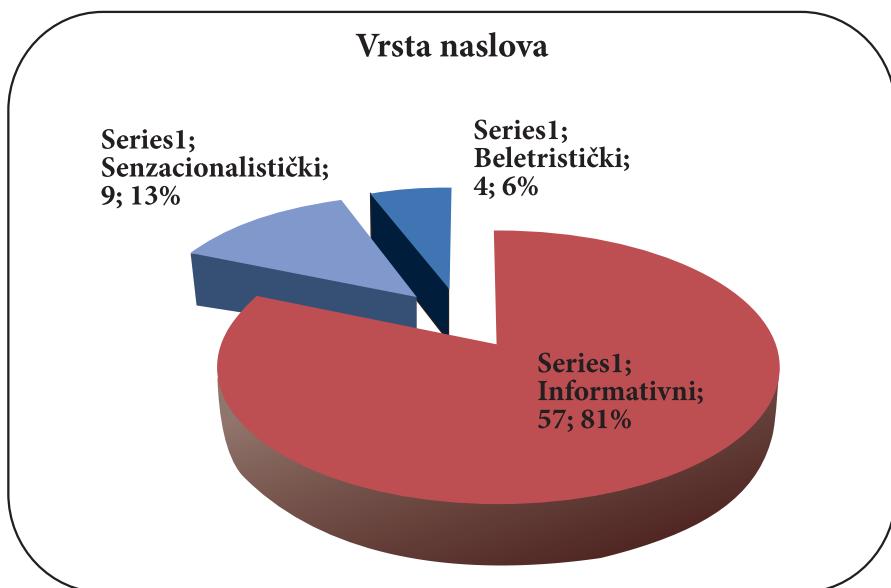
Vrijednosna orijentacija	Broj objava
Imltv.press	10
Neutralno	10
Minber.ba	5
Negativno	2
Neutralno	3
Nashaber.wordpress.com	7
Negativno	3
Neutralno	4
N-um.com	4
Neutralno	4
Saff.ba	44
Negativno	10
Neutralno	34

Kada je u pitanju stav autora, zabilježeno je 159 objava sa neutralnim i 22 sa negativnim stavom autora. Najveći broj objava sa negativnim stavom autora zabilježen je na RTRS-u. Veoma često su novinari ove medijske kuće, pozivajući se na neimenovane izvore informacija, kreirali negativnu medijsku sliku sa ciljem zastrašivanja javnosti. Kako je već odavno javnosti jasno da je RTRS pod direktnim uticajem vladajuće strukture i da služi za obračun sa političkim neistomišljenicima vlasti u Republici Srpskoj tako su nerijetko autori priloga pitanje terorizma koristili da bi se obračunavali sa srpskim ministrima u institucijama Bosne i Hercegovine, posebno ministrom bezbjednosti BiH Draganom Mektićem, pripisujući mu navodnu odgovornost što država neadekvatno odgovara na opasnosti o terorizma.

Tabela 6. Vrijednosne orientacije autora

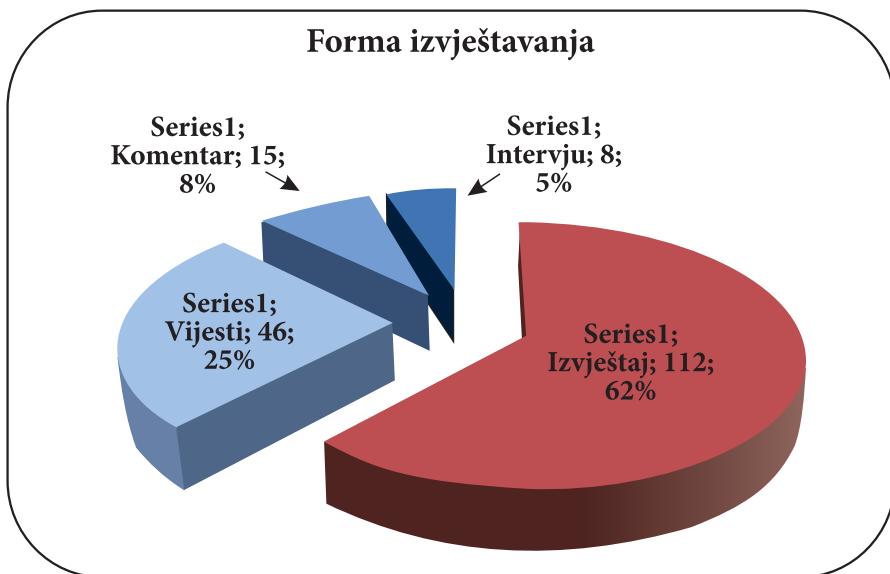
Stav autora	Broj objava
Negativan	22
Neutralan	159
Ukupno	181

Za veb-portale predmet istraživanja bili su i naslovi. Najbrojniji su bili informativni naslovi koji su ukazivali na sadržaj teksta. Zabilježen je određeni broj senzacionalističkih naslova, posebno u periodima kada bi se pojavile neke informacije koje su ukazivale na mogućnost postojanja opasnosti od terorizma, pa bi mediji krenuli sa interpretacijama bez provjere informacija. Ovakvi naslovi nastajali su i kao reakcije na izjave političkih aktera iz regiona, ali i neke lokalne događaje (Velikosrpska i komunistička propaganda zeničkog dječaka s islamskom zastavicom okarakterisala kao „teroristu“, Predsjednik koji mrzi muslimane optužio Bosnu i Hercegovinu da bi mogla postati „evropska baza terorista“, Čović sa Kurcom u Njujorku: Da li mu je došapnuo novi set laži o pokrivenim muslimankama i radikalnim muslimanima u Bosni i Hercegovini?, Konaković: Ekstremisti teroriziraju Bošnjake u Kiseljaku, Srebrenica: Roditelji srpske djece u vrtiću proglašili selam terorističkim pozdravom).

Grafikon 3.

Izvještaj je bio najdominantnija forma izvještavanja u posmatranom periodu. Kada su u pitanju komentari, najveći broj objava zabilježen je na veb-portalima. Komentari kao forma pojavljivali su se najčešće kao reakcija na izvještavanje drugih medija o određenim događajima ili na izjave zvaničnika iz regionala u kojima se otvoreno govorilo o Bosni i Hercegovini kao leglu terorista.

Grafikon 4.

Tabela 7. Objave po vrsti izvještavanja u TV dnevnicima

Forma	Broj objava
Al Jazeera	6
Izvještaj	4
Vijest	2
Alternativna televizija Banja Luka	6
Izvještaj	4
Komentar	1
Vijest	1
BHT	1
Izvještaj	1
N1 televizija	6
Izvještaj	5

Vijest	1
NTV Hayat	5
Izvještaj	4
Vijest	1
Radio-televizija BN	3
Izvještaj	3
Radio-televizija Bosne i Hercegovine	11
Izvještaj	9
Vijest	2
Radio-televizija Federacije Bosne i Hercegovine	28
Izvještaj	15
Vijest	13
Radio-televizija Republike Srpske	34
Intervju	1
Izvještaj	21
Komentar	1
Vijest	11
TV1	11
Intervju	2
Izvještaj	9

Tabela 8. Objave po vrsti izvještavanja na portalima

Forma	Broj objava
Imltv.press	10
Intervju	2
Izvještaj	7
Vijest	1
Minber.ba	5
Izvještaj	4
Komentar	1
Nashaber.wordpress.com	7
Intervju	1
Izvještaj	1
Komentar	4
Vijest	1
N-um.com	4
Komentar	3
Vijest	1

Saff.ba	44
Intervju	2
Izvještaj	25
Komentar	5
Vijest	12

Rezime

Od početka jula 2017. godine do kraja oktobra 2017. urađen je monitoring centralnih informativnih emisija devet TV stanica, pet portala kao i njihovih Fejsbuk stranica koji su bliski selefijama, po ključnim riječima vеhabije, selefije, ISIL i terorizam, ali samo u kontekstu BiH. Cilj nam je bio da vidimo na koji način TV dnevnići u Bosni i Hercegovini izvještavaju o ovoj kategoriji ljudi i kakvu sliku kreiraju o njima. Takođe smo željeli da vidimo kako portalni bliski selefijama pišu o dešavanjima u zemlji i svijetu i koji su to sadržaji na njihovim Fejsbuk stranicama najviše lajkovani i dijeljeni. Prikupljena je tačno 181 objava. Ove objave su u svom sadržaju razmatrale problematiku terorizma, postojanje vеhabijskih i selefijskih zajednica u BiH, djelovanje Islamske države u BiH, pravosudne postupke za učešće na stranim ratištima, postojanje i djelovanje vjerskih zajednica koje ne spadaju pod okrilje Islamske zajednice (paradžemata), kao i napade koji su od strane pravosudnih institucija okarakterisani kao teroristički.

Kada se govori o TV dnevnicima, najveći broj objava zabilježen je na RTRS-u, zatim slijede Radio-televizija Federacije Bosne i Hercegovine, Radio-televizija Bosne i Hercegovine i TV1. Kada se govori o internet portalima, najveći broj objava je zabilježen na portalima Saff.ba i Islam-my life.

Najviše objava smo imali u avgustu i septembru kada smo imali hapšenja nekih osoba za koje se tvrdilo da su selefije, deportaciju braće Hodžić iz Njemačke u Bosnu i Hercegovinu zbog učešća u ratu u Siriji i Iraku, te izjave o radikalnom islamu tadašnjeg ministra spoljnih poslova Austrije Kurca, predsjednika Češke Zemana i predsjednice Hrvatske Kolinde Grabar Kitarović.

Kada je u pitanju vrijednosna orijentacija objava, veći je broj neutralnih (140 ili 77,0%) nego negativnih (41 ili 23,0%). Najveći broj objava sa negativnim sadržajem nalazimo kod televizija iz Republike Srpske, prije svega na RTRS-u, a znatno manje na ATV-u i BN televiziji. Kod televizija iz Federacije BiH i onih koje pokrivaju region Balkana dominiraju neutralni sadržaji.

Kada se govori o portalima bliskim selefijama, tu dominiraju neutralni sadržaji, mada na portalu Saff.ba nalazimo najviše negativnih objava koje se odnose na političke protivnike SDA.

Kada se analiziraju vrste naslova, vidimo da dominiraju informativni, a slijede senzacionalistički i beletristički. Senzacionalistički naslovi pratili su informacije koje su ukazivale na mogućnost postojanja opasnosti od terorizma, pa bi mediji krenuli sa interpretacijama bez provjere tačnosti podataka. Ovakvi naslovi nastajali su i kao reakcije na izjave političkih aktera iz regiona (Kurc, Zeman, Grabar Kitarović). Kada se govori o formi izvještavanja, dominiraju izvještaji, potom vijesti, a najmanje komentari. Kada su u pitanju komentari, najveći broj objava je zabilježen na veb-portalima. Komentari kao forma su se pojavljivali najčešće kao reakcija na izvještavanje drugih medija o određenim događajima ili izjave zvaničnika regiona u kojima se otvoreno govorilo o Bosni i Hercegovini kao leglu terorista.

I dok je najveći broj centralnih informativnih emisija o selefijama govorilo vrijednosno neutralno, izbjegavajući spekulacije, koliko je to moguće, to se ne može reći za dnevnik RTRS-a. Za njih je karakteristično da se selefije koriste za „sijanje straha“ među građanima Republike Srpske i njihovu homogenizaciju, ali i da bi se obračunalo sa političkim protivnicima iz Saveza za promjene koji su u vlasti na nivou Bosne i Hercegovine, konkretno sa ministrom bezbjednosti BiH Dragom Mektićem. RTRS selefije izjednačava sa mudžahedinima iz perioda rata i teroristima, a bezbjednosne institucije Bosne i Hercegovine i Federacije BiH prikazuju kao neefikasne i nesposobne da se izbore sa radikalnim islamistima. Da bi potkrijepio svoje tvrdnje RTRS koristi analitičare kao što je Galijašević, svjesno zanemarujući i ignorirajući zvanične izvještaje i informacije dobijene od domaćih bezbjednosnih službi. Takođe, ovaj javni servis vješto manipuliše izjavama koje dolaze od političara iz inostranstva da bi Bosnu i Hercegovinu prikazao kao potencijalno leglo i izvoznika terorista i terorizma.

ANALIZA PONAŠANJA POSJETILACA FEJSBUK STRANICA PORTALA BLISKIH SELEFIJAMA – ŠTA SE NAJVIŠE LAJKUJE, DIJELI I KOMENTARIŠE?

Kada se govori o načinu informisanja selefija u Bosni i Hercegovini, televizija je dominantan medij. Na drugom mjestu su internet portali, koje prati tri četvrtine selefija, i društvene mreže. Naše istraživanje je pokazalo da od društvenih mreža selefije najviše koriste Fejsbuk i Jutjub. Oko dvije trećine njih prate ove dvije mreže. Sa porastom obrazovanja raste i procenat korisnika društvenih mreža među selefijama, dok taj procenat opada sa godinama starosti. Kada se govori o popularnosti pojedinih portala među selefijama u Bosni i Hercegovini ističu se Klix.ba (14,5%) i Saff.ba (8,8%), dok se ostali portali manje čitaju.

1. Metodologija

Kao što vidimo, Fejsbuk nije stran selefijama u Bosni i Hercegovini i bilo nam je interesantno da analiziramo koji su to sadržaji koje oni lajkuju i šeruju, a tiču su portala koji su njima bliski. Naravno, te Fejsbuk stranice ne posjećuju samo selefije, ali možemo da prepostavimo da su oni najčešći posjetioc. Paralelno sa monitoringom portala, radili smo i monitoring njihovih Fejsbuk stranica. To su sljedeći internet portali: [Saff.ba](#), [Imltv.press](#), [Nashaber.wordpress.com](#), [Minber.ba](#), [In-um.com](#). Monitoring je trajao od 1. 07. 2017. do 31. 09. 2017. godine i izdvojene su objave koje su dobine najviše lajkova, ali ćemo prikazati i koliko su se te objave dijelile i komentarisale. Dobijeni rezultati će biti prikazani za svaku Fejsbuk stranicu posebno i to za svaki mjesec ponaosob.

2. Rezultati

Saff.ba

Kao što možemo da vidimo u tabeli 9, u julu mjesecu na Fejsbuk stranici portala saff.ba bili su popularni veoma različiti sadržaji. Na ovoj društvenoj

mreži dominirale su vijesti iz Bosne i Hercegovine, mada najviše lajkovani tekst dolazi sa Kosova i govori o fudbaleru koji neće da igra za klub zbog krsta na grbu. Takođe, među vijestima koje su izazvale najviše interakcija na Fejsbuku nalaze se tekstovi koje se tiču proteklog rata u Bosni i Hercegovini gdje se govori o bošnjačkim herojima, žrtvama logora u Prijedoru, granatiranju Sarajeva i traženju nestalih iz proteklog rata. Kada se govori o dnevnoj politici, tu nailazimo na kritiku Fahrudina Radončića zbog podilaženja lideru HDZ BiH Dragana Čoviću. Veoma su čitane i lajkovane vijesti koje se posredno ili neposredno tiču Turske i po pravilu afirmativno govore o partiji SDA i njenom lideru Bakiru Izetbegoviću. Vidimo da su i svakodnevna dešavanja u Federaciji BiH prilično čitana, lajkovana, komentarisana i dijeljena. Interesantno je da su teme koje se tiču praktikovanja vjere u julu slabo prošle na društvenim mrežama, slično kao i teme koje se tiču rata u Siriji i Iraku.

Tabela 9. Članci na Fejsbuk stranici Saff.ba koji su u julu 2017. godine najviše lajkovani, komentarisani i dijeljeni

	Naziv članka	Broj lajkova	Broj komentara	Broj dijeljenja
1.	Fudbaler sa Kosova napustio klub zbog krsta na grbu: „Ja sam musliman, a vjera je za mene svetinja“	508	38	45
2.	Ne dopusti da ljudi znaju išta o tebi osim tvoje sreće	436	10	68
3.	Heroji Bosne: Adil Bosnić i Emir Planja	310	19	32
4.	Hamburg pretvoren u ratnu zonu: Protestanti pale grad, policija nemoćna /VIDEO/	120	11	25
5.	Horde zla optužuju MUP ZDK: Svezane su nas šutali nogama i psovali „sarajevsku majku“	118	67	15
6.	Poklon Istanbulu: Sarajevski vodovod u rad pustio nove aggregate, pumpe i vodomjere	116	12	3
7.	Opis jednog od najokrutnijih ubistava u logoru Omarska: Seksualno sakаćenje Fikreta Harambašića	98	23	49
8.	Turski Diyanet: Gulen se proglašio nadnaravnim bićem, tvrdio da se u snu i na javi „viđao sa poslanikom Muhamedom“	96	52	25

9.	Slika dana: Turisti spavaju na trotoaru u blizini željezničke stanice u Sarajevu	93	34	1
10.	Najljepši poklon: Goran Fink, skakačka legenda sa Starog mosta, obradovan hadžom /VIDEO/	89	175	1
11.	Za Dženanu je iftar u Stocu gori od skupa podrške Ratku Mladiću u Banjoj Luci	87	100	26
12.	Tražili su 500 maraka da vam ne ubiju rođaka, slagali su i ubili ga; danas traže 500 maraka da bi kosti ubijenog pokazali, i opet lažu	79	6	33
13.	Na današnji dan 1993. na Sarajevo je palo 3777 granata	62	7	46

U avgustu su najviše interakcija izazvali tekstovi koji se tiču porodice Izetbegović. I otac i sin Izetbegović se spominju u pozitivnom kontekstu, Alija kao neko ko je predvidio evropsku islamofobiju, a Bakir kao branilac Bosne i Hercegovini, ali i lika i djela svoga oca. Fahrudin Radončić je opet negativna ličnost koja je u sukobu sa Bakirom Izetbegovićem i ne bira riječi u tom obračunu. Ipak, najčitanija vijest je o „hadžiji Redži, koji je ove godine poslao devetoro na hadž“. Na drugom mjestu su navijači turskog fudbalskog kluba Galatasaraj koji su hadisom Muhameda a.s osudili rasizam. Na trećem mjestu po lajkovima nalazi se vijest da je Jevrejka, pripadnica izraelske vojske, primila islam. Dodikova izjava o cjenovniku o pokrivanju muslimanskih žena izazvala je najveći broj komentara. U avgustu među objavama sa najviše lajkova imamo i dva teksta o vjerskim pitanjima koji nemaju toliko veze sa dnevnom politikom.

Tabela 10. Članci na Fejsbuk stranici Saff.ba koji su u avgustu 2017. godine najviše lajkovani, komentarisi i dijeljeni

	Naziv članka	Broj lajkova	Broj komentara	Broj dijeljenja
1.	Zadivljujuća priča o hadžiji Redži iz Tešnja, koji je ove godine poslao devetoro na hadž	935	40	89
2.	Navijači Galatasaraya hadisom Muhameda a.s. osudili rasizam	768	8	47
3.	Jevrejka, bivša pripadnica izraelske vojske, primila islam u džamiji Al Aksa i udala se za Arapina	376	4	66

4.	Odgovor Alije Izetbegovića o „islamizaciji BiH“ najbolje objašnjava današnju islamofobičnu evropsku hysteriju	334	2	75
5.	Turski dobročinitelj, na čelu s Emine Erdogan, podijelit će meso za 10 hiljada porodica u BiH	291	13	30
6.	Velikosrpska propaganda upozorila regiju da je u Zenici primijećen dječak sa zastavom na kojoj piše „La ilah illallah Muhammedun resulullah“	262	37	20
7.	Hadis – petorica će u vatru: Slabić, varalica, ulizica, lažov, pokvarenjak	198	4	67
8.	Dodik o izjavama ministra Kurza: U Sarajevu se tačno zna koliko košta kada nosite jedan dan maramu, tri dana, kada nosite subotom, nedjeljom	193	240	34
9.	Nedostojni i nepriznati žele pažnju pa zato biraju veliku temu – Alija Izetbegović	180	6	17
10.	Izetbegović: Radončić je sa mnom završio, izjave o Aliji i Armiji mu ne mogu oprostiti	166	13	15
11.	Pogledajte fascinantan snimak Zvornika iz 1937. godine	162	3	58
12.	Reis Kavazović objasnio zašto želi da se spomenik (Ljiljan) braniocima BiH proglaši dovištem Domovini	152	25	0
13.	Kako su daske i ekseri Nuhove a.s. lade izdržali udar valova poput planina?	121	2	19
14.	Intervju Bakir Izetbegović: Nećemo tolerisati lažne optužbe o BiH	102	2	23
15.	Sudbina Eniza Kuršpahića kao metafora stradanja Bošnjaka	73	13	26

U septembru na Fejsbuk stranici Saff.ba najviše su se lajkovale, komentarisale i dijelile vijesti koje se tiču stradanja naroda Rohinja, muslimana iz Mjanmara. Ipak, najviše interakcija na društvenim mrežama izazvala je vijest o dizanju tri prsta bosanskohercegovačkog fudbalera Miralema Pjanića u kojem se o njemu govori afirmativno, jer je izbjegao da digne tri prsta tako da liči na srpski pozdrav. Od ostalih vijesti izdvajamo informaciju o dovi koju je uputio imam Kabe za Trampa, pogibiji ruskog generala u Siriji, animozitetu Avaza i SBB i portala Saff.ba, ali i drugim događanjima u Bosni i Hercegovini koji su u tom trenutku bili aktuelni, a tiču se muslimana u zemlji i svijetu.

Tabela 11. Članci na Fejsbuk stranici Saff.ba koji su u septembru 2017. godine najviše lajkovani, komentarisani i dijeljeni

	Naziv članka	Broj lajkova	Broj komentara	Broj dijeljenja
1.	Slika dana: Pogledajte kako Miralem Pjanić pokazuje tri prsta	583	37	16
2.	Kako su muslimani Burme 1913. godine poslali novčanu pomoć ugroženim muslimanima na Balkanu	393	10	59
3.	Karadavi pozvao islamski svijet na zaustavljanje nasilja u Arakanu	387	4	38
4.	Grčki krišćanin primio islam nakon što se bivši vođa EDL-a pojавio na TV-u sa Kuronom	268	7	37
5.	Opasna pojava: Lažne fotografije zločina nad Rohinjama	209	50	110
6.	Poruka svijetu od Jašima, dječaka Rohinje iz Mjanmara	209	7	52
7.	Imam Kabe Sudejs uputio dovu Allahu da blagosloví Trumpa i rekao da su Saudijska Arabija i SAD stubovi cijelog svijeta	165	100	36
8.	Kiseljački imam kojem je zapaljen automobil: Žena mi je odmah kazala: „Ja ovdje više živjeti neću!“	139	41	41
9.	Hvala Avazu na besplatnoj reklami	109	2	0
10.	Sirija: ISIL ubio ruskog generala u Deir el Zoru	96	19	1
11.	Plaćenici iz Srbije i Crne Gore pripremali likvidaciju i Sarajevu: Uhapšeni sa pištoljima sa prigušivačima	86	7	17
12.	Srebrenica: Roditelji srpske djece u vrtiću proglašili selam terorističkim pozdravom	76	27	24
13.	Kada su vidjeli da će biti svrstani među izdajnike, zastupnici SBB-a panično tražili da potpišu deklaraciju o Pelješkom	74	9	24
14.	Odmetnuti SDA-ovci Šepić, Ahmetović i Kasumović osnovali novu stranku	73	63	3
15.	U kakvoj državi živimo: U Livnu obilježavanje blagdana Sv. Mihovila, zaštitnika policije	66	24	17

U mjesecu oktobru imali smo sličnu situaciju kao u septetu 2017. godine. Na Fejsbuk stranici Saff.ba imali smo raznovrsne teme koje su imale dnevopolitički karakter. Ipak, taj mjesec je obilježila posjeta turskog predsjednika Erdogana Srbiji. Vijest koja se najviše lajkovala i dijelila tiče se ponašanja turskih carinika i policije na aerodromu. Oni su istom mjerom uzvratili na ponašanje austrijskih carinika koji su sa psima kontrolisali putnike na bečkom aerodromu. Mnogo su se lajkovali i šerovali tekstovi koji afirmativno govore o podršci Tuske Bosni i Hercegovini. Posjetiocima portala Saff.ba svidjeli su se i tekstovi koji afirmativno govore o SDA, a kritikuju Fahrudina Radončića. U oktobru su se dosta čitale ekonomski vijesti o novima radnim mjestima, o sirijskom biznismenu koji je kupio zgradu u Sarajevu i sl. Tekst o srpskim dobrovoljcima bio je veoma lajkovan i dijeljen, dok je prilično mnogo komentara bilo ispod objave informacije o Poljacima koji brane Poljsku od islama.

Tabela 12. Članci na Fejsbuk stranici Saff.ba koji su u oktobru 2017. godine najviše lajkovani, komentarisani i dijeljeni

	Naziv članka	Broj lajkova	Broj komentara	Broj dijeljenja
1.	Turci uzvratili Austrijancima istom mjerom: Pretresali ih sa psima na istanbulskom aerodromu /VIDEO/	1100	124	108
2.	Denis Bećirović poručio Aleksandru Vučiću: Živio Sandžak, živjela država Bosna i Hercegovina	688	60	56
3.	Izetbegović: Turska pomaže BiH kao nikada ranije	532	56	27
4.	Na današnji dan rođen je general Izet Nanić	511	19	19
5.	Dječak odlikaš i njegov otac dobili „novi automobil“, mali Hakija neće morati prekinuti školovanje	308	0	1
6.	Šerif Patković o Fahrudinu Radončiću: Ratna kuhanica kahvi proizvodi laži	261	42	38
7.	Sirijac kupio jednu od najvećih zgrada u Sarajevu, pravi biznis-centar	243	15	15
8.	SDA: Granica između država Srbije i Bosne i Hercegovine će zauvijek ostati tamo gdje se sada nalazi	232	28	18

9.	Bivši biskup: Djevojke u mini-suknjama su me navele da primim islam	202	3	21
10.	Slika dana: Aleksandar Vučić u ulozi Erdoganovog fotografa u Novom Pazaru	173	17	17
11.	Za dvije godine u FBiH zaposleno 32.000 ljudi, Tešanj najperspektivniji, Bingo na vrhu liste firmi	154	17	17
12.	Milion Poljaka s krunicom na 3500 km grane „brane Evropu od islama“	138	102	28
13.	Zašto mediji u BiH ignorisu informacije o srpskim dobrovoljcima iz Tuzle, Banovića i Doboja koje je objavila Služba bezbjednosti Ukrajine?	132	15	91
14.	Nacionalni front Srbije o Dačićevom pjevanju predsjedniku Erdoganu: „Kad krmak uveseljava Turke“	127	32	13

Naš haber

U julu mjesecu na Fejsbuk stranici Naš haber najviše se lajkovao i komentarisao video koji se tiče Srebrenice „Nikada ne zaboravi, nikad ne oprosti!“. Na drugom mjestu je fotografija bunara u Africi koji nosi ime po Izetu Naniću, video pod nazivom „Arapi sve pokupovaše, hoće da nas istjeraju“, a potom slijede tekstovi koji se tiču ratnih dešavanja o stradanju Bošnjaka u Prijedoru i nekim bošnjačkim ratnim jedinicama. Naš haber je prilično ažuran i prati sve teme koje su u tom trenutku aktuelne. Pored godišnjice Srebrenice, invazije Arapa i ratnih dešavanja, dosta su se lajkovale, šerovale i komentarisale vijesti koje se tiču pojedinih incidenta koji su povezani sa Bošnjacima i u kojima su Bošnjaci najčešće žrtve, terorističkim prijetnjama kao i različitim aspektima odnosa Srba prema Bošnjacima.

Tabela 13. Članci na Fejsbuk stranici Naš haber koji su u julu 2017. godine najviše lajkovani, komentarisani i dijeljeni

	Naziv članka	Broj lajkova	Broj komentara	Broj dijeljenja
1.	Fotografija dana: Bunar u Africi nosi ime po komandantu Izetu Naniću	337	5	249
2.	Četvrta slavna muslimanska brigada	328	19	297
3.	Nikada ne zaboravi, nikad ne oprosti!	192	21	556

4.	Arapi sve pokupovaše, hoće da nas istjeraju	112	32	51
5.	Sljedeći put kada kreneš kazati da su Arapi i nekakve „vehabije“ donijeli nikab 1992. godine sjeti se ovih slika	73	2	28
6.	Adela Mahmutović i svi mediji koji su je podržali ispisali su jednu od najprljavijih stranica islamofobije i rasizma	59	29	2
7.	San svakog normalnog čovjeka	54	1	1
8.	Da li znate da su Srbi 20. jula 1992. u Prijedoru ubili 600 civila Bošnjaka?	43	2	39
9.	Terorizam – dio dokumentarnog filma „Muslimani pod opsadom“	25	0	26
10.	„Tito dragi“ Bunker ti se plaho isplatio	22	2	0
11.	45.000 agresorskih ratnih invalida prima invalidnine, a „Srbija nije bila u ratu“	16	1	0
12.	Roditelji, da li ste ponosni: Srpski tinejdžeri pozivaju na ubijanje muslimana i Šiptara	9	11	6
13.	Srpska boračka udruženja tvrde da ih je Gašijašević prevario: Tražio od Dodikove vlasti da mu daju otkaz	5	6	0

U avgustu na Fejsbuk stranici portala Naš haber dominirala je priča o plaćanju muslimankama u Bosni i Hercegovini da se pokrivaju. Ova tema je inicirana izjavom tadašnjeg austrijskog ministra inostranih poslova Sebastijana Kurtza, a o njoj je kasnije govorio i Milorad Dodik. Najlajkovaniji sadržaj na stranici je video „Bosanske ljepote“, a potom video pod nazivom „Istina o ’zlatnim kašikama“ u kojem Alija Izebegović razgovara za vrijeme rata sa borcima i ukazuje na sve probleme sa kojima će se susresti nakon rata i kako da se bore protiv tih nepravdi. Ostale vijesti su znatno manje čitane i šerovane i veoma su raznovrsne kako po sadržaju tako i po formi.

Tabela 14. Članci na Fejsbuk stranici Naš haber koji su u avgustu 2017. godine najviše lajkovani, komentarisani i dijeljeni

	Naziv članka	Broj lajkova	Broj komentara	Broj dijeljenja
1.	Bosanske ljepote (Video)	2000	48	173
2.	Istina o „zlatnim kašikama“ (video)	1600	85	2685
3.	Video: Dolazak prvih grupa hadžija iz BiH u Medinu	51	1	1

4.	Za titoističku sektu: (fotografija)	43	7	1
5.	Nama naša vjera (fotografija)	39	6	0
6.	Ko su oni koje zovu „vehabijama“	33	2	0
7.	Prosječna komunjara (fotografija)	27	1	0
8.	Sarajevski SFF tepih pocrvenio od stida	20	7	0
9.	Fotografija	19	0	0
10.	Ovo je vojvoda Branislav Vakić Atila, četnik iz Niša, koji je sijao smrt i pljačkao bošnjačku imovinu po istočnoj Hercegovini	14	7	3
11.	Krstić: Zakonom zabraniti hidžab! Imamović: Istim zakonom predsjedniku zabraniti da nosi pantalone.	14	4	1
12.	Novi stav: Austrijsko Ministarstvo vanjskih poslova tvrdi da pojava pokrivanja žena otežava suživot u BiH i na Balkanu	13	13	0
13.	Tužne vijesti: Evo šta se dešava s nanom Fatom Orlović, ovo je baš tragedija...	11	0	12
14.	Dragan Mektić se oglasio o „ženama kojima se plača da pokrivene hodaju Sarajevom“	6	11	0

U septembru su na Fejsbuk stranici Našeg habera preovladavale dvije teme: stradanje muslimana u Mjanmaru i godišnjica bitke za Vozuću. Otuda i ne čudi što je „Prva poruka od vojnog komandanta Rohinja muslimana“ najviše lajkovana, komentarisana i šerovana. Druga vijest po broju lajkova je tekst „Muatez Bikah: Heroj koji je pokorio četnike na Vozućoj“. Ostale informacije su znatno manje dijeljene i lajkovane i prilično se razlikuju i po sadržaju i po formi.

Tabela 15. Članci na Fejsbuk stranici Naš haber koji su u septembru 2017. godine najviše lajkovani, komentarisani i dijeljeni

	Naziv članka	Broj lajkova	Broj komentara	Broj dijeljenja
1.	Prva poruka od vojnog komandanta Rohinja muslimana	641	147	402
2.	Muatez Bikah: Heroj koji je pokorio četnike na Vozući	177	0	32
3.	Video: Tužno ali poučno	76	3	110

4.	Godišnjica veličanstvene pobjede na Vozući: Dan kad je slomljena četnička kičma	75	1	1
5.	JEDINICA EL-MUDŽAHID I ISLAM U BOSNI – PRVI DODIR SA BOŠNJACIMA (fotografija)	44	2	16
6.	Abdulah Tabaković u trećoj godini postao hafiz Kurana	37	1	0
7.	Ovim snimkom mladići iz Bosanskog Petrovca izazvali su bijes Dodikovog RTRS-a /Video/	36	4	1
8.	Halima Jacob, prva pokrivena predsjednica države u svijetu	33	1	2
9.	Čečeni sa milionskog skupa u Groznom poručili: Zaustavite genocid u Mjanmaru	30	0	0
10.	Fotografija – screenshot - Saff.ba Plaćenici iz Srbije i Crne Gore pripremali likvidaciju u Sarajevu: Uhapšeni sa pištoljima sa prigušivačima	15	2	0
11.	Video – Uragan Irma	11	1	3
12.	Masovna grobnica kod Vlasenice: Počele ekshumacije 12 žrtava, pronađene dimije i zlatne naušnice	13	1	0
13.	Volonteri iz Vogošće dijelili bajramske paketiće djeci koja se liječe na pedijatrijskim klinikama	15	0	0
14.	Pokolj Rohinja muslimana traje od 1994. godine do danas	13	0	0

U oktobru mjesecu na Fejsbuk stanicu Našeg habera lajkovale su se različite teme i teško je reći da je neka tema dominirala. Najviše su se lajkovali video-snimci. Na prvom mjestu je prilog o „muslimanima“ koji slave Božić, potom o „pravim“ i starim muslimanima. U oba snimka se kritikuje ponašanje muslimana u Bosni i Hercegovini zbog nepridržavanja propisanih pravila islama. U trećem snimku po broju lajkova govori se o dolasku mudžahedina u Bosni i Hercegovinu da pomognu Bošnjacima u borbi protiv Srba i Hrvata i odsustvu zahvalnosti Bošnjaka danas prema njima. Potom slijedi video podrške palestinskom narodu u svojoj borbi. Među sadržajima koji su bili lajkovani u oktobru imamo i dva sadržaja u kojima se pojavljuje Naser Orić.

Tabela 16. Članci na Fejsbuk stranici Naš haber koji su u oktobru 2017. godine najviše lajkovani, komentarisani i dijeljeni

	Naziv članka	Broj lajkova	Broj komentara	Broj dijeljenja
2.	Video: Zanimljiv prilog o, vjerovali ili ne, „muslimanima“ koji slave Božić	352	98	716
3.	Video: Sušta suprotnost: Stari i „pravi“ muslimani	187	11	344
4.	Video: Bismillah – U ime Allaha „I pomoć je stigla“	126	6	212
5.	Video: Moja Palestina / My Palestine	97	6	68
6.	Fotografija: Mi smo Titovi Tuzlaci	69	17	19
7.	Anketa Tuzlarija: Da li ste za to da se Aerodrom Tuzla nazove po Aliji Izetbegoviću?	67	28	2
8.	Fotografija: Halid ibn Velid, najveći vojskovođa svih vremena – govor iz bitke Endžadin	67	3	24
9.	Fotografija – komandant Naser Orić	59	2	2
10.	Fotografija – Rođeni usred agresije JNA na BiH	44	13	1
11.	Naser Orić: Dragan Lukač je zločinac, on treba da odgovara za zlodjela koja je počinio u Prijedoru	39	2	2
12.	Video: Slučaj Bileća: Četnici planiraju državni udar u BiH?	12	4	11
13.	Rusija poslala u Srbiju vojni otpad, remont „migova“ znatno skuplji od kupovine novih	18	1	1
14.	Srđan Puhalo o masakru u Las Vegasu: Da bi postao terorista nije dovoljno da ubiješ 50 ljudi, treba samo da vikneš Allahu ekber!!!	13	0	2

N-UM

U julu mjesecu na Fejsbuk stranici N-um najviše lajkova imale su fotografije „Svi ćemo Allahu ići poslije smrti, ali srećan je onaj koji je išao ka Allahu dok je bio živ“, „Koliko me puta samo Allah sačuvao lošeg izbora“, „Misliš da si jak ako dižeš tegove? Podigni jorgan na sabahu da ustaneš na namaz. Onda si jak!“ i „Ljudi će te ostaviti, Allah neće“. Potom slijede video-snimci „Istinita i poučna priča o Sulji iz žepske kotline“ i „Pravoslavni pop o pokrivenim muslimankama“. Generalno gledajući na ovoj stranici najpopularniji sadržaji su u formatu video-snimaka i fotografije. Među po-

pularnim sadržajima nema dnevnopolitičkih vijesti i dominiraju sadržaji koji upućuju i hrabre muslimane da istraju u praktikovanju svoje vjere.

Tabela 17. Članci na Fejsbuk stranici N-UM koji su u julu 2017. godine najviše lajkovani, komentarisani i dijeljeni

	Naziv članka	Broj lajkova	Broj komentara	Broj dijeljenja
1.	Fotografija: Svi ćemo Allahu ići poslije smrti, ali srećan je onaj koji je išao ka Allahu dok je bio živ	1000	13	128
2.	Fotografija: koliko me puta samo Allah sačuvao lošeg izbora	786	40	47
3.	Fotografija: Misliš da si jak ako dižeš tegove? Podigni jorgan na sabahu da ustaneš ma namaz. Onda si jak!	713	0	100
4.	Fotografija: Ljudi će te ostaviti, Allah neće	709	13	87
5.	Fotografija: Izjava Hajrudina Ahmetovića	621	2	103
6.	Video: Istinita i poučna priča o Sulji iz žep-ske kotline	609	10	316
7.	Video: Pravoslavni pop o pokrivenim muslimankama	595	29	206
8.	Fotografija: Kada pomisliš da si neko, očekuj iskušenje koje će ti pokazati da si niko	566	1	80
9.	Video: Kad te život slomi i kada ti je najteže...	546	19	227
10.	Fotografija: Svaki čovjek, vidite, ima neko iskušenje o kojem vi nista ne znate.	427	0	91
11.	Fotografija: Ono što ti je suđeno, uvijek će biti tvoje, Allah će ti dati u najbolje vrijeme i u najboljem mogućem trenutku. Sve što je potrebno jeste malo strpljenja.	426	9	69
12.	Fotografija: Ne poturajte nam tezu da oprostiti možemo, a zaboraviti nećemo. Ne! Niti možemo oprostiti, niti ćemo zaboraviti.	402	9	49
13.	Video: Preljep ezan	386	8	87
14.	Video: Ajeti koji srca smekšavaju	365	2	115

I u avgustu je sliča situacija kao u julu, najviše su se lajkovali video-snimci „Predivni savjeti male djevojčice“ i „Rak kao blagoslov od Allaha – emotivna priča“, dok se na trećem mjestu nalazi fotografija „Alla-

hu se, a ne ljudima, pojadajmo“. U avgustu imamo sadržaje koji se bave isključivo islamom, praktičnim životnim savjetima i poučnim pričama.

Tabela 18. Članci na Fejsbuk stranici N-UM koji su u avgustu 2017. godine najviše lajkovani, komentarisani i dijeljeni

	Naziv članka	Broj lajkova	Broj komentara	Broj dijeljenja
1.	Video: Predivni savjeti male djevojčice	1200	31	518
2.	Video: Rak kao blagoslov od Allaha – emotivna priča	1100	40	919
3.	Fotografija: Allahu se, a ne ljudima, pojadajmo!	564	4	35
4.	Video: Uživo kod Kabe!	407	29	16
5.	Fotografija: Dobra djela zaista poništavaju loša	401	0	35
6.	Fotografija: Nemoj sebi dozvoliti kada se razočaraš u ljude koji se drže vjere da se razočaraš u Allaha	291	2	36
7.	Video: Sadaka – zaštita i lijek za vjernike	224	0	135
8.	Fotografija: Neka te ne brine ona osoba koja ode iz tvog života. Pobrini se da je ti ne otjeraš.	173	0	23
9.	Video: Može li se ikako u Džennet bez namaza?	128	1	75
10.	Video: Malo humora od mr. Pezića	141	7	31
11.	Video: Da li živjeti u zajednici sa svekrvom?	120	5	49
12.	Dova jednog grešnika iz prijašnjih naroda	119	0	6
13.	Video: Oprošteno ti, a ti si spavao	45	0	13
14.	Video: Skromnost najboljeg A Shaba – hfvz. mr. Amir Smajić	35	0	6
15.	Fotografija: Nađa Dizdarević u Švedskoj	6	0	1

U septembru su se najviše lajkovale fotografije „Nasmiješi se, jer ti u životu ne možeš ništa izgubiti“ i „Kada je Allah s tobom, ko ti može nauđiti?“ kao i video „Želiš znati svoj položaj kod Allaha?“. Slijedi izjava hfvz. Abdurrahmana Kuduzovića i video „San kao opomena“. Sve ono što smo kazali za juli i avgust važi i za septembar.

Tabela 19. Članci na Fejsbuk stranici N-UM koji su u septembru 2017. godine najviše lajkovani, komentarisani i dijeljeni

	Naziv članka	Broj lajkova	Broj komentara	Broj dijeljenja
1.	Fotografija: Nasmiješi se, jer ti u životu ne možeš ništa izgubiti	983	9	114
2.	Fotografija: Kada je Allah s tobom, ko ti može nauditi?	919	5	84
3.	Video: Želiš znati svoj položaj kod Allaha?	764	4	622
4.	Izjava: hfz. Abdurrahman Kuduzović	738	4	42
5.	Video: San kao opomena	734	18	404
6.	Fotografija: Iskušenja ne dolaze da te unište, nego da testiraju tvoju strpljivost i vjeru.	731	7	71
7.	Fotografija: Budi strpljiv. Budi pun nade. Bez obzira koliko je tamna noć, zora će uslijediti.	647	0	56
8.	Fotografija: Samo ga tiho pozovi... Samo se On odaziva	628	4	26
9.	Fotografija: Lijek za tužno i zabrinuti srce nalazi se između dvije korice Allahove Knjige	542	4	28
10.	Video: Kada te život slomi i kada ti je najteže...	495	9	167
11.	Video: Allahova milost	482	13	146
12.	Fotografija: A nagrada na onome svjetu je bolja za one koji vjeruju i koji se grijeha čuvaju	446	1	25
13.	Fotografija dr Adnan Mrkonjić	444	2	91
14.	Video: Nikada ne gubi nadu u Allahovu milost	434	9	40
15.	Video: Fatiha kao lijek	344	0	124

I u oktobru je slično kao u ranijim mjesecima. Posjetioci Fejsbuk stranice N-UM najviše lajkuju video-snimke „Poslušaj ko je Allah!“, „Predivna dova sa prevodom na naš jezik“, „Mensur Salimi – Preljepo učenje Kurana“ i „Nikad nije kasno da počeneš učiti Kur'an (poučan primjer)“.

Tabela 20. Članci na Fejsbuk stranici N-UM koji su u oktobru 2017. godine najviše lajkovani, komentarisani i dijeljeni

	Naziv članka	Broj lajkova	Broj komentara	Broj dijeljenja
1.	Video: Poslušaj ko je Allah!	1300	21	763
2.	Video: Predivna dova sa prevodom na naš jezik	941	38	325

3.	Video Mensur Salimi – Preljepo učenje Kurana	687	12	124
4.	Video: Nikad nije kasno da počeneš učiti Kuran (poučan primjer)	684	6	133
5.	Fotografija – On je dvije vodene površine jednu pored druge ostavio	642	4	126
6.	Fotografija: I nijedan list ne opadne, a da on za njega ne zna	587	2	19
7.	Video: Meksikanac mafijaš koji je primio islam	556	3	172
8.	Fotografija: Ti planiraj i dovi, jer sve je moguće sa Svemogućim	505	7	30
9.	Video: Iskušenje ili Allahova milost?	438	11	181
10.	Fotografija: Ako te šejtan prevari da učiniš grijeh, prevari i ti njega, pa se pokaj Allahu i popravi	433	0	42
11.	Fotografija: Gospodar neće ostaviti srce koje se u njega uzda	397	2	19
12.	Fotografija: Gospodaru naš ne dopusti srcima našim da skrenu, kada si nam već na pravi put ukazao i daruj nam Svoju milost, Ti si, uistinu, Onaj koji mnogo daruje	396	26	41
13.	Video: Razlozi zbog kojih prespavamo sabah-namaz	319	0	135
14.	Video: Ispovijest bivšeg sihirbaza	292	12	224
15.	Video: Molim te, u ime Allaha, da me poslušaš	283	0	124

ISLAM – MY LIFE

Kada pogledamo šta se najviše lajkalo na Fejsbuk stranici Islam – my life vidimo da tu imamo različite sadržaje i po formi i po sadržaju. Ipak, sadržaji koji se tiču dešavanja oko džamije Al Aksa u Jerusalimu izazvali su najviše pažnje kod posjetilaca ove Fejsbuk stranice. Fotografija „Otvorenje džamije u Orčevićima u Željeznom polju“ bila je najviše lajkovana objava u avgustu. Na drugom mjestu je tekst „Fikret Hodžić pisao Vučiću: Možda možete vratiti ono što tražim 20 godina...“, a na trećem mjestu „22. jula 2017. godine otvor jedinstvene džamije na Balkanu – džemat Orčević“. Kao što vidimo, lokalne teme su jednako važne kao i svjetske teme, a unutrašnja

politika kao vanjska. Pored sadržaja koje se tiču života muslimana u Bosni i Hercegovini i svijetu, nalazimo da su popularne i svjetovne teme.

Tabela 21. Članci na Fejsbuk stranici ISLAM – MY LIFE koji su u julu 2017. godine najviše lajkovani, komentarisi i dijeljeni

	Naziv članka	Broj lajkova	Broj komentara	Broj dijeljenja
1.	Fotografija: Otvorene džamije u Orčevićima u Željeznom polju	49	0	9
2.	Fikret Hodžić pisao Vučiću: Možda možete vratiti ono što tražim 20 godina...	29	0	1
3.	22. jula 2017. godine otvor jedinstvene džamije na Balkanu – džemat Orčević	10	0	1
4.	Islamski učenjaci pozvali vjernike da džuma-namaz klanjaju na ulazima Al Akse	10	0	0
5.	Najopasniji govor Milorada Dodika do sada: Povratak Bošnjaka u Podrinje nazvao ponovnim okupiranjem Drine	4	3	0
6.	Erdogan pozvao međunarodnu zajednicu da hitno ukloni sve prepreke koje narušavaju slobodu obavljanja molitve u džamiji Al Aksa	7	0	0
7.	UAE bi da trguju s Turskom – Predaćemo vam guleniste u zamjenu za Muslimansku braću	7	0	0
8.	Erdogan nakon posjete Saudijskoj Arabiji doputovao u posjetu Kuvajtu	5	0	0
9.	Turska u Katar uputila još 128 vojnika i dvije topovske baterije	5	0	0
10.	U Splitu ne prestaje borba s požarima	3	0	1
11.	Qaradawi: Jerusalim se tiče cijelog islamskog svijeta	4	0	0
12.	Jerusalim: Palestinci ubijeni nakon pucnjave kod Al Akse	3	0	0
13.	SIPA pronašla 82 kilograma heroina na području Zenice	3	0	0
14.	Prvi put od 1969. zabranjen džuma-namaz u džamiji Al Aksa	2	0	0

Ponašanje korisnika Fejsbuka u avgustu mjesecu je slično kao i u julu. Imamo mali broj lajkova, dijeljenja i komentara, a teme su i dalje veoma raznovrsne. Najčitanija vijest se tiče smjene ambasadorice BiH u Kanadi,

potom tekst o Fatihu Seferagiću, poznatom recitatoru Kurana, i informacija o nestanku djevojke iz Kuvajta na Ilidži. Vidimo da posjetioce Fejsbuk stranice Islam – my life interesuju različite teme iz BiH i svijeta koje se tiču muslimana.

Tabela 22. Članci na Fejsbuk stranici ISLAM – MY LIFE koji su u avgustu 2017. godine najviše lajkovani, komentarisani i dijeljeni

	Naziv članka	Broj lajkova	Broj komentara	Broj dijeljenja
1.	Ambasadoricu BiH u Kanadi smijenili odmah!	14	4	3
2.	Fatih Seferagić, poznati recitator Kurana kojeg prati milion ljudi: Sve je počelo jednim videom na Jutjubu	14	0	0
3.	Djevojka iz Kuvajta nestala na Ilidži: Porodica u strahu, Huda je slabijeg zdravlja	2	0	9
4.	Milorad Dodik govorio o ideji ujedinjenja Srbije i RS	2	7	0
5.	Izrael zabrinjava Hamasova upotreba dronova	6	0	0
6.	Penzionisan turski reis dr Mehmed Gormez	6	0	0
7.	Komunisti su davali alibi počiniocima zločina nad muslimanima	3	0	1
8.	Egipat prodaje Izraelu dijelove Sinajskog poluostrva	3	1	0
9.	Saudijska Arabija mijenja politiku prema Siriji	2	1	0
10.	Erdogan: Turska neće dozvoliti nemar i izdaju	3	0	0
11.	Intervju / Bakir Izetbegović: Nećemo toleristi lažne optužbe o BiH	2	0	0
12.	Priština: Vandalsko skrnavljenje džamija	2	0	0
13.	Video: Merjemin put u islam	2	0	0
14.	Egipatski muftija dozvolio davanje zekata vojski i policiji	2	0	0
15.	Vlada Izraela donijela odluku o zatvaranju ureda Al Jazeera u Jerusalimu	1	0	0

U septembru je najviše lajkova dobio tekst „Godišnjica veličanstvene pobjede na Vozući: Dan kada je slomljena četnička kičma“, dok se na drugom mjestu nalazi informacija da je Naser Orić oslobođen svih optužbi. Na trećem mjestu po broju lajkova nalazi se izjava imama Kabe Es Sudejsija,

koji je biranim riječima hvalio predsjednika SAD Trampa. Tu su vijesti iz Sirije, Mjanmara i Turske koje govore o stradanju muslimana u tim zemljama. Interesantno je da se među petnaest najlajkovanijih sadržaja nalaze i dva teksta kao reakcija na izjavu hrvatske predsjednice Kolinde Grabar Kitarović o radikalizaciji muslimana u Bosni i Hercegovini.

Tabela 23. Članci na Fejsbuk stranici ISLAM – MY LIFE koji su u septembru 2017. godine najviše lajkovani, komentarisani i dijeljeni

	Naziv članka	Broj lajkova	Broj komentara	Broj dijeljenja
1.	Godišnjica veličanstvene pobjede na Vozući: Dan kada je slomljena četnička kičma	85	4	7
2.	Naser Orić oslobođen svih optužbi	62	2	1
3.	Šokantna izjava imama Kabe Es Sudejsija	21	10	2
4.	Kalin: TIKA dobila dozvolu za ulazak u Arakan i dopremanje hiljadu tona pomoći	29	0	1
5.	Erdogan: Turska namjerava da izgradi uslovnije kampove za Rohinje u Bangladešu	21	0	0
6.	Evakuacija 5,6 miliona žitelja Floride zbog uragana Irma	16	0	0
7.	Beograd: Žene u crnom protestovale ispred Ambasade Mjanmara	13	0	3
8.	Reisu-l-ulema inicirao formiranje Odbora za podršku naropdu Rohinja	16	0	0
9.	Svečano otvorena džamija u Varošiću kod Zenice	11	0	0
10.	Udes kod tunela Vranduk: Potpuna obustava saobraćaja na putu M-17	7	0	1
11.	Erdogan zaprijetio Kurdimu vojnom intervencijom	5	2	0
12.	Dok Hrvatska „radikalizira“ BiH: Ima li bh „ljevica“ šta reći ili su im safovi u Begovoj džamiji jedina briga?	7	0	0
13.	Nova hapšenja uleme u Saudijskoj Arabiji	5	1	1
14.	Zašto se Bošnjaci moraju radikalizirati?	4	1	0
15.	Mjanmar postavlja nagazne mine duž granice sa Bangladešom	4	0	1

U oktobru mjesecu su se najviše lajkovale i dijelile informacije koje se tiču Turske i njenog predsjednika Erdogana. Dominirale su informacije koje se tiču njegove posjete Srbiji. Na prvom mjestu po broju lajkova se nalazi informacija i video kako „predsjednik Erdogan uči Kuran u Bajrakli džamiji u Beogradu“, a potom video „Profesor Sanin Musa – Iskorak“ i informacija o dočeku turorskog predsjednika u Novom Pazaru. Tu su i tekstovi o humanitarnoj katastrofi u Siriji.

Tabela 24. Članci na Fejsbuk stranici ISLAM – MY LIFE koji su u oktobru 2017. godine najviše lajkovani, komentarisani i dijeljeni

	Naziv članka	Broj lajkova	Broj komentara	Broj dijeljenja
1.	Pogledajte kako predsjednik Erdogan uči Kuran u Bajrakli džamiji u Beogradu	133	7	6
2.	Novi video: Profesor Sanin Musa – Iskorak	69	0	4
3.	Turskog predsjednika Erdoganu dočekale hiljade građana u Novom Pazaru	33	0	2
4.	Erdogan u Sandžaku: Vaša bol je naša bol	32	1	0
5.	Erdogan: Napad u Las Vegasu nazvao terorističkim činom	18	0	3
6.	Mustafa Cerić: Zašto je Dodik frustriran, zašto ga Čović baš danas tješi, zašto je Vučić blaži	17	0	3
7.	Istočna Guta: Sirijska djeca na pragu smrti, pod opsadom i bez hrane i lijekova	8	0	8
8.	Apel za pomoć samohranoj majci dvoje djece Ajdini Hasanbegović iz Novog Travniku (VIDEO)	10	0	5
9.	Veliki sanjar: Dosanjaču svoj san o nezavisnoj Republici Srpskoj	3	7	1
10.	Promocija dokumentarnog filma „Alija, posljednji bedem islama“	8	0	0
11.	Erdogan: EU je pogrešno shvatila strpljenje Turske	8	0	0
12.	Švedska: Kamenovana škola koju pohađaju muslimanska djeca	0	1	6
13.	Turska rekorder u Evropi po broju novih radnih mјesta	6	0	1
14.	Vlada FBiH: Talgo vozovi na relaciji Sarajevo–Bihać	4	0	2

MINBER.BA

Kada se analiziraju sadržaji na Fejsbuk stranici Minber.ba vidimo da se na njoj najviše lajkaju, komentarišu i dijele predavanja Elvedina Pezića, Safeta Kuduzovića i Harmina Suljića. U okviru tih predavanja obrađuju se različite teme koje se tiču vjere, ali i svakodnevnih životnih pitanja. Najveći broj tih predavanja prenosi se uživo, putem društvenih mreža, a kasnije se postavljaju na portal i Jutjub. I tu nema nekih velikih razlika nebitno da li se radi o mjesecu julu, avgustu, septembru ili oktobru.

Tabela 25. Članci na Fejsbuk stranici MINBER.BA koji su u julu 2017. godine najviše lajkovani, komentarisi i dijeljeni

	Naziv članka	Broj lajkova	Broj komentara	Broj dijeljenja
1.	Video: Predavanje profesora Elvedina Pezića	944	209	232
2.	Video: Predavanje dr Safeta Kuduzovića	611	66	199
3.	Video: Dr Safet Kuduzović – Tefsir časnog Kurana	293	60	125
4.	Video: Predavanje: Predznaci sudnjeg dana – prof Harmin Suljić	303	73	95
5.	Video: Predavanje dr Safet Kuduzović – Tefsir	282	45	122
6.	Video: Predavanje: Predznaci Sudnjeg dana – Harmin Suljic, prof.	266	65	107
7.	Video: Predavanje Safet Kuduzović – Tefsir Kurana	272	30	120
8.	Video: Predavanje: Predznaci sudnjeg dana – Harmin Suljic, prof.	216	38	77
9.	Video: Predavanje: Predznaci sudnjeg dana – Harmin Suljic, prof.	188	38	56
10.	Fotografija, izjava Hajrudina Ahmetovića	181	0	60
11.	Fotografija, izjava Hajrudina Ahmetovića	173	1	37
12.	Fotografija, izjava Abdurrahmana Kuduzovića, prof.	127	1	31
13.	Fotografija, izjava Hajrudina Ahmetovića	140	1	17

Tabela 26. Članci na Fejsbuk stranici MINBER.BA koji su u avgustu 2017. godine najviše lajkovani, komentarisani i dijeljeni

	Naziv članka	Broj lajkova	Broj komentara	Broj dijeljenja
1.	Video: Predavanje prof. Elvedina Pezića	612	173	156
2.	Video: Predavanje prof. Elvedina Pezića	428	90	118
3.	Video: Čitanje knjige „Komentar 40 hadisa imama Nevevija“ mr. Elvedin Pezić	358	91	143
4.	Video: Predavanje prof. Elvedina Pezića	350	71	113
5.	Video: tefsir Kurana, dr Safet Kuduzović	279	58	128
6.	Video: Dr Safet Kuduzović – Tefsir Kurana	289	46	108
7.	Video: Predavanje prof. Elvedina Pezića	259	78	97
8.	Fotografija: Šta može biti kurban	189	3	210
9.	Video: Predznaci sudnjeg dana – Hermin Suljić, prof.	258	59	83
10.	Fotografija: Djela koja je pohvalno činiti u prvih deset dana zul-hidžeta	196	2	193
11.	Video: Tefsir Kurana, dr Safet Kuduzović	222	34	86
12.	Video: Predavanje: Predznaci sudnjeg dana – Harmin Suljić , prof.	203	23	76
13.	Fotografija: Izjava Hajrudina Ahmetovića	158	0	44
14.	Video: Predavanje mr. Harmina Suljića	128	18	51

Tabela 27. Članci na Fejsbuk stranici MINBER.BA koji su u septembru 2017. godine najviše lajkovani, komentarisani i dijeljeni

	Naziv članka	Broj lajkova	Broj komentara	Broj dijeljenja
1.	Grijeh čijem je počiniocu Uzvišeni Allah objavio rat	43	0	11
2.	Fotografija – mr. Fahret Kadrić	196	1	43
3.	Šta će poduzeti onaj ko obavi namaz pa ustanovi da je klanjao džunup	12	0	3
4.	Jevmu-ašura / Dan ašure – 1439 / 2017. god. – Nezim Halilović Muderris	11	0	5
5.	Fotografija: Izjava Sanela Ramića, prof.	36	0	5
6.	Jevmu-ašura / Dan ašure – 1439 / 2017. god.	18	0	9
7.	Video: Predavanje prof. Elvedina Pezića	492	104	112
8.	Fotografija: Petak je Tasua, a subota Ašura.	37	0	18
9.	Post na dan Ašure	41	0	13

10.	Fotografija: Izjava prof. Hajrudina Ahmetovića	104	0	19
11.	Kako možemo znati da je neko djelo oponašanje nevjernika?	6	0	1
12.	Allahov mjesec muharrem i dan ašure – šta znamo o njima?	46	1	18
13.	Fotografija: Najava islamskog seminara	88	8	11
14.	Video: Predavanje prof. Safeta Kuduzovića	386	58	141
15.	Ulazak muslimana u crkve	13	0	4

Tabela 28. Članci na Fejsbuk stranici MINBER.BA koji su u oktobru 2017. godine najviše lajkovani, komentarisani i dijeljeni

	Naziv članka	Broj lajkova	Broj komentara	Broj dijeljenja
1.	Video: Predavanje prof. Elvedina Pezića	557	111	163
2.	Video: Predavanje prof. Elvedina Pezića	417	90	104
3.	Video: Predavanje prof. Elvedina Pezića	362	86	150
4.	Video: Predavanje prof. Elvedina Pezića	365	85	129
5.	Video: Komentar 40 hadisa – prof. Elvedin Pezić	369	76	110
6.	Video: Predavanje prof. Safeta Kuduzovića	360	38	138
7.	Video: Predavanje prof. Elvedina Pezića: Tefsir Kurana	299	49	124
8.	Predavanje prof. Elvedina Pezića	253	23	130
9.	Tefsir Kurana, prof. Safet Kuduzović	239	30	110
10.	Video: Serijal: Predznaci sudnjeg dana – prof. Harmin Suljić	159	26	70
11.	Fotografija: Izjava hafiza Abdurrahmana Kuduzovića	152	0	18
12.	Fotografija: Izjava hafiza Abdurrahmana Kuduzovića	85	0	46
13.	Fotografija: Izjava hafiza Abdurrahmana Kuduzovića	93	0	28
14.	Fotografija: Izjava hafiza Nedima Botića	100	0	17
15.	Fotografija: Izjava mr. Elvedina Pezića	82	0	31

Rasprava

Kada govorimo o ponašanju čitalaca portala Saff.ba na Fejsbuku možemo da vidimo da oni veoma malo lajkuju teme koje se tiču islamskog učenja i da su više okrenuti temama koje govore o položaju muslimana u Bosni i Hercegovini, regionu i svijetu. Posjetioci Fejsbuk stranice ovog portala veoma mnogo lajkuju vijesti u kojima se kritikuje rad Fahrudina Radončića i novina „Dnevni avaz“. S druge strane, informacije koje se tiču Stranke demokratske akcije (SDA) i njenog lidera Bakira Izetbegovića lajkuju se i dijele, baš kao i informacije koje se tiču odnosa Turske i predsjednika Erdogana prema Bosni i Hercegovini i muslimanima generalno. Tekstovi koji govore o ratu u kojima su Bošnjaci heroji i žrtve takođe su veoma popularni. Zanimljivo je da svakog mjeseca imamo veoma čitan tekst koji se tiče prelaska neke osobe na islam.

Kada se radi o Fejsbuk stranici Naš haber možemo reći da njihovi posjetioci najviše lajkuju i dijele sadržaje koji se tiču rata u kojem su oni žrtve ili heroji (Srebrenica i Vozuća). Takođe, veoma su im važni sadržaji koji se tiču patnji muslimana širom svijeta. Ovaj put su to bili muslimani iz Mjanmara i Palestinci. Popularni su i tekstovi koji kritikuju sadašnje ponašanje i život muslimana u Bosni i Hercegovini koji se kose sa njihovim poimanjem islama s naglaskom da su sadašnji muslimani odbacili tradicionalni islam koji je bio dominantan prije Drugog svjetskog rata. Naravno, prate se sve aktuelne teme koje se u tom trenutku tiču muslimana kod nas i u svijetu. Interesantno je da među sadržajima koji se najviše lajkuju i dijele nema mnogo vjerskih sadržaja, slično kao kod portala Saff.ba, ali ni tema koji se tiču rata u Siriji i Iraku.

Posjetioci Fejsbuk stranice N-um najviše lajkuju video-sadržaje i fotografije koje afirmišu islam kao religiju ili daju praktična uputstva o praktikovanju islama kroz poučne priče, citate i primjere. Posjetioci ovog portala se razlikuju od posjetilaca portala Saff.ba i Naš haber i stiče se utisak da ih ne zanimaju mnogo sadržaji koji se tiču dnevne politike, dešavanja u svijetu i slično, već da su okrenuti praktikovanju islama i traženju odgovora na mnoga pitanja kroz islam.

Generalno gledajući Fejsbuk stranica Islam – my life ima prilično mali broj lajkova, dijeljenja i komentara u odnosu na neke druge Fejsbuk stranice sličnog sadržaja koje posjećuju slične ciljne grupe. Kada pogledamo sadržaj objava koje se najviše lajkuju i dijele, vidimo da su to mahom teme koje se tiču Bosne i Hercegovine. Veoma su popularni sadržaji u kojima se govoriti o stradanjima muslimana u proteklom ratu, ali i o njihovoj herojskoj

borbi. Takođe se mnogo govori o stradanju muslimana u Siriji i Mjanmaru. O Turskoj se piše veoma pozitivno i to prije svega o njenom predsjedniku Erdoganu.

Na Fejsbuk stranici Minber najpopularniji sadržaji su predavanja pojedinih domaćih šejhova u kojima se govori o različitim temama od tumačenja vjerskih spisa pa do davanja odgovora na neke svakodnevne nedoumice koje imaju muslimani. Za ovu Fejsbuk stranicu je karakteristično da ima mnogo video-sadržaja, mnogo fotografija sa kratkim i poučnim porukama, ali i dosta tekstova. Često se preko ove stranice mogu pratiti predavanja uživo što je čini specifičnom u odnosu na druge slične Fejsbuk stranice.

Ove Fejsbuk stranice, koje smo pratili četiri mjeseca, možemo svrstati u dvije kategorije. U prvoj kategoriji su Saff.ba, Naš haber i Islam – my life čiji su sadržaji vezani za društvenu i političku situaciju u Bosni i Hercegovini, regionu i svijetu i direktno se tiču svega što ima veze sa muslimanima. S druge strane imamo Fejsbuk stranice N-um i Minber koje su više usmjereni na tumačenje i promovisanje islama, ali i davanje preporuka za adekvatno praktikovanje islama.

Kada pogledamo šta se najviše lajkovalo na ovim Fejsbuk stranicama možemo da vidimo da se tu izdvaja nekoliko tema. Posjetiocima ovih stranica veoma se sviđa kako se piše o dešavanjima u ratu, gdje dominira crnobijela slika i gdje su Bošnjaci isključivo prikazani ili kao žrtve ili kao heroji. Kada se govori o političkoj situaciji u Bosni i Hercegovini, ispitanici vole vijesti o Bakiru Izetbegoviću i Stranci demokratske akcije u kojima se on i partija na čijem je čelu prikazuju veoma pozitivno. S druge strane, Fahrudin Radončić i njegova partija Stranka za bolju budućnost (SBB) izloženi su značajnoj kritici. Potezi hrvatskih partija kao i onih iz Republike Srpske žestoko se kritikuju. O socijalističkoj Jugoslaviji posjetiocima ovih stranica nemaju dobro mišljenje. Možemo reći da među posjetiocima ovih pet Fejsbuk stranica imamo mnogo simpatizera kako predsjednika Erdogana tako i Turske kao države.

Informacije koje se tiču rata u Siriji i Iraku, ISIL-u i terorizmu nisu omiljene među posjetiocima ovih stranica. Kao što smo ranije kazali, posjetiocima ovih Fejsbuk stranica vole kad se muslimani opisuju kao žrtve u Bosni i Hercegovini, ali se ta slika prenosi i na muslimane u Siriji, Iraku, Mjanmaru i sl. Upravo ta pozicija žrtve može da izrodi želju kod pojedinca za osvetom, borbom i radikalizmom.

SELEFIJE U BOSNI I HERCEGOVINI CILJEVI, STAVOVI I OSOBINE LIČNOSTI

dr Srđan Puhalo

Kada govorimo o selefijama u Bosni i Hercegovini, ne smijemo zaboraviti činjenicu da se oni u domaćim medijima 2016. godine mahom opisuju i opažaju kao vjerski fundamentalisti, ekstremisti i potencijalni teroristi. Analiza medija (Puhalo i dr.; 2016) pokazala je „da se u bosanskohercegovačkim medijima ne pravi razlika između selefija i terorista“. Poznati su slučajevi Elme Đusinac i uhapšenih selefija u akciji „Rez“. Dok je tužilaštvo čutalo njima su mediji pripisivali umiješanost u terorizam, a nakon istražnih radnji pušteni su na slobodu. Iako se naše istraživanje bavi potencijalom selefija za antisocijalno ponašanje, a ne terorizmom i teroristima, smatramo da je veoma važno da damo kratko objašnjenje ovih pojmove i izbjegnemo svaki oblik njihove banalizacije.

Moramo da naglasimo da smo potpuno svjesni da ponašanje selefija ne možemo objasniti samo psihološkim varijablama, ali možemo očekivati da značaj ličnosti postaje sve veći sa slabljenjem uticaja okoline. Cilj ovog istraživanja je da upoznamo njihovu „mračnu stranu“ bez bilo kakvih pretenzija da donosimo konačne zaključke o njima.

U ovom istraživanju mi se ne bavimo ni teroristima ni terorizmom, već ćemo pokušati da upoznamo neke aspekte ličnosti selefija, njihove vrijednosti i stavove, kao i neke druge psihološke konstrukte koji mogu da imaju da utiču na pojavu nekih oblika antisocijalnog ponašanja i ekstremizma.

1. Šta je selefizam i ko su selefije?

Postoje najmanje tri pristupa u razumijevanju šta je selefizam i šta predstavlja u povijesnoj i aktuelnoj perspektivi (Abazović. 2016). „Prvi pristup razmatra „salafiyya“ odnosno selefizam kao višezačan pokret islamskog modernizma sa kraja XIX do sredine XX vijeka. Islamski učenjaci poput Džamal al Din al Afganija, Muhamad Aduha i Rašid Rida bili su inspiracija, osnivači ili predvodnici pokreta reformi koji se naziva „salafiyya“, sa namjerom da bude osnova modernih islamskih studija. Nastojali su pomiriti

islam sa socijalnim, političkim i intelektualnim idealima prosvjetiteljstva. Vidjeli su pobožne pretke (el Salaf el Salih) kao uzore za genijalnost i priлагodljivost čiji primjer omogućava da se moderni muslimani emancipuju od okova tradicije i pridruže maršu civilizacijskog napretka. Drugi, mnogo zastupljeniji pristup među naučnicima, ali i među velikom većinom današnjih samoproglašenih selefija širom svijeta, definiše „salafiyya“ kao autentičnu i purističku religijsku orientaciju unutar sunitskog islama. Purističke selefije doista su se stavile u središte međuislamskih polemika zbog tvrdnje da su oni jedini koji slijede jedini pravi islam koji može dovesti do spasenja. Za mnoge od njihovih protivnika ovaj oblik selefizma je gotovo sinonim za vеhabizam – konzervativni pristupu islamu koji vlada u Saudijskoj Arabiji, a koji je prvi izložio Muhammed ibn Abd el Vahab u osamnaestom vijeku. Međutim, purističke selefije negiraju tu karakterizaciju i odbacuju termin „vеhabizam“, s obzirom na to da su sljedbenici Muhammed ibn Abd el Vahaba u konačnici stvorili novu vjersku orientaciju. Selefizam, tvrde oni, nije ništa drugo nego islam onakav kakav je bio kada je prvi put otkriven, neokaljan od bilo kakvih inovacija (bida), odstupanja (inhiraf) ili dodavanja (ziyada), „nezagađen“ od egzogenih uticaja. To je po njima čisti islam koji su pobožni preci u prve tri generacije suočili. Konačno, medijski najviše eksplorativan jeste treći pristup, tzv. militantni selefizam. Tu se radi o samorazumijevanju selefista kao naoružanih grupa koje preduzimaju nasilne mjere za zaštitu muslimanskih zajednica od vanjske agresije i zločina protiv islama. Za militantne selefije, trpljenje i poniženje muslimana širom svijeta nisu nepovezane epizode, već samo jedna u nizu aktivnosti od strane „krstaško-cionističkog“ saveza protiv islama i muslimana. Unutar tog religijskog diskursa, ideja mučeništva uživa povlašteni položaj. Militantni selefizam je, uslovno rečeno, sirova verzija vulgarnog marksizma, gdje se klasa zamjenjuje religijom u objašnjenju kako svijet funkcioniše. Za militantne selefije, različiti sukobi u udaljenim dijelovima svijeta tumače se kroz diskurs zapadnog napada na muslimane.“

2. Vjerski fundamentalizam i ekstremizam

Fundamentalizam je „specifično fokusiran skup stavova i određena vrsta uskog pogleda na svijet, način postupanja koji se može primijeniti na bilo koju oblast ljudskog djelovanja, ali posebno na religiju i politiku“ (Radojević, 2010).

Vjerski fundamentalizam nije posebna karakteristika jedne religije i danas ga možemo naći u svim velikim religijama. Fundamentalisti doslovno tumače osnovne svete tekstove i vjeruju da to čitanje svetih spisa treba primijeniti na sve aspekte društvenog, političkog i ekonomskog života. Oni vjeruju da je moguć i ispravan samo jedan pogled na svijet i da je to njihov pogled. Druga i drugačija tumačenja su pogrešna i štetna. Za vjerski fundamentalizam je karakteristično da su tumačenja svetih knjiga dozvoljena samo privilegovanim pojedincima i grupama, što tim osobama daje veliku moć i u svjetovnom životu. Međutim, fundamentalizam sam po sebi nije loš, ne mora biti konzervativan ili nasilan.

Pod ekstremizmom podrazumijevamo djela i ideologije koje izlaze iz društveno prihvatljivih okvira. Zagovornici ekstremizma, bilo kojeg pa i religijskog, imaju za cilj da svoje vrijednosti nametnu društvu kao jedine ispravne i moguće ne pritom birajući sredstva.

Nepstad (2004) ukazuje na razlike između nasilnih i nenasilnih vjerskih aktivista. Ona posebno naglašava sljedeće karakteristike:

1. stavovi u vezi sa prirodom dobra i zla;
2. stavovi u odnosu na prirodu istine;
3. stavovi u odnosu na religiju.

Religijski ekstremisti sebe opažaju kao pravednike, a svoje neprijatelje, protiv kojih se treba boriti, kao zle. Zlo više nije pojedinačna karakteristika i projektuje se na cijelu grupu koja je nesposobna da se mijenja. Jedini način da se to zlo pobijedi jeste da se uništi, pri čemu je veoma često dozvoljeno korištenje svih sredstava. Kod miroljubivih vjernika, linija između dobra i zla nalazi se u pojedincu, a ne u čitavoj grupi. Oni prihvataju da su svi ljudi sposobni činiti i zlo i dobro, što umanjuje mogućnost osuđivanja drugih zbog slabosti, jer je to svojstveno svim ljudima.

Religijski ekstremisti smatraju da postoji samo jedna jedinstvena istina koja se ne mijenja kroz vrijeme. Zaštita te istine od primarne je važnosti za njih i zato ideje imaju prednost u odnosu na ljude. Religiozni principi miroljubivih vjernika polaze od toga da osnovni uzroci zla leže u ideologijama, obožavanju teologije ili pojedinih doktrina, ali i u vjerovanju da su naša znanja nepromjenjiva i apsolutno istinita, kao i nametanju svoga mišljenja drugima.

Osobe sklone vjerskom ekstremizmu smatraju da je vjera sama sebi cilj. Oni se ne bore da bi uništili zlo na Zemlji, već da njihova vjera postane dominantna na određenom prostoru u određenom vremenu. Budući da

je religija krajnji cilj, ljudska žrtva je dopuštena da bi se postavilo i očuvalo društveno uporište religije. Miroljubivi vjernici religiju doživljavaju kao sredstvo za ostvarivanje cilja, prvenstveno prosvećenja, istine ili duhovnog ispunjenja. Za miroljubive vjernike, cilj je duhovno prosvjetljenje i istina, i to ne samo za pojedince, već za društvo u cjelini.

2.1 Vjerski fundamentalizam i terorizam

Kao najekstremniji oblik ekstremizma pojavljuje se terorizam. Postoje različite definicije terorizma, ali mi ćemo prihvati definiciju Posta i drugih (2009) koji terorizam definišu kao „nasilje ili prijetnju nasiljem nad civilnim stanovništvom kako bi se postigao politički, vjerski ili ideološki cilj zastrašivanjem i prijetnjom po psihofizički integritet pojedinca“. Ova definicija terorizma sadrži sve elemente savremenog terorizma i ne svodi ga isključivo na vjerski.

Nacionalni institut za istraživanje odbrane (2009) teroriste dijeli u pet kategorija:

1. nacionalisti separatisti;
2. vjerski fundamentalisti;
3. drugi vjerski ekstremisti (npr. milenijumski kultovi);
4. društveni revolucionari;
5. desni ekstremisti.

Terorizam je veoma kompleksan problem da bi se sveo ili objasnio uz pomoć jednog ili nekoliko faktora. Za Davida Longa (1990) to je „interakcija između psihologije pojedinca i vanjskog okruženja.“ Iako se govori o psihologiji pojedinca, psiholozi koji su proučavali teroriste slažu se da postoje neka zajednička obilježja terorista, ali ne i sindrom ličnosti. Odličan pregled „uzroka, uslova i povoda u području samoubilačkog terorizma“ dala je Ksenija Butorac (2011) i mi ćemo ga iskoristiti.

Istraživanja su pokazala da su za napade bombaša samoubica potrebna tri glavna elementa: motivisani pojedinci, pristup organizacijama čiji je cilj stvoriti bombaše samoubice, te zajednica koja veliča samoubice kao heroje i prihvata njihova djela kao plemenita djela otpora. Istraživanja pokazuju da su današnji teroristi najčešće racionalni pojedinci i da kod njih ne možemo naći neke ozbiljne poremećaje ličnosti (Sprintzak, 2000). Pojedini istraživači tvrde da su teroristi imali neka iskustva u djetinjstvu, npr. ponižavanje, koja za posljedicu imaju nedostatak samopoštovanja (Kaplan, 1981;

Post, 1984, 1986b, 1987, prema Cotam, Dietz-Uhler, Mastors, Preston, 2010). Lične okolnosti kao što su trauma, poniženje, osjećaj diskriminacije i odbačenosti ili hronično neutaživa žđ za megalomanskom važnošću (Sprinzak, 2002) mogu da utiču na lakše prihvatanje ideje o terorizmu i samozrtvovanju kao rješenju problema. Takođe, neki istraživači naglašavaju potrebu terorista za pripadanjem, jer su često otuđeni od društva, a njihova privrženost grupi slična je privrženosti porodici.

S druge strane, postoje teorije koje odbacuju ličnost kao način da se objasni prihvatanje terorizma kod pojedinaca, već se smatra da je terorizam posljedica socijalnog učenja i društvenog uticaja. Oni smatraju da teroristi nisu ništa disfunkcionalniji od običnih vojnika u armijama, ali je razlika u tome što ne postoji tradicionalna vojska kojoj bi pristupili. Kada se pridruže terorističkoj grupi, članovi su izloženi kohezivnom pritisku te grupe, što najčešće prerasta u konformizam, prekidanje kontakata sa drugima i usvajanje grupnih normi u pogledu akcija koje će se preduzeti protiv neprijatelja. Sve je to praćeno jakim stereotipima o neprijatelju, teorijama zavjere, uvjerenju da je nasilje neminovno i jedini način da se pobijedi protivnik, uz dobijanje nagrade za određeno ponašanje (Cotam, Dietz-Uhler, Mastors, Preston, 2010).

Kada se govori o terorizmu i teroristima ne smije se zaboraviti društveni, istorijski, kulturni, ekonomski, vjerski, politički i drugi kontekst u kojem oni odrastaju, formiraju se i žive. Nerealno je očekivati da na terorizam jednako gledaju Palestinci, Jevreji, Tamili, Grci, Baski, Španci, Irci ili Englezi. U zavisnosti od te percepcije umnogome zavisi da li će njihovi sunarodnici teroriste opažati kao mučenike, obožavati ih ili prezirati. Autori koji su istraživali organizacije terorističkih grupa (Pedahzur, 2005) s naglaskom na samoubice identifikuju tri faze tog procesa. U prvoj fazi vođe terorističke organizacije, znajući da se odluka o mobilizaciji bombaša samoubica ne može primijeniti bez podrške njihove socijalne grupe, traže njihovo odobrenje za efikasnije ostvarivanje ciljeva te organizacije. U drugoj fazi teroristička organizacija poziva na regrutovanje potencijalnih samoubica. Osoba koja se odluči na ovaj čin motiviše se razlozima vezanim za njenu predanost ideologiji, vodi, grupi ljudi ili ličnoj krizi koju je doživjela. Društveno okruženje pojedinca koje insistira na ideji samoubistva znatno će olakšati njegovo prijavljivanje za misiju. Treća faza je pripremanje, obuka i vjerska ili ideološka indoktrinacija s ciljem da se regrut dovede u takvo mentalno stanje da bespogovorno izvrši teroristički akt. Kao što vidimo, to nikako nije „spontan“ proces, već sistematski veoma planirana aktivnost čiji je ishod neizvjestan.

3. Društveni i lični ciljevi

Kao i obično u psihologiji, kada govorimo o nekom fenomenu ili pokušavamo da ga proučavamo, nailazimo na više ili manje različita određenja tog pojma. Tako je i sa vrijednostima. O tome govore različita usmjerena u proučavanju vrijednosti i veliki broj njenih definicija. Rokeach (prema Ferić, 2009) vrijednosti definiše kao „trajna vjerovanja da su određeni načini ponašanja ili krajnja stanja postojanja, lično ili društveno poželjniji od oprečnih ili suprotnih načina ponašanja ili stanja“. Super (prema Ferić, 2009) kaže da vrijednosti „kao i interesi, poizilaze iz potreba. Vrijednosti su ciljevi koje pojedinac nastoji ostvariti kako bi zadovoljio svoje potrebe.“ Schwartz (1992) za vrijednosti kaže da su to „poželjni ciljevi, različite važnosti, koji nadilaze specifične situacije, a djeluju kao usmjeravajuća načela u čovjekovom životu.“

Kao što vidimo, za neke autore vrijednosti su izraz potrebe, za druge viši nivo stava, za treće dominantni životni ciljevi i interesna orijentacija, a neki ih opažaju kao preferencije tj. poželjnost određenog objekta, situacije ili ponašanja.

Kada govorи o vrijednostima Rokeach diferencira terminalne i instrumentalne vrijednosti. Terminalne vrijednosti definиše kao „poželjna stanja stvari“ i čine ih sljedeći ciljevi: udoban život, uzbudljiv i aktivan život, osjećaj doprinosa nečemu, mir u svijetu, ljepota, jednakost, porodična sigurnost, sloboda, lična sreća, unutrašnja smirenost, ljubav, nacionalna sigurnost, lično zadovoljstvo, spasenje duše, samopoštovanje, uspjeh i priznanje u društvu, iskreno prijateljstvo, mudrost. Instrumentalne vrijednosti su načini na koji se dostižu terminalne vrijednosti, i to su sljedeći atributi: ambiciozan, slobodouman, sposoban, radostan, čist, hrabar, tolerantan, uslužan, pošten, kreativan, samostalan, inteligentan, logičan, srdačan, poslušan, uglađen, disciplinovan, odgovoran.

Schwartzova teorija (1992) definиše vrijednosti kao poželjne ciljeve različite važnosti koji djeluju kao usmjeravajuća načela u čovjekovom životu. On kreira tipologiju sa 10 vrijednosnih orijentacija na osnovu cilja i funkcije koju imaju: samousmjeravanje, stimulacija, hedonizam, postignuće, moć, sigurnost, konformizam, tradicija, dobronamjernost i univerzalizam. Ovih 10 vrijednosnih orijentacija, odnosno 10 tipova vrijednosti, jesu indikatori koji su u stvari sastavljeni od pojedinačnih vrijednosti. Autor kreira model vrijednosti koji smješta u dvodimenzionalni sistem, čije su dimenziJE otvorenost za promjene nasuprot konzervaciji i samounapređenje nasu-

prot samoprevazilaženju. Osobe koje su bliže polu otvorenosti slijede sopstvene intelektualne i emocionalne interese koji često idu nepredvidljivim i nesigurnim tokovima, dok se na suprotnoj strani nalaze vrijednosti koje teže očuvanju aktuelnog stanja, a koje omogućavaju predvidljivost i sigurnost. Kod osoba kod kojih je izražen lični interes nalazimo visok skor na dimenziji samounapređenja, a s druge strane stoji grupa vrijednosti kroz koje se lični interesi prevazilaze i zalaže se za dobrobit drugih ljudi, bliskih i dalekih, kao i same prirode.

Ipak, bez obzira na sve razlike koje se tiču vrijednosti, možemo naći i neke elemente koji su zajednički za sve definicije i pristupe, a to je da se radi o idejama i vjerovanjima o poželjnim ciljevima i ponašanjima koji nadilaze specifične situacije, usmjeravaju odabir i procjenu ponašanja i događanja i hijerarhijski su organizovani s obzirom na njihovu relativnu važnost za pojedinca.

U okviru našeg istraživanja, vrijednosti čemo vezati za uopštene ideje ili shvatanja o poželjnem – poželjnim ciljevima, stanjima, odnosima, načinima ponašanja i vrstama aktivnosti. Polazimo od toga da čovjek u svom ponašanju nije samo guran raznim uzrocima već i privlačen ciljevima i rukovođen svrhovitošću. Takođe, napravićemo i jasnu granicu između društvenih i ličnih vrijednosti. U ovom istraživanju pod društvenim ciljevima kojima teže ispitanici podrazumijevaće one ciljeve čije ispunjenje nije vezano isključivo za njihovu dobrobit, već ima značaja za čitavo društvo u kome ti pojedinci žive (ekologija, demokratija, dobri međunacionalni odnosi i slično). Lični ciljevi su izraz svjesno doživljenih potreba ili interesa (ugled, društvena moć, sigurnost i slično).

Imamo li u vidu da se naše istraživanje bavi specifičnom populacijom koja za sebe kaže da praktikuje izvorni islam biće interesantno vidjeti da li će se pojaviti razlike unutar grupe kod društvenih i ličnih vrijednosti s obzirom na pol, starost, obrazovanje i socioekonomski status. Istraživanja u svijetu i kod nas pokazuju da će sa godinama starosti ispitanika rasti i važnost vrijednosti tradicije, konformizma, sigurnosti, spremnosti za odricanje, a vrijednosti otvorenosti za promjene, nezavisnost i hedonizam će postajati manje važne (Rokeach, 1973; Knafo i Schwartz, 2001; Schwartz i Bardi, 2001). Sa porastom obrazovanja ispitanika nalazimo izraženije vrijednosti nezavisnosti, otvorenosti za nove ideje i aktivnosti (Kohn i Schooler, 1983, Agnihotry, 1986). Istraživanja pokazuju da socioekonomski status utiče na preferenciju različitih vrijednosti. Rokeach (1979) nalazi da Amerikanci nižeg ekonomskog statusa iskazuju više religioznosti, konfor-

mizma i spremnosti za prijateljstvo, a manje im je bitna ljubav, odgovornost, kompetentnost i samoaktualizacija. Kada se govori o religioznosti pokazalo se da je religioznost pozitivno povezana sa konformizmom i tradicijom, a negativno sa hedonizmom i nezavisnošću (Schwartz i Huismans, 1995), kao i željom za moći i postignućem (Schwartz i sar, 2001). Kada se govori o ponašanju glasača i preferenciji političkih partija, istraživanja pokazuju da glasači konzervativnih partija preferiraju vrijednosti tradicije, konformizma, sigurnosti, postignuća, a najmanje nezavisnosti. Oni koji glasaju za liberalne partije najviše cijene vrijednosti nezavisnosti, a najmanje tradiciju (Barnea i Schwartz, 1998).

Društvene i lične vrijednosti na prostorime bivše Jugoslavije dosta su se istraživale jer je bilo interesantno pratiti njihove promjene u vrijeme transicije društva iz socijalizma u kapitalizam, iz ideologije bratstva i jedinstva u nacionalizam i transformaciju sekularnog društva u društvo sa vjerskim slobodama i sve to praćeno ratom. Društvenim vrijednostima u Bosni i Hercegovini bavili su se Milosavljević (2000), Turjačanin (2004) i Puhalo (2011), ali na nekim drugim populacijama. Istraživanjima društvenih i ličnih vrijednosti u Hrvatskoj možete se odlično informisati u studijama Ivane Ferić (2009) i publikaciji „Vrijednosti u hrvatskom društvu“ Centra za demokraciju i pravo „Mirko Tripalo“ (2016), dok su u Srbiji vrijednosti istraživali Rot i Havelka (1973), Havelka (1975, 1994, 1995), Pantić (2002), Kuzmanović, (1990, 1995), Popadić (1990, 1995), Joksimović i Vasović (1990), Petrović (2007, 2010).

4. Mračna tetrada: psihopatija, makijavelizam, narcizam i sadizam

Psiholozi koji se bave proučavanjem amoralnog i antisocijalnog ponašanja nastoje da kreiraju jedinstveni model specifičnih ličnosnih dispozicija. Tako se početkom 90-ih, pojavila mračna trijada, tj. sklop crta ličnosti koji čine psihopatija, narcisoidnost i makijavelizam (Paulhus & Williams, 2002). Empirijski nalazi potvrđuju povezanost ovih crta sa antisocijalnim ponašanjem (Furnham, Richards, & Paulhus, 2013). Psiholozi su u međuvremenu identifikovali i četvrtu crtu, sadizam, koja može da im pomogne u razumijevanju mračne strane ljudske ličnosti. Ovaj konstrukt je nazvan „mračna tetrada“ (Paulhus, 2014). Istražujući maladaptivno ponašanje ljudi koji nisu osuđivani, autori su ustanovili da ove osobine dobro predviđaju agresivno ponašanje,

sklonost ka riziku, impulsivno reagovanje (Jonason, Teicher, 2010; Jonason, Webster, Schmitt, 2009), socijalnu dominantnost, promiskuitet, konkurentnost, težnju da se bude broj jedan (Jonason, Wee, Li, Raskin, Terry, prema Jonason, Li, Buss, 2010), samopromociju, dominaciju, manipulativnost, emocionalnu hladnoću, superiornost, dvoličnost (Glenn, Sellbom, 2015). Istraživanja su takođe pokazala da se osobine mračne trijade najčešće prepoznaju kroz nasilništvo, agresiju i preferenciju rizika, odnosno kroz biranje poslova ili situacija koje drugi ljudi doživljavaju kao veoma opasne (Jonason i sar., 2009). Poseban značaj uvođenja ovog konstrukta u psihologiju autori vide u tome što se operacionalizuje zlo u ljudima koje nije uvijek direktno vidljivo, a nerijetko ga i okolina potkrepljuje (Nevicka i sar., 2013).

4.1 *Psihopatija*

Psihopatija je crta ličnosti koja se manifestuje na afektivno-interpersonalnu sferu poremećaja te uključuje afektivne i interpersonalne osobine poput površnog šarma, osjećaja vlastite grandioznosti, patološkog laganja, manipulativnosti, izostanka krivice, nemogućnosti empatije s drugima i nepreuzimanja odgovornosti za ponašanje. Druga dimenzija reflektuje se više na bihevioralnu komponentu (socijalno-devijantna dimenzija) i uključuje karakteristike životnog stila i antisocijalnog ponašanja poput parazitskog stila života, impulsivnosti, neodgovornosti, loše bihevioralne kontrole i kriminalnih radnji. Moralni razvoj psihopata je poremećen ili nepostojeći, a oni se ponašaju kao da se socijalne norme i zakoni ne odnose na njih. (Fowles i Dindo, 2006). Skloni su traženju uzbuđenja, devijantnom ponašanju i impulsivnom kršenju zakona (Patrick, 2005). Šarmantni su i ugodni „na prvu loptu“ te imaju sposobnost prepoznavanja slabosti drugih ljudi i njihovog iskorištavanja. Teško primaju i iskazuju iskrene intimne emocije što ih čini sklonima neodgovornom i nevjernom ponašanju u romantičnim odnosima (Patrick, 2006).

4.2 *Makijavelizam*

Pod makijavelizmom podrazumijevamo svako ponašanje za koje je karakteristično manipulisanje ljudima uz pomoć lukavstva, laskanja, zavaravanja, prijetnji i pritisaka s namjerom da se upravlja i kontroliše ponašanje u svrhu postizanja ličnih ciljeva. Osoba sklona makijavelističkom načinu

ponašanja navodi druge da rade ono što inače ne bi radili bez upotrebe sile. Za makijaveliste je karakteristično:

1. opiranje društvenom uticaju;
2. usmjerenost na kogniciju;
3. inicijacija i kontrolisanje strukture.

Za osobe sa izraženim makijavelizmom karakteristično je da su hladne i pragmatične, strateški i dugoročno planiraju, usmjereni su ka moći i novcu, te obmanjivanju i eksploraciju (Christie i Geis, 1970). Takve osobe su najčešće opisivane kao prepredene, s izraženim upravljanjem utiscima, te nisko prosocijalno orijentisane (Barker, 1994). Makijavelista je koncentrisan na zadatak i zatvoren je prema spontanoj afektivnoj interakciji s drugima, za svoje ponašanje nalazi uvihek racionalna objašnjenja koja su povezana sa ostvarenjem željenog cilja.

Rezultati istraživanja Puhalia iz 2016. godine pokazuju da se selefije međusobno ne razlikuju s obzirom na pol, ali postoji pozitivna i niska korelacija između dogmatizma i makijavelizma. Kod muškaraca selefija nalazimo pozitivnu i nisku korelaciju sa lokusom kontrole i dogmatizmom, a kod žena negativnu i srednje visoku korelaciju sa samokompetentnošću. Postoji razlika između građana BiH i selefija na skali makijavelizma. Makijavelizam je više izražen kod stanovnika BiH nego kod selefija. To znači da su selefije manje sklene manipulisanju ljudima uz pomoć lukavstva, laskanja, zavaravanja, prijetnji i pritisaka s namjerom da se upravlja i kontroliše ponašanje u svrhu postizanja ličnih ciljeva nego ostali građani BiH.

4.3 Narcizam

Narcizam je osobina ličnosti koja se u različitoj mjeri može naći u normalnoj i zdravoj populaciji. On se manifestuje u stavovima, vjerovanjima i ponašanjima koja su slična onima koja definišu klinički narcizam, ali su manje izražena. Pojedinci s narcističkim poremećajem ličnosti pokazuju preuveličani osjećaj vlastite važnosti, pretjeranu potrebu za uvažavanjem od strane drugih i manjak empatije za druge lude (Miller i sar., 2007). Grandioznost se manifestuje u preuveličavanju vlastitih sposobnosti i zasluga te umanjivanju tuđih, ali i u očekivanju da drugi ljudi budu u službi zadovoljavanja njihovih potreba. To obično uključuje i aspekte socijalne dominantnosti, poput prikazivanja sebe kao osobe visokog statusa, inteličnosti i profesionalnih kompetencija, dok se obično ne smatraju superior-

nima po pitanju kapaciteta za razumijevanje i brigu o drugima (Campbell, Rudich i Sedikides, 2002). Osobe sa izraženim narcizmom pričaju o sebi u vrlo pozitivnom kontekstu (Buss i Chiodo, 1991) i ulažu veliki napor u situacijama kada ih drugi posmatraju (Wallace i Baumeister, 2002). Vrlo su kritični prema drugim ljudima, ne oprštaju im čak ni sitne propuste, a u isto vrijeme vrlo su osjetljivi na nepovoljne komentare o sebi (Exline, Baumeister, Bushman, Campbell, i Finkel, 2004). Imaju problem zauzimanja tuđe perspektive i razumijevanja stajališta i osjećaja drugih ljudi. S druge strane, neka istraživanja su pokazala kako narcistične ličnosti na kritiku i frustraciju mogu reagovati i vrlo pesimistično, što dovodi do depresivnog raspoloženja (Bogart, Benotsch i Pavlović, 2004).

4.4 Sadizam

Sadizam predstavlja kombinaciju različitih ponašanja, kognitivnih i međuljudskih odnosa koji su povezani sa zadovoljstvom u nanošenju fizičkog ili duševnog bola drugim osobama (Reidy, Zeichner, & Seibert, 2011), ali i kontrolisanje, kažnjavanje i ponižavanje drugih (Myers, Burkett, 56 & Husted, 2006). Za razliku od sadizma, nasilje u psihopatiji ima druge razloge: nemogućnost obrade drugih problematičnih signala (Kirsch and Becker 2007), precjenjivanje agresije kod drugih (Porter and Woodworth 2006) ili najvažnije kao sredstvo za postizanje nekog ličnog cilja, novac ili status (Here and Neumann, 2009). Nekoliko istraživanja je pokazalo da osobine sadizma i osobine trijade, prije svega psihopatija, imaju mnogo zajedničkih karakteristika, kao na primjer nedostatak empatije i spremnosti na emotivnu uključenost (Kirsch & Becker, 60 2007), nanošenje bola drugima, te povezanost sa antisocijalnim ponašanjem (Chabrol, Van Leeuwen, Rodgers, & Séjourné, 2009). Istovremeno, neka istraživanja su pokazala da su ove osobine povezane, ali imaju različita svojstva (Mokros, Osterheider, Hücker, & Nitschke, 2011). Reidy et al. (2011) su otkrili da sadizam, bez uticaja psihopatije, može predvidjeti isprovocirani napad agresije, ali u laboratorijskom kontekstu. Sadizam može predvidjeti delinkventno ponašanje odvojeno od ostalih osobina trijade (Chabrol et al., 2009). Neka istraživanja su pokazala da sadizam u značajnoj mjeri predviđa ponašanje prvenstveno usmjereni na nanošenje bola drugima, čak i kada se u obzir uzmu varijacije „mračne trijade“ (Buckles, Jones, & Paulhus, 2013). Istraživanje sprovedeno među populacijom osuđenika pokazalo je da brutalne i

destruktivne dispozicije, uključujući i sadizam, mogu bolje predvidjeti kriminalni recidivizam (povratak u kriminalne aktivnosti) nego psihopatske osobine (Mededović, Kujačić & Knežević, 2012; Međedović, 2017). Stoga se prijedlog Charbola i drugih istraživača da se sadizam doda uz tri ostale osobine čini razumnim (Buckels et al., 2013; Charbol et al., 2009).

5. Militantni ekstremizam (MEMS)

Militantni ekstremizam je relativno nov pojam i definiše se kao specifičan sklop uvjerenja i stavova koji su po svojoj prirodi ekstremni i radikalni i koji služe da opravdaju nasilje (Loza, 2007). Postoje različiti modeli militantnog ekstremizma i različite pretpostavke o uzrocima toga. Za neke autore to je osjećanje relativne deprivacije (Smith, Pettigrew, Pippin, & Bialosiewicz, 2012), autoritarizam, dogmatizam (Borum, 2014), percipirane prijetnje, te ekskluzionistički politički stavovi (Canetti-Nisim, Halperin, Sharvit, & Hobfoll, 2009).

Psiholozi koji su se bavili ekstremizmom pošli su od pretpostavke da militantni ekstremisti posjeduju neke specifične karakteristike ličnosti, prije svega psihopatološke, koje se ogledaju u psihopatskim i psihotičnim simptomima (Silke, prema Međedović i Petrović, 2015). Dobijeni rezultati nisu podržali ovu hipotezu i kao što smo ranije naglasili, istraživanja pokazuju da su današnji teroristi najčešće racionalni pojedinci i da stručnjaci kod njih ne nalaze neke ozbiljne poremećaje ličnosti (Sageman, prema Međedović i Petrović, 2015). Naprotiv, neki autori tvrde da je njihova racionalnost garant „uspješno“ izvršenog zadatka.

Kao relativno nov pristup proučavanju ekstremista i ekstremizma pojavio se model militantno-ekstremističkog sistema uvjerenja i stavova ili militantno-ekstremistički mentalni sklop (Stankov, Higgins, Saucier, i Knežević, 2010; Stankov, Saucier, i Knežević, 2010a). Autori ovog modela analizirali su materijale kreirane od strane različitih militantno-ekstremističkih grupa iz cijelog svijeta (Saucier et al., 2009) i različite psihološke, istorijske i političke tekstove o terorizmu i militantnom ekstremizmu (Stankov et al., 2010). Utvrđene su tri klase tema, koje su značajne za razumijevanje militantnog ekstremizma:

- apologija nasilja ili zagovaranje pribjegavanja nasilju kao načinu i sredstvu postizanja ciljeva;
- zli svijet ili uvjerenje da je nešto suštinski pogrešno u vezi sa svijetom u kojem živimo i da svijet funkcioniše na pogrešan način;

- sveti cilj ili pozivanje na „svete“ sile (i ideale) kao opravданje za ekstremizam i nasilje.

Nijedan od ova tri aspekta sam po sebi ne predstavlja centralnu karakteristiku militantnog ekstremizma, već se o militantno-ekstremističkom mentalnom sklopu može govoriti tek ako se sva tri uzmu u obzir. Moramo imati na umu da militantno-ekstremistički mentalni sklop nije nešto karakteristično samo za ekstremiste, već se može naći kod mnogih ljudi koji ne pripadaju niti su povezani sa bilo kakvim terorističkim ili militantnim grupama. Pojedinci koji zaista imaju aktivnu ulogu u ekstremističkim organizacijama ili koji čine terorističke akte zauzimaju ekstremne pozicije na MEMS-u (Stankov i sar., 2010).

Sadističke crte i psihopatski površni afektivitet najbolji su prediktori „apologije nasilja“, manipulativne crte predviđaju „zli svijet“, dok je šizotipija važan prediktor „svetog cilja“ (Međedović, Petrović, Knežević, & Lazarević, 2015). Stankov i sar. (2010a) nalaze snažnu povezanost između religioznosti i ekstremističkih uverenja, a pogotovo „svetog cilja“. Kao dispozicije za razvijanje ekstremističke ideologije navode se i autoritarnost i dogmatizam (Borum, 2014). Petrović i Međedović (2015) nalaze da sva tri faktora MEMS-a pozitivno koreliraju sa konzervativizmom dok je jedan manji dio varijanse „zlog svijeta“ objašnjen liberalnim stavovima. Dakle, doživljaj da je svijet zlo i nepravedno mjesto u kom su ljudi obespravljeni može biti pojačan i kod osoba liberalnih stavova.

6. Stavovi prema ratu i miru

Kažu da je jednom prilikom Albert Ajnštajn rekao: „Ne samo da sam pacifista, nego sam čak militantni pacifista. Ja sam spremjan da se borim za mir. Ništa neće zaustaviti rat osim samih ljudi koji odbijaju da idu u rat.“ Iako je je Ajnštajn sebe smatrao pacifistom bio je pristalica i zagovornik rata protiv nacističke Njemačke, čak je napisao i pismo američkom predsjedniku Ruzveltu ukazujući na mogućnost da njemački naučnici stvore atomsku bombu i potaknuo Sjedinjene Američke Države da krenu sa projektom „Menhetn“ tj. s pravljenjem atomske bombe.

Ovo se u filozofiji naziva uslovni pacifizam i veoma dobro oslikava probleme sa kojima se psihologija suočava kada proučava stavove građana o ratu i miru. Na početku istraživanja stavova o ratu i miru naučnici su to mjerili kao jednu dimenziju, što je značilo da pozitivan stav prema miru

odmah znači negativan stav prema ratu (Droba, 1931). I druga psihološka mjerena takođe su pokazala da su koncepti mira i rata suprotni jedni drugima i prema tome, stavovi prema njima su suprotnost jedni drugima. Oni su nekad eksplicitni (Vail & Motyl, 2010; Wagner, Valencia, & Elejabarrieta, 1996), a ponekad implicitni (Carter, 1945; Cohrs & Moschner, 2002).

U međuvremenu su se pojavila i istraživanja koja tvrde da mir i nasilje nisu nužno u suprotnosti (Galtung, 2006; Christie, Tint, Wagner, & Winter, 2008; Wagner, 1988). Tako Galtung, jedan od pionira istraživanja mira (Popović, 1982), govori o negativnom i pozitivnom miru. Negativni mir je odsustvo rata, a pozitivan mir podrazumijeva odsustvo rata, ali i odsustvo straha, mržnje, bijede i nepravde. I drugi teoretičari i istraživači (Marchal, 2002) tvrdili su da mir i rat nisu međusobno isključive realnosti.

Imamo li to u vidu, možemo očekivati da se ljudi mogu svrstati u četiri različite grupe: militaristi (korisnost rata, odbacivanje mira), pacifisti (korisnost mira, odbacivanje rata), ratoborni mirotvorci (korisnost i mira i rata) i nezainteresovani (odbacivanje i mira i rata). Važno je napomenuti da, iako očekujemo da će neki pojedinci imati kompatibilne stavove prema miru i ratu, za neke pojedince stavovi mogu biti samo donekle kompatibilni (ratoborni mirotvorci i nezainteresovani).

Imamo li u vidu sve faktore koji utiču na formiranje stavova, možemo prepostaviti da će na stavove o ratu i miru imati veliki uticaj različite ideologije i sistemi vrijednosti sa kojima se osobe susreću, ali i neke psihološke dispozicije koje vode ka militantnom ekstremizmu.

Istraživanja pokazuju da ljudi koji imaju izraženu orijentaciju ka socijalnoj dominaciji imaju tendenciju da podržavaju različite vrste hijerarhijskih odnosa, uključujući ratoborne i militarističke stavove, ali samo onda kada će to povećati ili očuvati hijerarhiju unutar grupe, a ne kada ih mogu ukinuti. Autoritarnost je u pozitivnoj vezi sa proratnim stavovima. Vrijednosti koje favorizuju međunarodni sklad i jednakost povezane su sa pozitivnim stavovima o miru. Empatija je povezana sa stavovima prema miru, posebno faceta empatijske briga za druge i ona se direktno tiče saosjećanja sa nesrećnima (detaljno pogledati u Bizumic et all, 2013). Muškarci imaju pozitivnije stavove prema ratu u odnosu na žene (Covell, Schroeder i Gaier, prema Dupius i Cohn, 2011). Istraživanja u SAD su pokazala da su republikanci skloniji ratu u odnosu na demokrate (Droba; Stevenson, Roscoe i Kennedy, prema Dupius i Cohn, 2011). Dupius i Cohn u svom istraživanju iz 2011. godine pokazuju da što su muškarci uvjereniji u pravednost nekog rata to ga više i podržavaju u odnosu na žene. Muškarci su takođe imali

pozitivnije emocije prema ratu nego žene. To se objašnjava na nekoliko načina. Prije svega, žene više saosjećaju sa žrtvama rata, kao i činjenicom da muškarci mnogo češće na stres odgovaraju agresijom nego žene. Oni takođe nalaze da su patriotizam, nacionalizam i autoritarnost značajni prediktori proratnih stavova, kao i to da osobe sklone kritičkom preispitivanju društva mnogo teže prihvataju proratne stavove.

7. Sklonost ka teorijama zavjere

Teorija zavjere je interpretativni okvir i pripovijedni obrazac koji politička zbivanja i šire političke procese objašnjava kao posljedicu smišljenih i naoko nepovezanih aktivnosti tj. tajnih dogovora o izvršavanju nezakonitih ili nemoralnih postupaka (i ciljeva) ili korištenja istih kako bi se postigao neki legalan cilj (Blanuša, 2011). Imajući u vidu dinamičnost samog fenomena teorija zavjere i ova definicija je podložna preispitivanju kao i sama njihova klasifikacija. Ipak, mi ćemo iskoristiti klasifikaciju Bajforda (2006) koji je teorije zavjere podijelio na:

1. Klasične teorije zavjere koje se oslanjaju na djelovanje jevrejskih i tajnih društava. Za njih su karakteristični jaki pseudonaučni, mistični i ezoterični elementi. Takođe se baziraju na elementima satanističke i antihrišćanske zavjere.
2. Teorije zavjere koje govore o tajnim aktivnostima svjetske elite ne nagašavajući njihovu etničku ili vjersku pripadnost (Trilateralna komisija, Bilderberg grupa i slično). U njihovim aktivnostima nema ezoterije i mistike i njihove aktivnosti su „prividno“ racionalne.
3. Protozavjereničke teorije su karakteristične po tome što nemaju jasno precizirane zavjerenike, već se govori o stranim centrima moći, novom svjetskom poretku i sl. Takođe, zavjere su najčešće teritorijalno i vremenski ograničene. U ovim teorijama nema mnogo misticizma.

Ma koliko se teorije zavjere međusobno razlikovale, naučnici (Bajford, 2006) su izdvojili neke zajedničke elemente za sve njih. Teoretičari zavjere nastoje da barataju sa što više različitih ali tačnih činjenica. One uvijek sadrže poneko „zrnce istine“ na osnovu kojih uz pomoć „skoka mašte“ prave veze koje je teško dokazati i donose prilično nevjerovatne zaključke. Teorija zavjere se čini vjerodostojnom i koherentnom ako se umota u kvazinaučni jezik, a pogotovo ako se njen zagovarač „okiti“ nekim sumnjivim

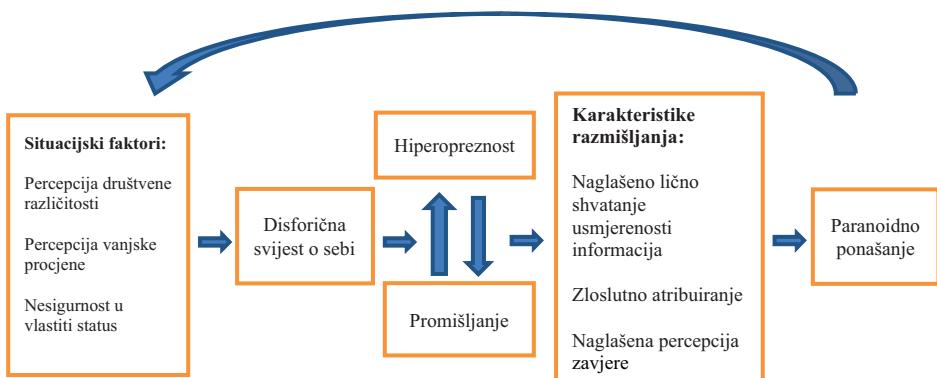
akademskim zvanjem. Zavjerenici se prikazuju kao amoralni, surovi i zli i često se povezuju sa đavolom. Oni su svuda oko nas i imaju ogromnu moć. Kada se trebaju identifikovati od strane boraca protiv njih, oni se najčešće opisuju uopšteno i nejasno pa se onda govori o bankarima s Vol Strita, moćnim porodicama, katolicima, komunistima, Jevrejima. Upravo ta ne-definisanost „neprijatelja“ omogućava teoretičarima zavjere da ubacuju i izbacuju iz teorije ljudi i organizacije u zavisnosti od potreba tj. saznanja. U svakoj teoriji zavjere stvarnost nije onakva kakvom se prikazuje, što znači da zavjerenici tj. manjina uz pomoć različitih tehnika (mediji, školstvo, politika) manipuliše većinom, stvarajući kod njih privid da samostalno upravljuju svojim životima. Svaka teorija zavjere se zasniva na borbi sila dobra (svjetlosti) protiv sila zla (mraka) i između njih nema pregovora i kompromisa. Ta borba je permanentna, a sadašnjost je pravi trenutak da se dobro obračuna sa silama zla. Sile dobra su uvijek u toj borbi inferiore, ali nema predaje i odustajanje od borbe jer su na njihovoј strani pravda, čast ili istina.

Društvene krize su preduslov za pojavljivanje teorija zavjere. Da bi došla do izražaja neka teorija zavjere potrebna je neka iznenadna situacija koja ima funkciju okidača, na primjer, rat, prevrati, ekonomske krize, glad, epidemije, itd. Ove situacije vode prema krizi svijesti u kojoj svijet više nije stabilan i predvidljiv. Potom kreće potraga za objašnjenjima ili bolje reći odgovornima za nastalu nevolju. Ova potraga obično rezultira u svojevrsnom procesu usidravanja, metaforizacije i konkretnizovanja slike podmuklih neprijatelja koje je potrebno pobijediti ili uništiti.

Ne postoji mnogo istraživanja koja se bave psihološkim aspektima teorija zavjere. Često se o njima posredno zaključivalo, manje ili više uspješno. Da bi objasnili teorije zavjere, psiholozi su veoma često koristili mehanizam atribucije. Ljudi se u svakodnevnom životu ponašaju kao „naivni naučnici“. Oni žele da imaju kontrolu nad onim što se dešava i da mogu da prave predviđanja ponašanja u budućnosti. Zbog toga oni traže i skupljaju informacije o nekoj osobi i sagledavaju kontekst u kojem se određeno ponašanje dogodilo kako bi shvatili njegove uzroke (Pennington, 2001). Teorije zavjere u velikoj mjeri ignoriraju uticaj spoljnih faktora (slučajnosti, političke, društvene i ekonomske faktore) i pripisuju veliki uticaj malim ali moćnim grupama i pojedincima. Istraživanja u zapadnim društvima pokazala su da prilikom objašnjavanja postupaka drugih ispitanici više koriste lične atribucije od situacionih (Kelley, 1967; Alexander i Ebstein, 1969, prema

Bajford, 2006). Problemi sa teorijom atribucije nastaju onda kada rezultate dobijene u strogo kontrolisanim eksperimentalnim (vještačkim) uslovima treba prenijeti u stvaran život, na koji utiče mnogo faktora koje osoba ne ignoriše prilikom donošenja odluka. Kada se govori o motivacionim faktorima, u teorijama zavjere psihologija se tu poziva na „odbrambene atribucije“ i teoriju žrtvenog jarca. Odbrambena atribucija omogućava pojedincu koji iznosi kauzalni zaključak da izbjegne odgovornost za izvjesne događaje time što okrivljuje druge. Agresivnost koja nastaje iz nekih društvenih, ali i neposredno psiholoških razloga ne može da se ispolji prema pravom izvoru frustracije, već nalazi svoj izraz i izlaz prema drugim grupama. Ti „drugi“ postaju „žrtveni jarac“ tj. uzrok našeg neuspjeha i predmet agresije (Šiber, 1998). Osim usmjeravanja agresije na određenu društvenu grupu, postojanje „žrtvenog jarca“ je korisno i zbog toga što stvara „iluziju kontrole“ (Bains, 1983). Ako znamo ko stoji iza određene zavjere, onda se ta zavjera može kontrolisati ako kontrolišemo ili eliminišemo zavjerenike. Naslanjajući se na teoriju „žrtvenog jarca“ psiholozi uvode u psihoanalitički pojam projekcije kojima objašnjavaju predrasude prema nekoj grupi (Adorno et. Al, 1950). Ono što se zamjera teoriji „žrtvenog jarca“ jeste nemogućnost da se objasni zašto je neka društvena grupa izabrana za tu ulogu, a ne neka druga, dok je problem sa psihoanalitičkim objašnjenjem što je najčešće spekulativno i zasnovano na post hoc rezonovanju (Biling, 1978). Proučavajući nastanak i širenje glasina, psiholozi su uvidjeli sličnost preduslova za njihovo pojavljivanje kao i kod teorija zavjere, a to su: osjećaj nesigurnosti u društvu, nedostatak informacija, postojanje kohezivne socijalne grupe koja će ih prenositi i zanimljivost sadržaja (Šiber, 1998). Posman i Allport (prema Šiber, 1998) istakli su dva osnovna motiva za širenje glasina koji su veoma slični onima koji prethode stvaranju teorija zavjere. Prvi je širenje mržnje odnosno agresije, što je svojevrsna racionalizacija vlastitih emocija, a drugi traženja smisla tj. odgovora zašto se nešto dešava.

U svom doktorskom radu koji se bavi teorijama zavjere u Hrvatskoj, Nebojša Blanuša (2011) daje šemu i opisuje kako funkcioniše paranoidna socijalna kognicija u svakodnevnom ponašanju ljudi. Za takve ljude je karakteristično „nepovjerenje, sumnjičavost, prepostavke o animozitetu ili neprijateljstvu, pa čak i slutnje o zavjereničkim namjerama prema drugim ljudima, grupama i institucijama“. Ovdje se ne govori o paranoji kao psihopatologiji, već o pretjerivanju u čijem nastajanju veliku ulogu imaju stresne okolnosti.

Slika 1. Socijalno-psihološki model paranoidnog mišljenja (Kramer, 1998; prema Blanuša)

Vanjski faktori kao što su doživljaj vanjske procjene, nesigurnost u pogledu društvenog statusa te percipirana različitost u odnosu na druge dove do stanja tzv. disforične svijesti o sebi. To kod osobe stvara osjećanje nelagode, kao u isljedničkoj situaciji kod ispitivanoga, koje je usmjereno prema intenzivnom osmišljavanju situacije. Tada se aktiviraju odbrambeni i proaktivni resursi, što dovodi do izrazite opreznosti, te promišljanja i procjenjivanja okoline u pogledu vlastita statusa i mogućih znakova opasnosti. Što se više brinu to više mozgaju i obrnuto. U takvom stanju osobe su sklonije pridavati važnost većem broju informacija, a posebno nejasnim znakovima u komunikacijskoj okolini, kojima se lakše i češće pripisuje negativno značenje. Takođe, ovakvo razmišljanje usmjereno je na utvrđivanje šta je po srijedi „u najgorem slučaju“, kako bi se mogli zaštитiti. To ih čini sklonijima zloslutnom atribuiranju tj. sumnjičavosti u namjere i motive drugih ljudi (pri čemu često „proširuju“ i „natežu“ podatke s kojima raspolažu). Oni su skloniji interpretiranju različitih događaja i ponašanja drugih ljudi kao da su ciljano lično usmjereni na njih, kao da nose „skrivenu poruku“, te percepцији zavjere u kojoj se ističe interpretacija povezanosti i usklađenosti „naoko nezavisnih“ aktivnosti aktera kojima se pripisuje zavjereništvo. Ovakva usko povezana razmišljanja dovode do paranoidnog ponašanja i zatim povratno pojačavaju percepције situacije koje potiču opisani slijed paranoidnih misli i doživljaja. Time se zatvara „zločudni krug“ koji ovu dinamiku vodi prema samoodržavanju i daljnjoj eskalaciji. Ono što dodatno

održava ovakav paranoidni sistem jesu poteškoće u sticanju povjerenja iz pozitivnih iskustava i problemi u stvaranju korisnih dijagnostičkih iskustava. U paranoidnoj optici, znakovi i dokazi uvijek su korumpirani, izraz su prevare i stvaranja lažnog osjećaja sigurnosti, nikad nisu doslovni, već uvijek impliciraju nešto više.

Istraživanja koja su se bavila teorijama zavjere nisu našla razlike između muškaraca i žena (Swami, Weis, Lay, Barron & Furnham, 2016). Interesantno je da su manjinske grupe sklonije prihvatanju teorija zavjere (Oliver & Wood, 2014). Kada se govori o obrazovanju, dobijeni podaci su kontradiktorni, neka istraživanja pokazuju da su obrazovanići ispitanici manje skloni prihvatanju teorija zavjere (Oliver & Wood, 2014; Douglas, Sutton, Callan, Dawtry & Harvey, 2016), dok drugi to ne nalaze (Goertzel, 1994). Kada se govori o osobinama ličnosti i sklonosti ka teorijama zavjere i tu dobijamo različite rezultate. Svami sa saradnicima (Swami, Chamorro-Premuzic & Furnham, 2010) nalazi pozitivnu povezanost vjerovanja u teorije zavjere sa otvorenosću i negativnu sa saradljivošću, dok Braderton (Brotherton et al., 2013) ne nalazi povezanost.

Istraživanja pokazuju da je vjerovanje u teorije zavere povezano sa paranojom (Bojanović, 1997), ali i bliskim konceptima poput sumnjičavosti (Swami et al., 2016) i nepovjerenja u ljude (Bojanović, 1997; Brotherton et al., 2013). Takođe, pronađena je i povezanost sa sumanutom ideacijom, vjerovanjem u paranormalno (Brotherton et al., 2013), neuobičajenim vjerovanjima (Swami et al., 2016) ili šizotipijom (Darwin, et al., 2011). Vjerovanje u teorije zavjere povezano je i sa nekim političkim vrijednostima i stavovima i to sa autoritarnošću (Bojanović, 1997; Swami, 2012), političkim cinizmom (Swami, 2012) i političkim ekstremizmom (Van Prooijen, 2015).

8. Spremnost na samožrtvovanje

Kroz istoriju nalazimo mnogo primjera kada su ljudi sebe žrtvovali zbog neke ideje. Sjetimo se Sokrata, koji je zbog vlastitih principa pristao da ispije otrov, iako je mogao pobjeći iz Atine. Ne možemo ne spomenuti kamikaze, japanske pilote, koji su dobrovoljno ginuli udarajući u američke brodove. Poznate su i samoubilačke akcije Tamilskih tigrova u Šri Lanki, ali i teroristički napad Al Kaide od 11. septembra 2001. godine na Njujork i Vašington. Ipak, nema svako samožrtvovanje kao ishod smrt. Sjetimo se Martina Lutera Kinga, Nelsona Mandele ili Mahatme Gandija, koji su

samožrtvovanje pretvorili u način političke borbe kroz nenasilno djelovanje. Mučeništvo ili samožrtvovanje je veoma prisutno u religiji. Sjetimo se samo na kakve su žrtve bili spremni rani hrišćani zarad svoje vjere. Koliko je samo Jevreja i muslimana izgubilo živote ne želeći da se odreknu svoje vjere u Španiji za vrijeme inkvizicije. Kao što možemo da vidimo, spremnost na samožrtvovanje nije nov fenomen koji možemo vezati samo za jednu religiju ili ideologiju i prisutan je već odavno.

Šta je onda samožrtvovanje?

Samožrtvanje ili mučeništvo (koristićemo ih kako sinonime) definišemo kao „psihološku spremnost da se žrtvuje nešto veoma vrijedno, pa čak i vlastiti život, iz nekog razloga, ali taj razlog mora biti društveno važan.“ (Bélanger at all., 2014). Slučajeve kada su ljudi spremni na samožrtvovanje jer određeni razlog za njih ima veću važnost nego vlastiti život, čak i životi drugih, Frankl (1994) naziva kratkotrajnom samotranscendencijom.

Moramo napraviti razliku između samožrtvovanja i odlučnosti u postizanju cilja i altruizma. Iako samožrtvovanje podrazumijeva odlučnost u postizanju cilja, moramo imati na umu da odlučnost ne podrazumijeva i umiranje za taj cilj, već se više odnosi na upornost i dugotrajno djelovanje na postizanju nekog cilja. S druge strane, samožrtvovanje zarad nekog cilja može da bude posmatrano kao djelovanje u ime drugih i skromnost, dok altruizam obuhvata mnogo načina pomaganja i teško se može svesti na postizanje samo jednog cilja. Takođe, altruizam je proces, što često nije slučaj kod mučeništva. Altruističko ponašanje je obično prosocijalno ponašanje, za razliku od mučeništva, koje je najčešće destruktivno ponašanje.

Za običnog čovjeka je spoznaja da je neko spremjan da se žrtvuje ili umre za neku ideju šokantna samo po sebi i najčešće takvo ponašanje vidi kao ludilo ili psihopatologiju. Klinička istraživanja su pokazala da zapravo postoji jako slaba veza između terorističkog ponašanja i psihičkih poremećaja (Loza, 2007). Niko ne spori da psihički poremećene osobe postoje u terorističkim krugovima, ali ništa više u odnosu na društvo u kojem običan čovjek svakodnevno funkcioniše. Psihopate su previše nepouzdane i nemoguće za kontrolisanje, teško funkcionišu unutar terorističke organizacije i teško se regrutuju. Oni nisu sposobni učiti iz svojih grešaka te svrhu svojih postupaka shvataju lično i nisu spremni da se žrtvuju za neki „uzvišeni“ cilj. Upravo je socijalna psihologija pokazala da normalni ljudi u nenormalnim društvenim uslovima (pritisak autoriteta ili grupe) mogu da se ponašaju ekstremno brutalno (Milgram, 1990; Zimbardo, 2009). Ne

smijemo zanemariti ni činjenicu da postoje neke zajednice koje veličaju samoubice kao heroje i prihvataju njihova djela kao plemenita djela otpora. U intervuima sa zatvorenim palestinskim teroristima, gotovo svi su kazali da su za bombaše samoubice čuli kada su sa roditeljima išli u džamiju. Ime mučenika redovno se slavilo u džamiji. Da ta indoktrinacija počinje od malih nogu, najbolje se vidi preko natpisa na zidovima palestinskih dječjih vrtića kojima upravlja Hamas: „Djeca vrtića su šehidi sutra.“ U islamskoj školi u Gazi koju vodi Hamas jedna 11-godišnja učenica kaže: „Napraviću od svog tijela bombu koja će eksplodirati među cionistima, sinovima svinja i majmuna... Ja ću raznijeti svoje tijelo u male dijelove i prouzrokovati više boli nego što će ikada upoznati.“ (Kelley prema Post, 2009)

Veoma je važno da naglasimo da najveći broj islamskih teologa na samoubilačke napade gleda kao na veliki grijeh. Na pitanje „Kako se tretira osoba koja ima za cilj ubijanje grupe Izraelaca eksplozivnim napravama pričvršćenim na sebe?“ šejh Abdulaziz ibn Abdulah ibn Baz je odgovorio: „Kao što sam ranije kazao, ovo djelo nije dozvoljeno jer se po svojoj prirodi smatra samoubistvom. Uzvišeni Allah je rekao: ‘Ne ubijajte sami sebe’, a Poslanik Muhamed, s. a. v. s. rekao je: ‘Osoba koja sama sebe ubije, biće kažnjena na isti način na Sudnjem danu.’ Pojedinac treba sam sebe čuvati i kada se zvanično obznani džihad, dozvoljeno mu je da se pridruži drugim muslimanima. Ukoliko pogine, biće zahvalan Allahu, ali ukoliko se ubije eksplozivnim napravama pričvršćenim za sebe u svrhu napada na neprijatelja, takvo djelo će se smatrati neispravnim i nedozvoljenim. Takođe, nije dozvoljeno da osoba ubode sebe u trenutku kada napada neprijatelja. Što se tiče djela koja preuzimaju neki Palestinci, ni ona nisu dozvoljena. Njihova je dužnost da pozivaju Allaha, da poučavaju, da upućuju druge i da ih savjetuju bez preuzimanja takvih radnji.“

9. Dezintegracija (Šizotipija)

Šizotipija je poremećaj ličnosti sličan psihotičnom stanju s tim što samo mali broj osoba razvije potpunu kliničku sliku (Van Os, Linscott, Myin-Germeys, Delespaul, & Krabbendam, 2009, prema Petrović, 2016). Dobijeni nalazi pokazuju da je šizotipija kontinualna varijabla (Hanssen, Krabbendam, Vollema, Delespaul, & van Os, 2006, prema Petrović) koja se distribuira normalno u opštoj populaciji (Međedović, 2014). Zbog toga za nju neki tvrde da je bazična crta ličnosti (Van Os, Linscott, Myin-Germeys, Delespaul, & Krabbendam, 2009, prema Petrović). Nalazi nekih istraživa-

nja podržavaju tu tezu, jer se pokazalo da šizotipiju ne možemo svesti na bazične crte ličnosti bez obzira na to da li se radi o petofaktorskom (Knežević, Lazarević, Bošnjak, Purić, Petrović, Teovanović, Opačić & Bodroža, 2016) ili HEXACO modelu (Međedović, 2014). Neki autori smatraju da šizotipija uopšte nije poremećaj ličnosti već ispoljavanje genetske dispozicije ka šizofreniji (Divac Jovanović i Šrakić, 2016).

U ovom radu polazimo od toga da je šizotipija bazična crta ličnosti pod nazivom dezintegracija (Knežević, Savić, Kutlešić, Opačić, 2017). Dezintegracija obuhvata deset modaliteta i to su sljedeće uže crte: generalna egzekutivna disfunkcija (disregulacija pažnje, planiranja, memorije, emocionalnih reakcija, itd), perceptualne distorzije (depersonalizacija i derealizacija), povišena svjesnost (sinestezija, responzivnost na estetske stimuluse), depresivnost (izraženost osjećanja tuge, usamljenosti, samosažaljenja, itd), paranoja (sumnjičavost, nepovjerenje, paranoidna ozlojeđenost, ideje proganjanja i doživljaj zavjere), manija (povišeno raspoloženje, visok stepen aktiviteta, ekstremni optimizam, itd), socijalna anhedonija (stidljivost, preferencija ka samoći, nedostatak potrebe za sklapanjem prijateljstva), zaravnjeni afekat (emocionalna indiferentnost, utrnulost, afektivna površnost), somatoformna disregulacija (senzorne i motorne konverzije, doživljaj mijenjanja unutrašnjih organa, neosjetljivost na bol i osjećaj utrnulosti tijela) i magijsko mišljenje (vjerovanje u telepatiju, nelogično mišljenje, sujevjerje, itd).

10. Povjerenje u institucije

Istraživanje Puhala iz 2016. godine pokazalo je da neku vrstu nasilja doživi oko 40% selefija. I pored doživljenog nasilja najveći broj selefija nije se obraćao nadležnim institucijama. Postavlja se pitanje zbog čega je to tako, da li zbog toga što smatraju da od njih ne mogu dobiti adekvatnu pomoć ili zato što u njih nemaju povjerenja. Takođe, ne smijemo zaboraviti da mediji, ali i građani Bosne i Hercegovine, selefije najčešće opažaju kao potencijalne teroriste. Imamo li u vidu ova dva nalaza iz 2016. godine interesantno je istražiti koliko selefije imaju povjerenje u bosanskohercegovačke institucije sistema, kao i u medije.

Povjerenje u institucije predstavlja osnov sveukupnog društvenog sistema koji obezbjeđuje društveni poredak (Offe, 1999). Zahvaljujući institucijama u društvu se razvija jedna vrsta generalizovanog povjerenja koje

omogućava efikasno funkcionisanje čitavog društva (Patterson, 1999). Efikasne institucije obezbeđuju generalno jačanje altruizma i solidarnosti u društvu, a ovo se dalje prenosi na interpersonalne odnose (Warren, 2001).

Politikologija razlikuje dva teorijska pristupa shvatanju povjerenja u institucije sistema: kulturni i institucionalni (Mayne, 2012). Kulturne teorije kažu da povjerenje u institucije sistema zavisi od stavova i vrijednosti koje stičemo u djetinjstvu i koji se prenose s generacije na generaciju uz isticanje društvenog povjerenja kao jedne od najvažnijih neposrednih odrednica (Inglehart, 1997). Institucionalne teorije ističu vrednovanje građana koliko su neke institucije efikasne i funkcionalne (Hakhverdian, Mayne, 2012). Prema Van der Meeru i Dekkeru (2011), povjerenje u nacionalne političke institucije rezultat je racionalne procjene odnosa pojedinca i države tj. kako pojedinac ocjenjuje institucije na parametrima kompetentnosti, zainteresovanosti, odgovornosti i pouzdanosti.

I jedan i drugi pristup razlikuju individualni i kontekstualni pristup u procjeni povjerenja u javne institucije. Na nivou individualnih odrednica izdvajaju lična socijalizacijska iskustva, odnosno individualne procjene funkcionisanja institucija koje zavise od ličnih iskustava i stavova, dok se na nivou kontekstualnih odrednica ističu nacionalna tradicija u okviru kulturnih pristupa, odnosno funkcionisanje samih institucija preko, na primjer, ekonomskih pokazatelja o društvu ili pokazatelja o nivou korupcije u okviru institucionalnih pristupa (Mishler, Rose, 2001).

U ovo istraživanju nećemo se baviti uzrocima (ne)povjerenja selefija u institucije i medije, već ćemo samo istražiti koliko je to povjerenje.

11. Problemi istraživanja, ciljevi i hipoteze

11.1 Problem i ciljevi istraživanja

Istraživanje Puhala iz 2016. godine pokazalo je nekoliko veoma važnih stvari koje se tiču selefija u Bosni i Hercegovini. Prije svega, pokazali smo da pisani i elektronski mediji u Bosni i Hercegovini neobjektivno i pristrano izvještavaju o ovoj populaciji prikazujući ih isključivo kao teroriste. S druge strane, građani Bosne i Hercegovine o selefijama malo znaju i oapažaju ih kao sektu koja je na naše prostore došla tokom rata sa mudžahedinima i vrlo često ih povezuju sa Islamskom državom. Imajući u vidu sve gore navedeno željeli smo da provjerimo koliko je njihova percepcija selefija kao

militantnih ekstremista tačna. Uzimajući u obzir veliki broj faktora koji mogu da utiču na pojavu i manifestaciju militantnog ekstremizma, u ovom istraživanju koristili smo različite instrumente od skala za neke karakteristične osobine ličnosti koje mogu biti specifične za militantne ekstremiste do skala stavova koji se tiču samožrtvovanja, militantnog ekstremizma, rata i mira, skala vjerovanja u teorije zavjere, skale ličnih i društvenih ciljeva i skala kojima smo mjerili povjerenje u institucije sistema i medije.

11.2 Ciljevi projekta:

- Utvrditi lične i kolektivne ciljeve selefija u BiH;
- Utvrditi koliko selefije vjeruju u institucije sistema i medije;
- Utvrditi u kojem stepenu su prisutni narcizam, psihopatija, sadizam, makijavelizam i dezintegracija ličnosti kod selefija i da li se međusobno razlikuju na ovim varijablama;
- Utvrditi da li se stavovi selefija međusobno razlikuju na varijabli sklonost ka samožrtvovanju;
- Utvrditi koliko su selefije sklone vjerovanju u teorije zavjere;
- Utvrditi stavove selefija o militantnom ekstremizmu, ratu i miru.

11.3 Hipoteze

Imajući u vidu sve specifičnosti upražnjavanja islama od strane selefija, možemo da prepostavimo da će njihovi lični i društveni ciljevi biti u skladu sa vrijednostima koje su dominantne u islamu. Prije svega, to je svijest da će svaki pojedinac pred Bogom odgovarati za sva svoja dobra i loša djela, a onda i svoje obaveze prema zajednici. Očekujemo da će selefije najviše preferirati lični asketizam i odricanje od ovozemaljskih iskušenja, kao i služenje zajednici i opštem dobru.

Kao što smo kazali više puta do sada, mediji selefije iz Bosne i Hercegovine najčešće opažaju i opisuju kao potencijalne teroriste i nikako drugačije (Puhalo, 2016). Očekujemo da selefije neće imati preveliko povjerenje u medije, osim onih medija koji su njima bliski.

Istraživanje Puhala iz 2016. godine pokazalo je da se selefije vrlo rijetko obraćaju institucijama sistema i u slučajevima kada doživljavaju neki oblik nasilja nad njima. Takođe, ne smijemo da zaboravimo pritisak institucija sistema, ali i Islamske zajednice BiH na selefije i njihova udruženja.

Ako imamo na umu sve navedeno, sasvim je očekivano da će povjerenje selefija u institucije sistema biti veoma nisko.

S obzirom na to da je najveći broj selefija iz Bosne i Hercegovine ostao u zemlji i nije otišao da ratuje u Siriju i Irak na strani Islamske države, očekujemo ne mnogo izražene skorove na skalama narcizam, psihopatija, sadizam, makijavelizam, koji su specifični za militantni ekstremizam, kao i dezintegraciju ličnosti. Selefije možda jesu radikalne u svojim vjerskim uvjerenjima, ali nisu sklone ekstremizmu.

Veoma je važno naglasiti da najveći broj islamskih teologa na samoubilačke napade gleda kao na veliki grijeh. Kad to uzmemo u obzir, sasvim je očekivano da će selefije iz Bosne i Hercegovine, vodeći se ovim učenjem, na skali samožrtvovanja imati niske skorove.

Isto tako, imamo li u vidu da se selefije u Bosni i Hercegovini opažaju kao bezbjednosna prijetnja i da su pod stalnim nadzorom bezbjednosnih službi, ne treba da nas iznenadi ako na skali vjerovanja u teorije zavjere dobijemo visoke skorove. Takođe, vjerovanje u teorije zavjere povezano je i sa nekim političkim vrijednostima i stavovima bliskim selefijama i to sa autoritarnošću (Bojanović, 1997; Swami, 2012), političkim cinizmom (Swami, 2012) i političkim ekstremizmom (Van Prooijen, 2015). Takođe, male grupe ljudi su sklonije vjerovanju u teorije zavjere (Oliver & Wood, 2014).

Imajući u vidu činjenicu da je najveći broj selefija iz Bosne i Hercegovine ostao u zemlji i nije otišao da ratuje u Siriju i Irak na strani Islamske države, očekujemo da ispitanici po pitanju militantnog ekstremizma neće imati visoke skorove, kao i na skali vrednovanja rata, dok će na skali mira te vrijednosti biti izraženije.

12. Metodologija i tok istraživanja

Istraživanje je sprovedeno od maja do novembra 2017. godine na uzorku od 345 ispitanika koji za sebe kažu da su selefije, ali zbog nepravilnosti u popunjavanju upitnika na kraju je ostalo 317 upitnika. U okviru istraživanja posjetili smo njihove zajednice u Jablanici, Konjicu, Bihaću, Bosanskoj Krupi, Dubnici kraj Kalesije, Gračanici kraj Živinica, Sarajevu, Zenici, Bočinji, Ošvama, Maglaju, Tuzli, Gornjoj Maoči, Ključu, Sanskom Mostu, Kaknju, Lukavcu kraj Tuzle, Travniku, Mostaru i Doboju. Ispitanici su samostalno i dobrovoljno popunjavali upitnik u njihovim domovima, na mjestima gdje se okupljaju ili na mjestima koja su unaprijed dogovorena,

ali uz obavezno prisustvo ispitiča. Upitnik su dobijali u koverti i nakon njegovog popunjavanja ponovo su ga vraćali u kovertu i predavali ispitiču. Na ovaj način smo željeli postići anonimnost ispitanika, koliko je ona moguća kod ovakve vrste anketiranja.

Ispitanike smo zamolili da samostalno popune upitnik i da odgovore na sva pitanja, ali im je ostavljena mogućnost da ne odgovore na neko pitanje ukoliko to ne žele. Opšti utisak je da su ispitanici bili motivisani da popune anketu i da su se trudili da iskreno odgovaraju.

Sa ispitanicima koji se nalaze na izdržavanju kazne u KPZ Zenica, konkretno njih sedam, pored ankete urađen je i polustrukturirani intervju.

Na skali sklonosti prihvatanja teorija zavjere imamo odgovore i 1497 građana Bosne i Hercegovine i to ćemo iskoristiti da njihov skor uporedimo sa skorom dobijenim kod selefija.

12.1 Osnovni demografski podaci o ispitanicima

Tabela 29. Pol

	N	%
Muškarci	287	90,5
Žene	30	9,5
Total	317	100,0

U okviru uzorka nalazimo 287 ili 90,5% muškaraca i 30 žena ili 9,5%.

Tabela 30. Obrazovanje

	N	%
Osnovna škola	25	7,9
Zanat	84	26,5
Srednja škola 4. stepen	113	35,6
Viša škola	17	5,4
Fakultet	65	20,5
Magisterij ili doktorat	13	4,1
Total	317	100,0

Najveći broj ispitanih selefija ima završenu srednju školu, 4. stepen (35,6%), potom zanat (26,5%) i fakultet (20,5%). Završenu samo osnovnu

školu ima tek 7,9% ispitanika, dok je 5,4% završilo višu školu. U okviru uzorka nalazimo 4,1% selefija sa završenim magisterijem ili doktoratom.

Tabela 31. Starost

	N	%
Odbija	1	0,3
Do 29 godina	135	42,6
Od 30 do 44 godine	118	37,2
Preko 45 godina	63	19,9
Total	317	100,0

Među ispitanicima je najviše onih starosti do 29 godina (42,6%), a slijede ispitanici starosti od 30 do 44 godine (37,2%) dok je starijih od 45 godina bilo 63 ili 19,9%.

Tabela 32. Radni status

	N	%
Odbija da odgovori	7	2,2
Nešto drugo	20	6,3
Zaposlen u privatnoj firmi i prijavljen	64	20,2
Zaposlen u privatnoj firmi i nije prijavljen	16	5,0
Zaposlen u javnoj ustanovi	32	10,1
Vodi svoj posao ili zajedno sa partnerom	28	8,8
Zaposlen u NVO sektoru	3	0,9
Student ili srednjoškolac	42	13,2
Nezaposlen	84	26,5
Invalid	1	0,3
Penzioner	20	6,3
Total	317	100,0

Od ukupnog broj ispitanika najviše je onih koji nisu zaposleni (84 ili 26,5%). Slijede oni koji rade u privatnim firmama i prijavljeni su (64 ili 20,2%), a potom studenti i srednjoškolci (42 ili 13,2%). Svaki deseti selefija (10,1% ili njih 32) zaposlen je u javnoj ustanovi. Svoj posao samostalno ili

sa partnerom vodi 28 ispitanika ili njih 8,8%. Penzionera je 20 ili 6,3%, dok njih 16 ili 5% radi na crno.

Tabela 33. Ukupan mjesecni prihod svih članova porodice u KM

	N	%
Odbija	66	20,8
Do 500 KM	50	15,8
Od 501 KM do 1000 KM	88	27,8
Od 1001 KM do 1500 KM	52	16,4
Od 1501 KM do 2000 KM	42	13,2
Preko 2000 KM	19	6,0
Total	317	100,0

Kada se govori o ukupnom mjesecnom prihodu svih članova porodice selefija, vidimo da je najveći procenat ispitanika sa primanjima između 501 i 1000 KM (27,8%), a slijede ispitanici sa primanjima od 1001 KM do 1500 KM (16,4%) i do 500 KM (15,8%). Među selefijama nalazimo 19,2% onih čija ukupna mjesecačna primanja svih članova domaćinstva prelaze 1501 KM. Na ovo pitanje nije odgovorio svaki peti ispitanik ili njih 20,8%.

Tabela 34. Učešće u vojnim formacijama Armije BiH za vrijeme rata u BiH

	N	%
Odbija	6	1,9
Da, sve vrijeme	49	15,5
Da, ali samo neko vrijeme	17	5,4
Ne	184	58,0
Tada nisam bio rođen	61	19,2
Total	317	100,0

U vojnim formacijama, tokom rata u BiH, cijelo vrijeme je učestvovalo 49 ili 15,5% selefija, dok je njih 17 ili 5,4% u tome učestvovalo samo neko vrijeme. Među ispitanicima je najveći procenat (184 ili 58,0%) onih koji nisu pripadali nikakvoj vojnoj formaciji tokom rata u BiH, dok njih 61 ili 19,2% nije ni bilo rođeno u vrijeme rata.

Tabela 35. Stradanje u ratu (moguće dati više odgovora)

	N	%
Ranjeni	26	8,2
Zarobljeni	7	2,2
Zatvarani	4	1,3
Protjerani	46	14,5
Izgubili bliskog člana porodice	66	20,8
Nisu imali takva iskustva	149	47,0

Među selefijama nalazimo najveći broj onih koji nisu imali neka tražična iskustva tokom ratnih dešavanja u BiH (47%). Među ispitanicima koji su doživjeli neko stradanje tokom rata najviše je onih koji su izgubili bliskog člana porodice (66 ili 20,8%), a slijede oni koji su protjerani (46 ili 14,5%), ranjeni (26 ili 8,2%), zarobljeni (7 ili 2,2%) i zatvarani (4 ili 1,3%).

12.2 Struktura upitnika

U okviru upitnika nalaze se i pitanja koja nam daju informacije o ispitanicima tj. njihove **sociodemografske karakteristike**:

- Pol ispitanika;
- Starost;
- Obrazovanje;
- Učešće u ratu;
- Ratne traume;
- Ukupan mjesecni prihod domaćinstva;
- Vrsta posla.

Skala ličnih ciljeva (Petrović, 2007.) ili LLC uključuje osamnaest ciljeva i društvenih orijentacija: ugled, prijatelji, društvena moć, samoaktualizacija, altruizam, postignuće, uzbudljiv život, podređenost, sigurnost, savjesnost, ljubav, materijalni standard, znanje, uživanje (hedonizam), društveno angažovanje, samostalnost, popularnost i zdrav život. Tu je petostepena skala sa odgovorima:

1. Malo je važno;
2. Osrednje je važno;
3. Prilično je važno;
4. Jako je važno;
5. Izuzetno mnogo je važno.

Skala društvenih ciljeva (Petrović, 2007.) ili LDC uključuje sljedećih osamnaest ciljeva i društvenih orijentacija: jaka privreda, dobri međunarodni odnosi, borba protiv kriminala i korupcije, jačanje odbrambenih snaga, humaniji odnosi, ekološki ciljevi, zaposlenost, socijalna jednakost, pravna država, čuvanje tradicije, ulazak u Evropsku uniju, privatizacija, državni i teritorijalni integritet, demokratija, životni standard, razvoj nauke i kulture, socijalna prava i jednopartijski sistem. Tu je i petostepena skala sa odgovorima:

1. Malo je važno;
2. Osrednje je važno;
3. Prilično je važno;
4. Jako je važno;
5. Izuzetno mnogo je važno.

Za ispitivanje **makijavelizma, psihopatije, narcizma** koristili smo skraćenu verziju skale mračne trijade (Jones, D. N. & Paulhus, D. L., 2014) i **sadizma** (O'Meara, A., Davies, J., & Hammond, S., 2011). Sve četiri crte su mjerene sa po tri stavke. Skala ima ukupno 12 stavki pet ponuđenih opcija Likertovog tipa:

1. Potpuno netačno;
2. Uglavnom netačno;
3. Nisam siguran;
4. Uglavnom tačno;
5. Potpuno tačno.

Skala stavova prema samožrtvovanju (Bélanger, J. J., Caouette, J., Sharvit, K., & Dugas, M., 2014) sastoji se od 10 stavova i sedam ponuđenih opcija Likertovog tipa:

1. Uopšte se ne slažem;
2. Veoma se malo slažem;
3. Doekle se ne se slažem;
4. I slažem se i ne slažem;
5. Donekle se slažem;
6. Veoma se slažem;
7. Potpuno se slažem.

Skala teorija zavjere (Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N., & Imhoff, R., 2013) sastoji se od pet stavki i pet ponuđenih opcija Likertovog tipa:

1. Potpuno netačno;
2. Uglavnom netačno;

3. Nisam siguran;
4. Uglavnom tačno;
5. Potpuno tačno.

Skala **Povjerenja u društvene i političke institucije** (Puhalo i Vuković, 2015) sastoji se od spiska od 14 institucija i pet ponuđenih opcija Likertovog tipa:

1. Nikakvo povjerenje;
2. Malo povjerenja;
3. I imam i nemam povjerenja;
4. Imam povjerenja;
5. Potpuno povjerenje.

Stavovi o ratu i miru (Bizumic, B., Stubager, R., Mellon, S., Van der Linden, N., Iyer, R., & Jones, B. M., 2013) sadrže 16 stavki i pet ponuđenih opcija Likertovog tipa:

1. Potpuno netačno;
2. Uglavnom netačno;
3. Nisam siguran;
4. Uglavnom tačno;
5. Potpuno tačno.

Militantni ekstremizam (Stankov, Saucier and Knežević, 2010); MEMS 24 je instrument konstruisan za mjerjenje militantno-ekstremističkog pogleda na svijet, preciznije, tri njegova aspekta: apologija nasilja (zagovaranje upotrebe nasilja u određenim okolnostima), zli svijet (uvjerenje da je svijet u kome živimo zao i da funkcioniše na pogrešan način) i sveti cilj (vjerovanje u boga i mučeništvo). Instrument se sastoji od 24 stavke, sa pet ponuđenih opcija Likertovog tipa:

1. Potpuno netačno;
2. Uglavnom netačno;
3. Nisam siguran;
4. Uglavnom tačno;
5. Potpuno tačno.

Dezintegracija (Knežević, Opačić, Kutlešić & Savić, 2005); Delta-10 je kratka skala dezintegracije koja predstavlja operacionalizaciju šizotipalnih osobina ličnosti. Obuhvata 10 stavki, sa pridruženom 5-stepenom skalom Likertovog tipa. To je petostepena Likertova skala sa ponuđenim odgovorima:

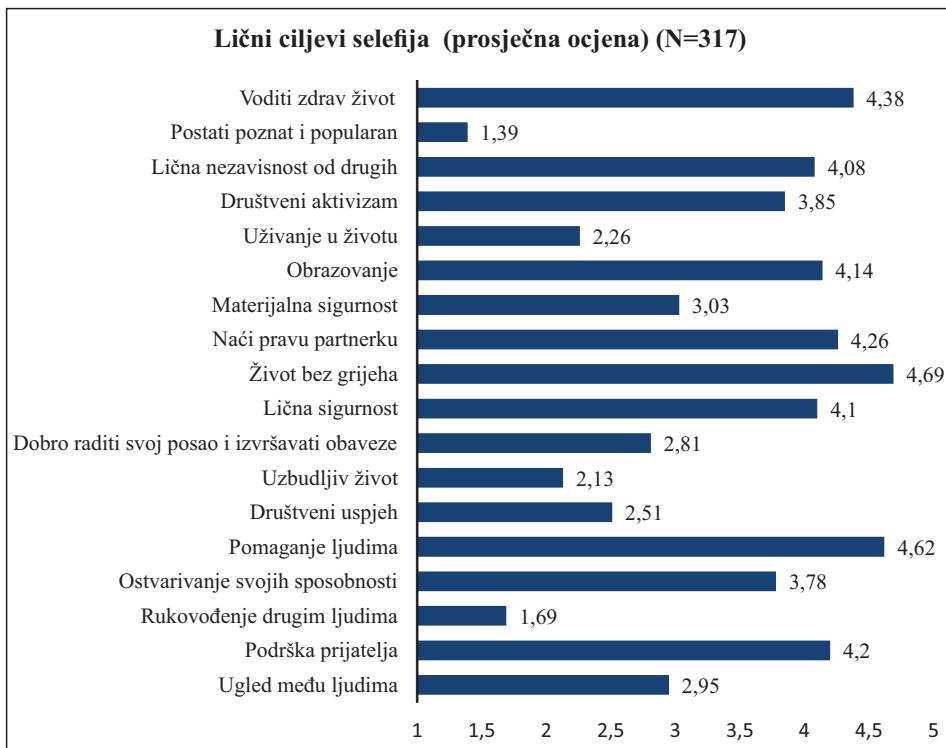
1. Potpuno netačno;
2. Uglavnom netačno;
3. Nisam siguran;
4. Uglavnom tačno;
5. Potpuno tačno.

13. Rezultati

13.1 Lični i društveni ciljevi selefija u BiH

Ispitanici su imali mogućnost da ocjenama od 1 (malo je važno) do 5 (veoma je važno) procijene važnost ličnih i društvenih ciljeva za njih. U grafikonu 5 možemo da vidimo njihove odgovore.

13.1.1 Lični ciljevi

Grafikon 5.

Kada se govori o ličnim ciljevima bosanskohercegovačkih selefija najvažniji su im:

- Život bez grijeha (4,69);
- Pomaganje ljudima (4,62);
- Vođenje zdravog života (4,38);
- Pronalazak pravog životnog partnera (4,26);
- Podrška prijatelja (4,2).

Najmanje važni lični ciljevi su:

- Postati poznat i popularan (1,39);
- Rukovođenje drugim ljudima (1,69);
- Uzbuđljiv život (2,13);
- Uživanje u životu (2,26);
- Društveni uspjeh (2,51).

Prije nego što prikažemo razlike između muškaraca i žena važno je da damo jednu napomenu. Zbog malog broja žena u okviru uzorka selefija, uradili smo uparivanje ispitanika tj. svakoj ženi smo pridružili muškarca sličnih demografskih karakteristika (godine starosti, obrazovanje i iskustva iz rata). Onda smo taj uzorak poredili međusobno i to kod svih skala i varijabli.

Tabela 36. Lični ciljevi selefija po polu

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Ugled među ljudima	Muškarci	29	2,69	1,417	,263	-,131	57	,897
	Žene	30	2,73	1,143	,209			
Podrška prijatelja	Muškarci	29	3,86	1,060	,197	-,494	57	,623
	Žene	30	4,00	1,083	,198			
Rukovođenje drugim ljudima	Muškarci	29	1,86	1,060	,197	1,303	57	,198
	Žene	30	1,50	1,075	,196			
Ostvarivanje svojih sposobnosti	Muškarci	29	3,24	1,354	,251	-2,531	57	,014
	Žene	30	4,03	1,033	,189			
Pomaganje ljudima	Muškarci	29	4,62	,622	,115	,103	57	,918
	Žene	30	4,60	,894	,163			
Društveni uspjeh	Muškarci	29	2,48	1,430	,266	-,047	57	,962
	Žene	30	2,50	1,358	,248			

Uzbuđljiv život	Muškarci	29	1,79	1,236	,229	-,719	57	,475
	Žene	30	2,03	1,326	,242			
Da dobro radim svoj posao	Muškarci	29	2,55	1,454	,270	-,774	57	,442
	Žene	30	2,83	1,341	,245			
Lična sigurnost	Muškarci	29	4,00	1,069	,199	-1,262	57	,212
	Žene	30	4,33	,959	,175			
Život bez grijeha	Muškarci	29	4,69	,850	,158	,656	57	,514
	Žene	30	4,53	,973	,178			
Naći pravog partnera	Muškarci	29	4,31	1,257	,233	1,221	57	,227
	Žene	30	3,90	1,322	,241			
Materijalna sigurnost	Muškarci	29	3,07	1,462	,272	,741	57	,462
	Žene	30	2,80	1,324	,242			
Obrazovanje	Muškarci	29	4,31	1,004	,186	,995	57	,324
	Žene	30	4,03	1,129	,206			
Uživanje u životu	Muškarci	29	2,24	1,354	,251	,114	57	,909
	Žene	30	2,20	1,424	,260			
Društveni aktivizam	Muškarci	29	3,76	1,091	,203	,620	57	,538
	Žene	30	3,57	1,278	,233			
Lična nezavisnost od drugih	Muškarci	29	4,07	1,223	,227	,118	57	,907
	Žene	30	4,03	1,098	,200			
Postati poznat i popularan	Muškarci	29	1,31	,660	,123	-,249	57	,805
	Žene	30	1,37	1,033	,189			
Voditi zdrav život	Muškarci	29	4,41	,825	,153	-,425	57	,672
	Žene	30	4,50	,731	,133			

Dobijeni rezultati pokazuju da kada se radi o ličnim ciljevima (Tabela 36) statistički značajnu razliku nalazimo samo kod stavke ostvarivanje svojih sposobnosti ($p= ,014$), gdje su žene pokazale da im je to važnije u odnosu na muškarce.

Tabela 37. Lični ciljevi selefija po godinama starosti

		N	M	SD	SE	df	F	p
Ugled među ljudima	Do 29 godina	135	2,90	1,300	,112	2	1,098	,335
	Od 30 do 44 godine	118	3,10	1,367	,126			
	Preko 45 godina	63	2,83	1,465	,185			
Podrška prijatelja	Do 29 godina	135	4,17	,966	,083	2	2,110	,123
	Od 30 do 44 godine	118	4,32	,986	,091			
	Preko 45 godina	63	4,00	1,178	,148			
Rukovođenje drugim ljudima	Do 29 godina	135	1,74	1,086	,093	2	,641	,528
	Od 30 do 44 godine	118	1,70	1,112	,102			
	Preko 45 godina	63	1,56	1,028	,130			
Ostvarivanje svojih sposobnosti	Do 29 godina	135	3,93	1,121	,096	2	3,268	,039
	Od 30 do 44 godine	118	3,78	1,269	,117			
	Preko 45 godina	63	3,46	1,293	,163			
Pomaganje ljudima	Do 29 godina	135	4,70	,577	,050	2	1,716	,181
	Od 30 do 44 godine	118	4,58	,755	,069			
	Preko 45 godina	63	4,51	,859	,108			
Društveni uspjeh	Do 29 godina	135	2,71	1,419	,122	2	4,347	,014
	Od 30 do 44 godine	118	2,53	1,448	,133			
	Preko 45 godina	63	2,08	1,286	,162			
Uzbuđljiv život	Do 29 godina	135	2,39	1,328	,114	2	6,938	,001
	Od 30 do 44 godine	118	2,08	1,228	,113			
	Preko 45 godina	63	1,68	1,202	,151			
Da dobro radim svoj posao	Do 29 godina	135	2,77	1,471	,127	2	,407	,666
	Od 30 do 44 godine	118	2,90	1,452	,134			
	Preko 45 godina	63	2,71	1,385	,174			
Lična sigurnost	Do 29 godina	135	4,06	1,105	,095	2	,230	,794
	Od 30 do 44 godine	118	4,09	1,125	,104			
	Preko 45 godina	63	4,17	1,115	,140			
Život bez grijeha	Do 29 godina	135	4,71	,645	,056	2	,272	,762
	Od 30 do 44 godine	118	4,70	,732	,067			
	Preko 45 godina	63	4,63	,768	,097			
Naći pravog partnera	Do 29 godina	135	4,43	,860	,074	2	4,634	,010
	Od 30 do 44 godine	118	4,27	1,167	,107			
	Preko 45 godina	63	3,90	1,510	,190			

Materijalna sigurnost	Do 29 godina	135	3,21	1,218	,105	2	3,734	,025
	Od 30 do 44 godine	118	3,00	1,226	,113			
	Preko 45 godina	63	2,70	1,352	,170			
Obrazovanje	Do 29 godina	135	4,21	,965	,083	2	1,033	,548
	Od 30 do 44 godine	118	4,09	1,046	,096			
	Preko 45 godina	63	4,08	1,067	,134			
Uživanje u životu	Do 29 godina	135	2,35	1,437	,124	2	2,044	,619
	Od 30 do 44 godine	118	2,24	1,388	,128			
	Preko 45 godina	63	2,14	1,490	,188			
Društveni aktivizam	Do 29 godina	135	3,99	1,026	,088	2	3,096	,108
	Od 30 do 44 godine	118	3,82	1,292	,119			
	Preko 45 godina	63	3,62	1,250	,157			
Lična nezavisnost od drugih	Do 29 godina	135	4,13	1,125	,097	2	,682	,634
	Od 30 do 44 godine	118	3,99	1,343	,124			
	Preko 45 godina	63	4,11	1,179	,149			
Postati poznati i popularan	Do 29 godina	135	1,36	,842	,072	2	,305	,681
	Od 30 do 44 godine	118	1,45	,957	,088			
	Preko 45 godina	63	1,37	,867	,109			
Voditi zdrav život	Do 29 godina	135	4,25	,870	,075	2	2,146	,059
	Od 30 do 44 godine	118	4,42	,909	,084			
	Preko 45 godina	63	4,56	,778	,098			

Sa porastom starosti selefija opada važnost sljedećih ličnih ciljeva: „ostavarivanje svojih sposobnosti“ ($p= ,039$), „društveni uspjeh“ ($p= ,014$), „uzbudljiv život“ ($p= ,001$), „naći pravu partnerku ili partnera“ ($p= ,010$) i „materijalna sigurnost“ ($p= ,025$).

Selefije starije od 45 godina značajno se razlikuju ($p= ,011$) na varijabli „ostvarivanje svojih sposobnosti“ od selefija mlađih od 29 godina, dok se ispitanici stariji od 45 godina značajno razlikuju od selefija mlađih od 29 godina ($p= ,003$) i onih starosti između 30 i 44 godine ($p= ,043$) na varijabli „društveni uspjeh“. Kada se govori o cilju „uzbudljiv život“ vidimo da se ispitanici mlađi od 29 godina značajno razlikuju od selefija starijih od 45 godina ($p= ,000$), ali i onih starosti od 30 do 44 godine ($p= ,048$). Takođe, kod ovog cilja nalazimo i značajnu razliku između ispitanika starosti između 30 i 44 godine i starijih od 45 godina ($p= ,047$). Kad se radi o nalaženju prave partnerke ili partnera tu nalazimo razliku između ispitanika starijih od 45 godina i ovih koji su starosti od 30 do 44 godine ($p= ,039$), kao i kod ispitanika mlađih od 29 godina ($p= ,003$). Kod ličnog cilja „materijalna

sigurnost“ nalazimo razliku između selefija starijih od 45 godina i mlađih od 29 godina (p= ,007).

Tabela 37.1 LSD

			MD	SE	p
Ostvarivanje svojih sposobnosti	Do 29 godina	Preko 45 godina	,473	,185	,011
Društveni uspjeh	Do 29 godina	Preko 45 godina	,632	,214	,003
	Od 30 do 44 godine	Preko 45 godina	,446	,219	,043
Uzbudljiv život	Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	,316	,160	,048
		Preko 45 godina	,710	,193	,000
	Od 30 do 44 godine	Preko 45 godina	,394	,198	,047
Naći pravog partnera/partnerku	Do 29 godina	Preko 45 godina	,525	,172	,003
	Od 30 do 44 godine	Preko 45 godina	,366	,176	,039
Materijalna sigurnost	Do 29 godina	Preko 45 godina	,516	,191	,007

Tabela 38. Lični ciljevi selefija s obzirom na to da li su učestvovali u ratu ili nisu

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Ugled među ljudima	Učesnik rata	66	3,18	1,538	,189	1,519	309	,130
	Nije učestvovao u ratu	245	2,89	1,317	,084			
Podrška prijatelja	Učesnik rata	66	4,26	1,127	,139	,519	309	,604
	Nije učestvovao u ratu	245	4,18	,997	,064			
Rukovođenje drugim ljudima	Učesnik rata	66	1,76	1,177	,145	,639	309	,523
	Nije učestvovao u ratu	245	1,66	1,061	,068			
Ostvarivanje svojih sposobnosti	Učesnik rata	66	3,45	1,338	,165	-2,342	309	,020
	Nije učestvovao u ratu	245	3,85	1,179	,075			
Pomaganje ljudima	Učesnik rata	66	4,61	,742	,091	-,145	309	,885
	Nije učestvovao u ratu	245	4,62	,706	,045			
Društveni uspjeh	Učesnik rata	66	2,17	1,388	,171	-2,238	309	,026
	Nije učestvovao u ratu	245	2,60	1,415	,090			
Uzbudljiv život	Učesnik rata	66	1,97	1,336	,164	-1,213	309	,226
	Nije učestvovao u ratu	245	2,19	1,286	,082			
Da dobro radim svoj posao	Učesnik rata	66	2,76	1,337	,165	-,354	309	,723
	Nije učestvovao u ratu	245	2,83	1,472	,094			
Lična sigurnost	Učesnik rata	66	4,15	1,140	,140	,530	309	,597
	Nije učestvovao u ratu	245	4,07	1,112	,071			

Život bez grijeha	Učesnik rata	66	4,70	,679	,084	,115	309	,909
	Nije učestvovao u ratu	245	4,69	,715	,046			
Naći pravu partnerku	Učesnik rata	66	4,18	1,380	,170	-,543	309	,588
	Nije učestvovao u ratu	245	4,27	1,098	,070			
Materijalna sigurnost	Učesnik rata	66	2,88	1,353	,167	-1,001	309	,318
	Nije učestvovao u ratu	245	3,05	1,229	,078			
Obrazovanje	Učesnik rata	66	4,20	,996	,123	,501	309	,617
	Nije učestvovao u ratu	245	4,13	1,018	,065			
Uživanje u životu	Učesnik rata	66	2,36	1,515	,187	,596	309	,552
	Nije učestvovao u ratu	245	2,24	1,416	,090			
Društveni aktivizam	Učesnik rata	66	3,95	1,115	,137	,769	309	,443
	Nije učestvovao u ratu	245	3,83	1,199	,077			
Lična nezavisnost od drugih	Učesnik rata	66	4,23	1,148	,141	1,110	309	,268
	Nije učestvovao u ratu	245	4,04	1,227	,078			
Postati poznat i popularan	Učesnik rata	66	1,45	,915	,113	,672	309	,502
	Nije učestvovao u ratu	245	1,37	,885	,057			
Voditi zdrav život	Učesnik rata	66	4,47	,948	,117	1,009	309	,314
	Nije učestvovao u ratu	245	4,35	,858	,055			

Kada govorimo o ličnim ciljevima ispitanika koji su ratovali u Bosni i Hercegovini (Tabela 38) i oni koji nisu nalazimo statistički značajne razlike na varijablama „ostvarivanje svojih sposobnosti“ i „društveni uspjeh“. Učesnici rata u manjoj mjeri žele da „ostvare svoje sposobnosti“ u odnosu na selefije koje nisu učestvovale u ratu ($p= ,020$). Slično je i kod cilja „društveni uspjeh“, gdje učesnici rata pridaju manju važnost ovom cilju od onih koji nisu učestvovali u ratu ($p= ,026$).

Tabela 39. Lični ciljevi selefija s obzirom na ukupna mjeseca primanja svih članova domaćinstva u kojem žive

		N	M	SD	SE	df	F	p
Ugled među ljudima	Do 500 KM	50	2,90	1,460	,207	3	2,048	,108
	Od 501 KM do 1000 KM	88	3,25	1,315	,140			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	2,81	1,358	,188			
	Preko 1500 KM	61	2,77	1,230	,157			
Podrška prijatelja	Do 500 KM	50	4,20	1,010	,143	3	1,190	,314
	Od 501 KM do 1000 KM	88	4,34	,921	,098			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,33	,964	,134			
	Preko 1500 KM	61	4,07	,929	,119			

Rukovođenje drugim ljudima	Do 500 KM	50	1,64	1,102	,156	3	,210	,889
Od 501 KM do 1000 KM	88	1,70	1,041	,111				
Od 1001 KM do 1500 KM	52	1,58	1,016	,141				
Preko 1500 KM	61	1,61	,862	,110				
Ostvarivanje svojih sposobnosti	Do 500 KM	50	3,54	1,281	,181	3	1,330	,265
Od 501 KM do 1000 KM	88	3,92	1,147	,122				
Od 1001 KM do 1500 KM	52	3,87	1,172	,163				
Preko 1500 KM	61	3,90	1,028	,132				
Pomaganje ljudima	Do 500 KM	50	4,64	,749	,106	3	,099	,961
Od 501 KM do 1000 KM	88	4,63	,631	,067				
Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,62	,820	,114				
Preko 1500 KM	61	4,57	,618	,079				
Društveni uspjeh	Do 500 KM	50	2,42	1,341	,190	3	,195	,899
Od 501 KM do 1000 KM	88	2,60	1,543	,164				
Od 1001 KM do 1500 KM	52	2,48	1,421	,197				
Preko 1500 KM	61	2,52	1,273	,163				
Uzbuđljiv život	Do 500 KM	50	1,92	1,226	,173	3	1,219	,303
Od 501 KM do 1000 KM	88	2,31	1,307	,139				
Od 1001 KM do 1500 KM	52	2,00	1,252	,174				
Preko 1500 KM	61	2,16	1,267	,162				
Da dobro radim svoj posao	Do 500 KM	50	2,62	1,469	,208	3	,839	,474
Od 501 KM do 1000 KM	88	2,82	1,352	,144				
Od 1001 KM do 1500 KM	52	2,96	1,386	,192				
Preko 1500 KM	61	2,61	1,357	,174				
Lična sigurnost	Do 500 KM	50	3,96	1,277	,181	3	2,127	,097
Od 501 KM do 1000 KM	88	4,25	1,020	,109				
Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,21	1,073	,149				
Preko 1500 KM	61	3,84	1,098	,141				
Život bez grijeha	Do 500 KM	50	4,64	,663	,094	3	,884	,450
Od 501 KM do 1000 KM	88	4,78	,466	,050				
Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,81	,595	,083				
Preko 1500 KM	61	4,69	,827	,106				
Naći pravu partnerku	Do 500 KM	50	3,92	1,469	,208	3	2,806	,040
Od 501 KM do 1000 KM	88	4,30	1,074	,114				
Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,40	,975	,135				
Preko 1500 KM	61	4,51	,924	,118				
Materijalna sigurnost	Do 500 KM	50	3,16	1,390	,197	3	,369	,775
Od 501 KM do 1000 KM	88	2,98	1,174	,125				
Od 1001 KM do 1500 KM	52	2,92	1,169	,162				
Preko 1500 KM	61	3,00	1,125	,144				
Obrazovanje	Do 500 KM	50	4,06	1,132	,160	3	,097	,962
Od 501 KM do 1000 KM	88	4,14	,985	,105				
Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,15	1,017	,141				
Preko 1500 KM	61	4,15	,928	,119				
Uživanje u životu	Do 500 KM	50	2,16	1,448	,205	3	,117	,950
Od 501 KM do 1000 KM	88	2,13	1,346	,143				
Od 1001 KM do 1500 KM	52	2,27	1,457	,202				
Preko 1500 KM	61	2,18	1,408	,180				
Društveni aktivizam	Do 500 KM	50	3,60	1,309	,185	3	1,389	,247
Od 501 KM do 1000 KM	88	3,99	1,045	,111				
Od 1001 KM do 1500 KM	52	3,96	1,102	,153				
Preko 1500 KM	61	3,82	1,176	,151				

Lična nezavisnost od drugih	Do 500 KM	50	3,96	1,340	,189	3	2,535	,057
	Od 501 KM do 1000 KM	88	4,35	1,073	,114			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	3,81	1,237	,172			
	Preko 1500 KM	61	4,07	1,250	,160			
Postati poznat i popularan	Do 500 KM	50	1,30	,763	,108	3	1,711	,165
	Od 501 KM do 1000 KM	88	1,48	,971	,103			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	1,33	,785	,109			
	Preko 1500 KM	61	1,18	,533	,068			
Voditi zdrav život	Do 500 KM	50	4,36	,964	,136	3	,677	,567
	Od 501 KM do 1000 KM	88	4,44	,800	,085			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,42	,848	,118			
	Preko 1500 KM	61	4,25	,925	,118			

Iz tabele 39. vidimo da sa porastom ukupnih mjesecnih primanja selefija raste i važnost „nalaženja partnera ili partnerke“ ($p= ,040$). Ta razlika je posebno izražena (Tabela 39.1) kod ispitanika sa ukupnim primanjima do 500 KM, koji se značajno razlikuju od selefija sa primanjima između 1001 KM i 1500 KM ($p= ,029$) i preko 1500 KM ($p= ,006$).

Tabela 39.1 LSD

			MD	SE	p
Naći pravu partnerku	Do 500 KM	Od 1001 KM do 1500 KM	-,484	,220	,029
		Preko 1500 KM	-,588	,212	,006

Tabela 40. Lični ciljevi selefija s obzirom na obrazovanje

		N	M	SD	SE	df	F	p
Ugled među ljudima	Osnovna škola	25	3,36	1,497	,299	3	3,830	,010
	Zanat	84	3,29	1,453	,158			
	Srednja škola- 4. stepen	113	2,73	1,369	,129			
	Viša i visoka škola	95	2,81	1,160	,119			
Podrška prijatelja	Osnovna škola	25	4,44	,961	,192	3	2,061	,105
	Zanat	84	4,36	,965	,105			
	Srednja škola- 4. stepen	113	4,16	1,057	,099			
	Viša i visoka škola	95	4,03	1,026	,105			
Rukovođenje drugim ljudima	Osnovna škola	25	1,84	1,434	,287	3	,314	,816
	Zanat	84	1,64	1,094	,119			
	Srednja škola- 4. stepen	113	1,73	1,120	,105			
	Viša i visoka škola	95	1,64	,922	,095			
Ostvarivanje svojih sposobnosti	Osnovna škola	25	3,68	1,520	,304	3	,760	,517
	Zanat	84	3,67	1,283	,140			
	Srednja škola- 4. stepen	113	3,76	1,241	,117			
	Viša i visoka škola	95	3,93	1,044	,107			

Pomaganje ljudima	Osnovna škola	25	4,80	,408	,082	3	,863	,460
	Zanat	84	4,60	,838	,091			
	Srednja škola- 4. stepen	113	4,65	,680	,064			
	Viša i visoka škola	95	4,56	,680	,070			
Društveni uspjeh	Osnovna škola	25	2,32	1,626	,325	3	1,253	,291
	Zanat	84	2,32	1,424	,155			
	Srednja škola- 4. stepen	113	2,53	1,363	,128			
	Viša i visoka škola	95	2,71	1,421	,146			
Uzbudljiv život	Osnovna škola	25	2,32	1,520	,304	3	,249	,862
	Zanat	84	2,10	1,304	,142			
	Srednja škola- 4. stepen	113	2,15	1,338	,126			
	Viša i visoka škola	95	2,08	1,164	,119			
Da dobro radim svoj posao	Osnovna škola	25	3,44	1,710	,342	3	3,087	,027
	Zanat	84	3,01	1,401	,153			
	Srednja škola- 4. stepen	113	2,70	1,445	,136			
	Viša i visoka škola	95	2,60	1,356	,139			
Lična sigurnost	Osnovna škola	25	4,40	1,080	,216	3	3,340	,020
	Zanat	84	4,36	,977	,107			
	Srednja škola- 4. stepen	113	3,95	1,231	,116			
	Viša i visoka škola	95	3,97	1,036	,106			
Život bez grijeha	Osnovna škola	25	4,60	,957	,191	3	,273	,845
	Zanat	84	4,67	,700	,076			
	Srednja škola- 4. stepen	113	4,71	,740	,070			
	Viša i visoka škola	95	4,73	,573	,059			
Naći pravu partnerku	Osnovna škola	25	4,56	1,121	,224	3	,773	,510
	Zanat	84	4,21	1,223	,133			
	Srednja škola- 4. stepen	113	4,28	1,122	,106			
	Viša i visoka škola	95	4,18	1,148	,118			
Materijalna sigurnost	Osnovna škola	25	3,40	1,500	,300	3	2,145	,095
	Zanat	84	3,04	1,246	,136			
	Srednja škola- 4. stepen	113	3,15	1,241	,117			
	Viša i visoka škola	95	2,80	1,199	,123			
Obrazovanje	Osnovna škola	25	4,28	1,308	,262	3	,415	,742
	Zanat	84	4,20	,967	,105			
	Srednja škola- 4. stepen	113	4,09	1,122	,106			
	Viša i visoka škola	95	4,09	,851	,087			
Uživanje u životu	Osnovna škola	25	2,80	1,708	,342	3	1,769	,153
	Zanat	84	2,33	1,508	,165			
	Srednja škola- 4. stepen	113	2,24	1,390	,131			
	Viša i visoka škola	95	2,08	1,294	,133			
Društveni aktivizam	Osnovna škola	25	3,96	1,274	,255	3	,365	,778
	Zanat	84	3,81	1,227	,134			
	Srednja škola- 4. stepen	113	3,78	1,259	,118			
	Viša i visoka škola	95	3,93	1,054	,108			

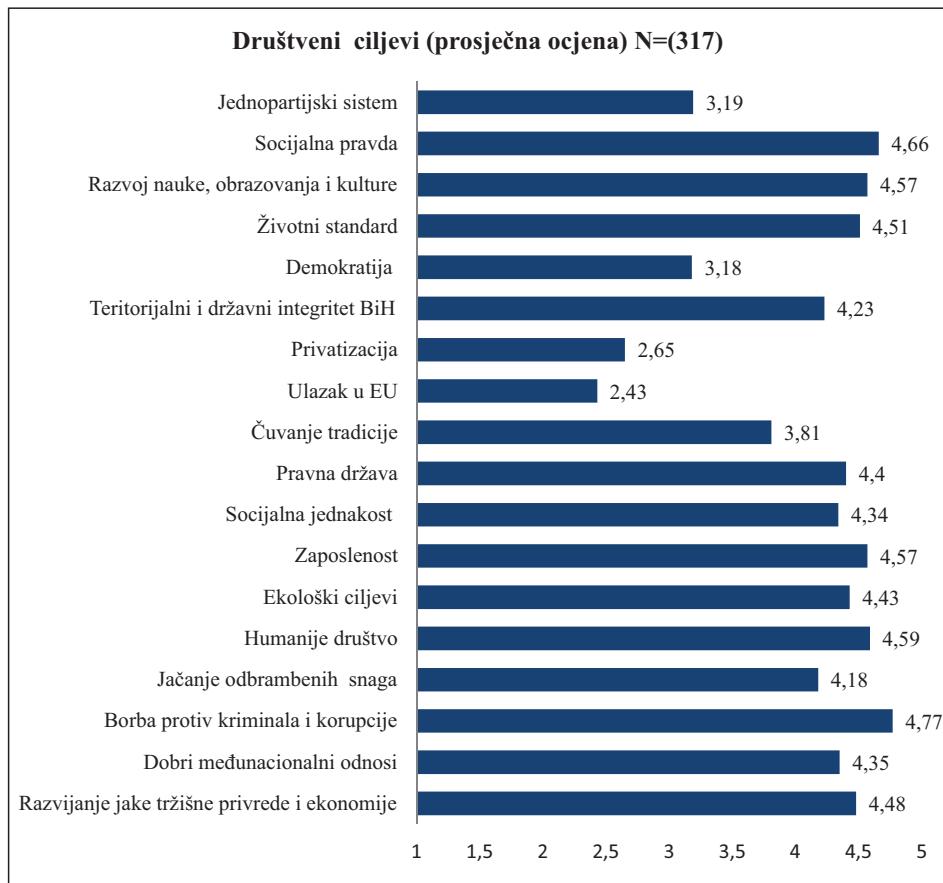
Lična nezavisnost od drugih	Osnovna škola	25	4,36	1,186	,237	3	1,056	,368
	Zanat	84	3,99	1,266	,138			
	Srednja škola- 4. stepen	113	3,99	1,292	,122			
	Viša i visoka škola	95	4,19	1,085	,111			
Postati poznati i popularani	Osnovna škola	25	1,68	1,345	,269	3	2,103	,100
	Zanat	84	1,40	,958	,105			
	Srednja škola- 4. stepen	113	1,45	,935	,088			
	Viša i visoka škola	95	1,23	,535	,055			
Voditi zdrav život	Osnovna škola	25	4,64	,952	,190	3	2,466	,062
	Zanat	84	4,48	,784	,085			
	Srednja škola- 4. stepen	113	4,39	,901	,085			
	Viša i visoka škola	95	4,20	,870	,089			

Od ponuđenih 18 ličnih ciljeva selefije različitog obrazovanja razlikuju se na „ugledu među ljudima“ ($p= ,010$), „profesionalnošću na poslu“ ($p= ,027$) i „ličnoj sigurnosti“ ($p= ,020$). Sa porastom obrazovanja selefija opada važnost ugleda među ljudima kao cilja i tu se ispitanici sa osnovnom školom znatno razlikuju od selefija sa srednjom školom-četvrti stepen ($p= ,036$). Istovremeno se selefije zanatlje razlikuju od visokoobrazovanih ispitanika ($p= ,019$) i onih sa srednjom školom četvrti stepen ($p= ,005$). Sa porastom obrazovanja selefija opada i važnost ličnog cilja „raditi dobro svoj posao“ i tu se ispitanici sa srednjom školom znatno razlikuju od onih sa srednjom školom-četvrti stepen ($p= ,020$) i visokoobrazovanih ($p= ,009$). Sličnu tendenciju nalazimo i kod cilja „lična bezbjednost“, gdje su najviše obrazovani najmanje zainteresovani za ostvarenje tog cilja. Zanatlje se znatno razlikuju od visokoobrazovanih selefija ($p= ,019$), ali i od ispitanika sa završenom osnovnom školom- četvrti stepen ($p= ,010$).

Tabela 40.1 LSD

				MD	SE	p
Ugled među ljudima	Osnovna škola	Srednja škola-4. stepen		,625	,297	,036
		Srednja škola-4. stepen		,551	,194	,005
		Viša i visoka škola		,475	,201	,019
Da dobro radim svoj posao	Osnovna škola	Srednja škola-4. stepen		,741	,316	,020
		Viša i visoka škola		,840	,321	,009
Lična sigurnost	Zanat	Srednja škola-4. stepen		,410	,158	,010
		Viša i visoka škola		,389	,165	,019

13.1.2 Društveni ciljevi

Grafikon 6.

Od društvenih ciljeva selefije kao najvažnije ističu:

- Borba protiv kriminala i korupcije (4,77);
- Socijalna pravda (4,66);
- Humanije društvo (4,59);
- Zaposlenost (4,57);
- Razvoj nauke, obrazovanja i kulture (4,57).

Najmanje su im važni sljedeći ciljevi:

- Ulazak zemlje u EU (2,43);
- Privatizacija (2,65);

- Demokratija (3,18);
- Jednopartijski sistem (3,19);
- Čuvanje tradicije (3,81).

Tabela 41. Društveni ciljevi selefija po polu

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Razvijanje jake tržišne privrede i ekonomije	Muškarci	29	4,66	,614	,114	1,165	57	,249
	Žene	30	4,47	,629	,115			
Dobri međunarodni odnosi	Muškarci	29	4,38	,903	,168	-1,267	57	,210
	Žene	30	4,63	,615	,112			
Borba protiv kriminala i korupcije	Muškarci	29	4,90	,310	,058	1,084	57	,283
	Žene	30	4,77	,568	,104			
Jačanje odbrambenih snaga	Muškarci	29	4,24	1,023	,190	-,546	57	,587
	Žene	30	4,37	,718	,131			
Humanije društvo	Muškarci	29	4,69	,604	,112	,134	57	,894
	Žene	30	4,67	,711	,130			
Ekološki ciljevi	Muškarci	29	4,48	,829	,154	,066	57	,948
	Žene	30	4,47	1,042	,190			
Zaposlenost	Muškarci	29	4,69	,604	,112	,355	57	,724
	Žene	30	4,63	,615	,112			
Socijalna jednakost	Muškarci	29	4,45	,783	,145	-,248	57	,805
	Žene	30	4,50	,820	,150			
Pravna država	Muškarci	29	4,59	,867	,161	,446	57	,658
	Žene	30	4,47	1,167	,213			
Čuvanje tradicije	Muškarci	29	4,17	1,104	,205	-,229	57	,820
	Žene	30	4,23	,935	,171			
Ulazak u EU	Muškarci	29	2,72	1,486	,276	1,172	57	,246
	Žene	30	2,30	1,291	,236			
Privatizacija	Muškarci	29	2,76	1,431	,266	,172	57	,864
	Žene	30	2,70	1,179	,215			
Teritorijalni i državni integritet BiH	Muškarci	29	4,45	,985	,183	,611	57	,544
	Žene	30	4,30	,877	,160			
Demokratija	Muškarci	29	3,38	1,635	,304	-1,404	57	,166
	Žene	30	3,90	1,185	,216			
Životni standard	Muškarci	29	4,41	,733	,136	-,628	57	,533
	Žene	30	4,53	,730	,133			
Razvoj nauke, obrazovanja i kulture	Muškarci	29	4,76	,577	,107	1,435	57	,157
	Žene	30	4,47	,937	,171			
Socijalna pravda	Muškarci	29	4,72	,528	,098	,137	57	,892
	Žene	30	4,70	,794	,145			
Jednopartijski sistem	Muškarci	29	3,97	1,546	,287	1,286	57	,204
	Žene	30	3,47	1,432	,261			

Na skali društvenih ciljeva ne nalazimo statistički značajne razlike između muškaraca i žena (Tabela 41).

Tabela 42. Društveni ciljevi selefija po godinama starosti

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Razvijanje jake tržišne privrede i ekonomije	Muškarci	29	4,66	,614	,114	1,165	57	,249
	Žene	30	4,47	,629	,115			
Dobri međunarodni odnosi	Muškarci	29	4,38	,903	,168	-1,267	57	,210
	Žene	30	4,63	,615	,112			
Borba protiv kriminala i korupcije	Muškarci	29	4,90	,310	,058	1,084	57	,283
	Žene	30	4,77	,568	,104			
Jačanje odbrambenih snaga	Muškarci	29	4,24	1,023	,190	-,546	57	,587
	Žene	30	4,37	,718	,131			
Humanije društvo	Muškarci	29	4,69	,604	,112	,134	57	,894
	Žene	30	4,67	,711	,130			
Ekološki ciljevi	Muškarci	29	4,48	,829	,154	,066	57	,948
	Žene	30	4,47	1,042	,190			
Zaposlenost	Muškarci	29	4,69	,604	,112	,355	57	,724
	Žene	30	4,63	,615	,112			
Socijalna jednakost	Muškarci	29	4,45	,783	,145	-,248	57	,805
	Žene	30	4,50	,820	,150			
Pravna država	Muškarci	29	4,59	,867	,161	,446	57	,658
	Žene	30	4,47	1,167	,213			
Čuvanje tradicije	Muškarci	29	4,17	1,104	,205	-,229	57	,820
	Žene	30	4,23	,935	,171			
Ulazak u EU	Muškarci	29	2,72	1,486	,276	1,172	57	,246
	Žene	30	2,30	1,291	,236			
Privatizacija	Muškarci	29	2,76	1,431	,266	,172	57	,864
	Žene	30	2,70	1,179	,215			
Teritorijalni i državni integritet BiH	Muškarci	29	4,45	,985	,183	,611	57	,544
	Žene	30	4,30	,877	,160			
Demokratija	Muškarci	29	3,38	1,635	,304	-1,404	57	,166
	Žene	30	3,90	1,185	,216			
Životni standard	Muškarci	29	4,41	,733	,136	-,628	57	,533
	Žene	30	4,53	,730	,133			
Razvoj nauke, obrazovanja i kulture	Muškarci	29	4,76	,577	,107	1,435	57	,157
	Žene	30	4,47	,937	,171			
Socijalna pravda	Muškarci	29	4,72	,528	,098	,137	57	,892
	Žene	30	4,70	,794	,145			
Jednopartijski sistem	Muškarci	29	3,97	1,546	,287	1,286	57	,204
	Žene	30	3,47	1,432	,261			

Iz tabele 42 vidimo da postoje statistički značajne razlike među selefijama s obzirom na godine starosti i društvene vrijednosti koje preferiraju. Te razlike su prisutne kod stavki „razvijanje jake tržišne privrede i ekonomije“ ($p= ,012$) i to je važnije selefijama starijim od 30 godina, nego generaciji koja je mlađa od njih. „Dobri međunacionalni odnosi“ postaju važniji što su selefije starije ($p= ,012$). Statistički značajne razlike su prisutne i kod „ekoloških ciljeva“ ($p= ,030$) i oni su najvažniji ispitanicima starosti između 30 i 44 godina, a najmanje važne selefijama mlađim od 29 godina. Sa porastom godina starosti selefija raste i značaj „čuvanja tradicije“ ($p= ,010$), a slično je i kod vrijednosti „ulazak u Evropsku uniju“ ($p= ,000$). Što su selefije starije to im je društvena vrijednost „teritorijalni i državni integritet BiH“ važnija ($p= ,011$). Značaj demokratije raste sa porastom godina starosti selefija ($p= ,000$).

Kao što možemo da vidimo u tabeli 42.1, postoji statistički značajna razlika između ispitanika starosti do 30 godina u odnosu na selefije starosti između 30 i 44 godine ($p= ,010$) i starije od 45 godina ($p= ,018$) kada se govori o značaju i „razvoju tržišne ekonomije“ u Bosni i Hercegovini. Selefije starosti do 29 godina znatno se razlikuju u percepciji „važnosti održavanja dobrih međunacionalnih odnosa“ od selefija starih između 30 i 44 godine ($p= ,050$) i starijih od 45 godina ($p= ,005$). Kao što smo ranije spomenuli, razlika između selefija starosti između 30 i 44 godine i onih mlađih je statistički značajna ($p= ,012$) u vrednovanju „ekoloških ciljeva“. Kada govorimo o „čuvanju tradicije“, nalazimo statistički značajnu razliku ($p= ,003$) između najstarije (4,19) kategorije selefija i onih mlađih od 29 godina (3,59). Na društvenoj vrijednosti „ulazak u Evropsku uniju“ nalazimo statistički značajne razlike između ispitanika u sve tri kategorije. Selefije starosti do 29 godina se znatno razlikuju od ispitanika starosti od 30 do 44 godine ($p= ,021$) i ispitanika starijih od 45 godina ($p= ,000$). Takođe nalazimo razliku i kod ispitanika starosti od 30 do 44 godine i onih starijih od 45 godina ($p= ,026$). Razlika između selefija starih do 29 godina i onih starosti između 30 i 44 godine statistički je značajna ($p= ,023$) kao i razlika u odnosu na selefije starije od 45 godina ($p= ,007$) na vrijednosti „teritorijalni i državni integritet BiH“. Selefije starije od 45 godina se značajno razlikuju od selefija starosti od 30 do 44 godine ($p= ,001$) i mlađih od 30 godina ($p= ,000$) kada se govori o značaju demokratije za bosanskohercegovačko društvo.

Tabela 42.1 LSD

			MD	SE	p
Razvijanje jake tržišne privrede i ekonomije	Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	-,250	,096	010
		Preko 45 godina	-,277	,116	,018
Dobri međunarodni odnosi	Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	-,230	,117	,050
		Preko 45 godina	-,402	,142	,005
Ekološki ciljevi	Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	-,278	,109	,012
Čuvanje tradicije	Do 29 godina	Preko 5 godina	-,598	,200	,003
Ulazak u EU	Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	-,412	,178	,021
		Preko 45 godina	-,904	,215	,000
Teritorijalni i državni integritet BiH	Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	-,324	,14	,023
		Preko 45 godina	-,461	,171	,007
Demokratija	Do 29 godina	Preko 45 godina	-,994	,224	,000
	Od 30 do 44 godine	Preko 45 godina	-,778	,230	,001

Tabela 43. Društveni ciljevi selefija s obzirom na to da li su učestvovali u ratu ili nisu

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Razvijanje jake tržišne privrede i ekonomije	Učesnik rata	66	4,62	,739	,091	1,802	309	,072
	Nije učestvovao u ratu	245	4,43	,779	,050			
Dobri međunarodni odnosi	Učesnik rata	66	4,47	,915	,113	1,219	309	,224
	Nije učestvovao u ratu	245	4,31	,950	,061			
Borba protiv kriminala i korupcije	Učesnik rata	66	4,76	,556	,068	-,234	309	,816
	Nije učestvovao u ratu	245	4,78	,553	,035			
Jačanje odbrambenih snaga	Učesnik rata	66	4,30	1,150	,142	,960	309	,338
	Nije učestvovao u ratu	245	,15	1,178	,075			
Humanije društvo	Učesnik rata	66	4,73	,669	,082	1,734	309	,084
	Nije učestvovao u ratu	245	4,55	,770	,049			
Ekološki ciljevi	Učesnik rata	66	4,50	,965	,119	,752	309	,453
	Nije učestvovao u ratu	245	4,41	,857	,055			
Zaposlenost	Učenik rata	66	4,61	,721	,089	,478	309	,633
	Nije učestvovao u ratu	245	4,56	,780	,050			
Socijalna jednakost	Učesnik rata	66	4,38	1,064	,131	,460	309	,646
	Nije učestvovao u ratu	245	4,32	,912	,058			
Pravna država	Učesnik rata	66	4,67	,687	,085	2,49	309	,013
	Nije učestvovao u ratu	245	4,31	1,106	,071			
Čuvanje tradicije	Učesnik rata	66	4,26	1,154	,142	3,266	309	,001
	Nije učestvovao u ratu	245	3,66	1,356	,087			
Ulazak u EU	Učesnik rata	66	3,15	1,384	,170	4,816	309	,000
	Nije učestvovao u ratu	245	2,22	1,397	,089			

Privatizacija	Učesnik rata	66	2,89	1,426	,176	1,685	309	,093
	Nije učestvovao u ratu	245	2,57	1,367	,087			
Teritorijalni i državni integritet BiH	Učesnik rata	66	4,55	1,070	,132	2,620	309	,009
	Nije učestvovao u ratu	245	4,13	1,146	,073			
Demokratija	Učesnik rata	66	3,76	1,371	,169	3,642	309	,000
	Nije učestvovao u ratu	245	3,01	1,512	,097			
Životni standard	Učesnik rata	66	4,64	,777	,096	1,580	309	,115
	Nije učestvovao u ratu	245	4,47	,781	,050			
Razvoj nauke, obrazovnja i kulture	Učesnik rata	66	4,64	,694	,085	,914	309	,361
	Nije učestvovao u ratu	245	4,54	,749	,048			
Socijalna pravda	Učesnik rata	66	4,70	,632	,078	,610	309	,543
	Nije učestvovao u ratu	245	4,64	,673	,043			
Jednopartijski sistem	Učesnik rata	66	,92	1,591	,196	-1,430	309	,154

Selefijama koje su učestvovale u ratu važnija je „uspostavljanje pravne države“ nego onima koji nisu ratovali ($p=,013$). Slična situacija je i kod varijabli „čuvanje tradicije“ ($p=,001$), „ulazak u EU“ ($p=,000$), „teritorijalni i državni integritet BiH“ ($p=,009$) i „demokratija“ $p=,000$.

Tabela 44. Društveni ciljevi selefija s obzirom na ukupna mjeseca primanja svih članova domaćinstva u kojem žive

		N	M	SD	SE	df	F	p
Razvijanje jake tržišne privrede i ekonomije	Do 500 KM	50	4,28	,834	,118	3	1,841	,140
	Od 501 KM do 1000 KM	88	4,55	,710	,076			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,60	,634	,088			
	Preko 1500 KM	61	4,44	,847	,108			
Dobri međunarodni odnosi	Do 500 KM	50	4,38	,987	,140	3	1,227	,300
	Od 501 KM do 1000 KM	88	4,40	,796	,085			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,40	,891	,124			
	Preko 1500 KM	61	4,13	1,103	,141			
Borba protiv kriminala i korupcije	Do 500 KM	50	4,66	,593	,084	3	1,644	,180
	Od 501 KM do 1000 KM	88	4,78	,576	,061			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,88	,379	,052			
	Preko 1500 KM	61	4,82	,500	,064			
Jačanje odbrambenih snaga	Do 500 KM	50	4,04	1,212	,171	3	1,482	,220
	Od 501 KM do 1000 KM	88	4,20	1,105	,118			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,46	,959	,133			
	Preko 1500 KM	61	4,08	1,229	,157			
Humanije društvo	Do 500 KM	50	4,58	,731	,103	3	,356	,78
	Od 501 KM do 1000 KM	88	4,64	,610	,065			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,63	,715	,099			
	Preko 1500 KM	61	4,52	,829	,106			

Ekološki ciljevi	Do 500 KM	50	4,60	,670	,095	3	1,965	,120
	Od 501 KM do 1000 KM	88	4,32	,941	,100			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,60	,748	,104			
	Preko 1500 KM	61	4,43	,718	,092			
Zaposlenost	Do 500 KM	50	4,58	,673	,095	3	1,075	,360
	Od 501 KM do 1000 KM	88	4,50	,788	,084			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,71	,723	,100			
	Preko 1500 KM	61	4,64	,606	,078			
Socijalna jednakost	Do 500 KM	50	4,52	,735	,104	3	1,355	,257
	Od 501 KM do 1000 KM	88	4,25	,997	,106			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,46	,803	,111			
	Preko 1500 KM	61	4,30	,863	,110			
Pravna država	Do 500 KM	50	4,36	,898	,127	3	1,247	,293
	Od 501 KM do 1000 KM	88	4,53	,958	,102			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,44	,998	,138			
	Preko 1500 KM	61	4,21	1,199	,153			
Čuvanje tradicije	Do 500 KM	50	3,92	1,226	,173	3	2,550	,056
	Od 501 KM do 1000 KM	88	3,99	1,208	,129			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,08	1,281	,178			
	Preko 1500 KM	61	3,49	1,374	,176			
Ulazak u EU	Do 500 KM	50	2,72	1,512	,214	3	2,457	,064
	Od 501 KM do 1000 KM	88	2,53	1,430	,152			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	2,52	1,393	,193			
	Preko 1500 KM	61	2,05	1,231	,158			
Privatizacija	Do 500 KM	50	2,52	1,418	,200	3	,787	,502
	Od 501 KM do 1000 KM	88	2,57	1,337	,143			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	2,88	1,381	,192			
	Preko 1500 KM	61	2,67	1,300	,166			
Teritorijalni i državni integritet BiH	Do 500 KM	50	4,22	1,093	,155	3	,574	,633
	Od 501 KM do 1000 KM	88	4,25	1,127	,120			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,44	,826	,115			
	Preko 1500 KM	61	4,20	1,209	,155			
Demokratija	Do 500 KM	50	3,32	1,531	,217	3	,469	,704
	Od 501 KM do 1000 KM	88	3,24	1,422	,152			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	3,27	1,523	,211			
	Preko 1500 KM	61	3,02	1,544	,198			
Životni standard	Do 500 KM	50	4,54	,613	,087	3	,221	,882
	Od 501 KM do 1000 KM	88	4,56	,741	,079			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,58	,825	,114			
	Preko 1500 KM	61	4,48	,698	,089			
Razvoj nauke, obrazovanja i kulture	Do 500 KM	50	4,56	,675	,095	3	1,796	,148
	Od 501 KM do 1000 KM	88	4,53	,772	,082			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,79	,457	,063			
	Preko 1500 KM	61	4,62	,582	,075			

Socijalna pravda	Do 500 KM	50	4,72	,536	,076	3	1,698	,168
	Od 501 KM do 1000 KM	88	4,61	,685	,073			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,83	,430	,060			
	Preko 1500 KM	61	4,62	,610	,078			
Jednopartijski sistem	Do 500 KM	50	3,12	1,534	,217	3	,181	,909
	Od 501 KM do 1000 KM	88	3,08	1,555	,166			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	3,21	1,625	,225			
	Preko 1500 KM	61	3,00	1,506	,193			

Na skali društvenih ciljeva ne nalazimo statistički značajne razlike između selefija s obzirom na ukupna mjesecna primanja svih članova domaćinstva (Tabela 44).

Tabela 45. Društveni ciljevi selefija s obzirom na obrazovanje

		N	M	SD	SE	df	F	p
Razvijanje jake tržišne privrede i ekonomije	Osnovna škola	25	4,60	,764	,153	3	1,304	,273
	Zanat	84	4,56	,717	,078			
	Srednja škola-4. stepen	113	4,49	,781	,073			
	Viša i visoka škola	95	4,36	,798	,082			
Dobri međunarodni odnosi	Osnovna škola	25	4,48	1,046	,209	3	,508	,677
	Zanat	84	4,42	,921	,100			
	Srednja škola-4. stepen	113	4,35	,943	,089			
	Viša i visoka škola	95	4,27	,928	,095			
Borba protiv kriminala i korupcije	Osnovna škola	25	4,84	,473	,095	3	1,291	,277
	Zanat	84	4,67	,665	,073			
	Srednja škola-4. stepen	113	4,79	,542	,051			
	Viša i visoka škola	95	4,81	,490	,050			
Jačanje odbrambenih snaga	Osnovna škola	25	4,40	1,041	,208	3	,812	,488
	Zanat	84	4,29	1,104	,120			
	Srednja škola-4. stepen	113	4,08	1,337	,126			
	Viša i visoka škola	95	4,16	1,035	,106			
Humanije društvo	Osnovna škola	25	4,64	,860	,172	3	,897	,443
	Zanat	84	4,55	,827	,090			
	Srednja škola-4. stepen	113	4,67	,604	,057			
	Viša i visoka škola	95	4,52	,797	,082			
Ekološki ciljevi	Osnovna škola	25	4,56	1,044	,209	3	4,839	,003
	Zanat	84	4,61	,728	,079			
	Srednja škola-4. stepen	113	4,50	,825	,078			
	Viša i visoka škola	95	4,16	,949	,097			
Zaposlenost	Osnovna škola	25	4,68	,748	,150	3	1,431	,234
	Zanat	84	4,64	,739	,081			
	Srednja škola-4. stepen	113	4,61	,773	,073			
	Viša i visoka škola	95	4,44	,768	,079			

Socijalna jednakost	Osnovna škola	25	4,52	,872	,174	3	,485	,693
Zanat	84	4,44	,936	,102				
Srednja škola-4. stepen	113	4,34	,969	,091				
Viša i visoka škola	95	4,22	,925	,095				
Pravna država	Osnovna škola	25	4,28	1,242	,248	3	,485	,693
	Zanat	84	4,45	,974	,106			
	Srednja škola-4. stepen	113	4,33	1,168	,110			
	Viša i visoka škola	95	4,46	,848	,087			
Čuvanje tradicije	Osnovna škola	25	3,80	1,607	,321	3	,710	,547
	Zanat	84	3,93	1,387	,151			
	Srednja škola-4. stepen	113	3,86	1,335	,126			
	Viša i visoka škola	95	3,65	1,210	,124			
Ulazak u EU	Osnovna škola	25	2,80	1,780	,356	3	3,055	,029
	Zanat	84	2,67	1,563	,170			
	Srednja škola-4. stepen	113	2,44	1,382	,130			
	Viša i visoka škola	95	2,09	1,264	,130			
Privatizacija	Osnovna škola	25	2,44	1,502	,300	3	1,046	,373
	Zanat	84	2,81	1,485	,162			
	Srednja škola-4. stepen	113	2,72	1,411	,133			
	Viša i visoka škola	95	2,49	1,228	,126			
Teritorijalni i državni integritet BiH	Osnovna škola	25	4,08	1,352	,270	3	1,600	,189
	Zanat	84	4,37	1,106	,121			
	Srednja škola-4. stepen	113	4,07	1,215	,114			
	Viša i visoka škola	95	4,34	,974	,100			
Demokratija	Osnovna škola	25	3,36	1,551	,310	3	1,275	,283
	Zanat	84	3,40	1,561	,170			
	Srednja škola-4. stepen	113	3,00	1,558	,147			
	Viša i visoka škola	95	3,16	1,401	,144			
Životni standard	Osnovna škola	25	4,44	1,003	,201	3	1,880	,133
	Zanat	84	4,62	,693	,076			
	Srednja škola-4. stepen	113	4,57	,789	,074			
	Viša i visoka škola	95	4,37	,759	,078			
Razvoj nauke, obrazovanja i kulture	Osnovna škola	25	4,60	,707	,141	3	,119	,949
	Zanat	84	4,54	,719	,078			
	Srednja škola-4. stepen	113	4,59	,841	,079			
	Viša i visoka škola	95	4,56	,614	,063			
Socijalna pravda	Osnovna škola	25	4,56	,961	,192	3	1,215	,304
	Zanat	84	4,73	,567	,062			
	Srednja škola-4. stepen	113	4,70	,639	,060			
	Viša i visoka škola	95	4,57	,663	,068			
Jednopartijski sistem	Osnovna škola	25	3,68	1,600	,320	3	1,963	,120
	Zanat	84	3,39	1,606	,175			
	Srednja škola-4. stepen	113	3,09	1,544	,145			
	Viša i visoka škola	95	2,99	1,547	,159			

U tabeli 45 vidimo da se selefije međusobno razlikuju na dva društvena cilja „ekologija“ ($p= ,003$) i „ulazak zemlje u EU“ ($p= ,029$). Interesantno je da je ispitanicima sa visokim obrazovanjem ekologija najmanje važna i oni se značajno razlikuju od drugih obrazovnih kategorija, dakle, onih sa osnovnom školom ($p= 0,38$), zanatom ($p= ,001$) i srednjom školom - četvrti stepen ($p= ,004$). Sa porastom obrazovanja selefija opada i važnost ulaska Bosne i Hercegovine u EU (Tabela 45.1) i tu se visokoobrazovani značajno razlikuju od onih sa osnovnom školom ($p= ,029$) i zanatom ($p= ,008$).

Tabela 45.1 LSD

			MD	SE	p
Ekološki ciljevi	Viša i visoka škola	Osnovna škola	-,402	,193	,038
		Zanat	-,449	,129	,001
		Srednja škola-4. stepen	-,347	,120	,004
Ulazak u EU	Viša i visoka škola	Osnovna škola	-,705	,322	,029
		Zanat	-,572	,215	,008

13.2 Povjerenje u institucije

Ispitanici su ocjenama od 1 (nikakvo povjerenje) do 5 (potpuno povjerenje) ocjene koliko vjeruju pojedinim bosanskohercegovačkim institucijama. U grafikonu 7 možemo da vidimo dobijene rezultate.

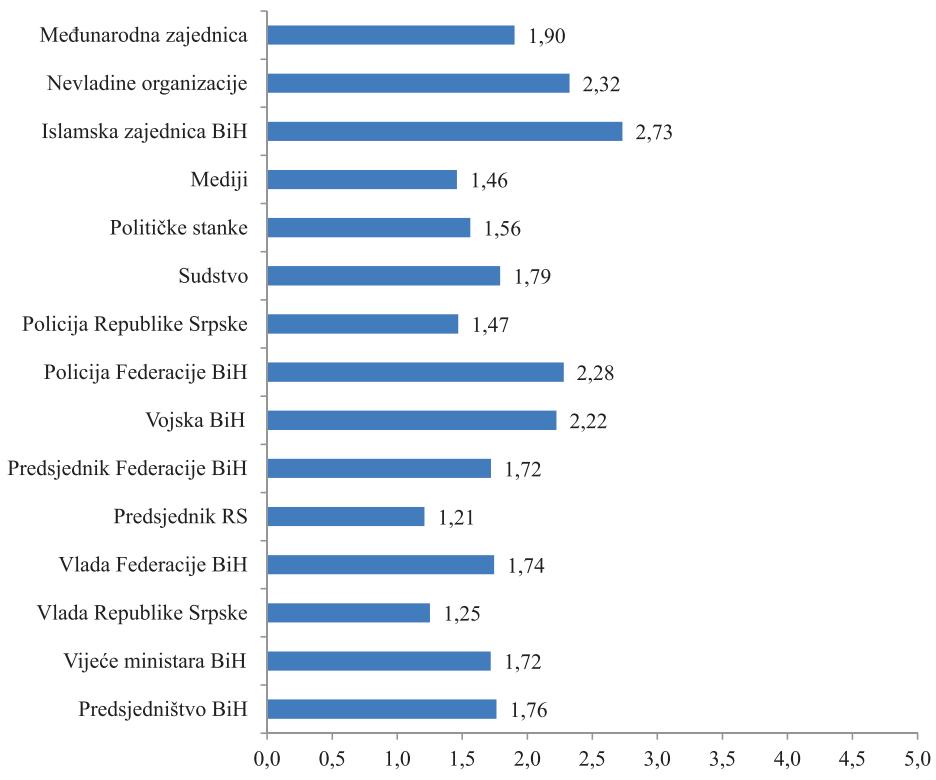
Generalno gledajući, selefije u Bosni i Hercegovini ne vjeruju mnogo institucijama. Najviše se vjeruje:

- Islamskoj zajednici BiH (2,73);
- Nevladinim organizacijama (2,32);
- Policiji Federacije BiH (2,28);
- Vojsci BiH (2,22);
- Međunarodnoj zajednici (1,9).

Najmanje se vjeruje institucijama Republike Srpske i to:

- Predsjedniku Republike Srpske (1,21);
- Vladi Republike Srpske (1,25);
- Medijima (1,46);
- Policiji Republike Srpske (1,47);
- Političkim strankama (1,56).

Povjerenje selefija u institucije (prosječna ocjena) (N= 317)

Grafikon 7.

Tabela 46. Povjerenje selefija u bosanskohercegovačke institucije po polu

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Predsjedništvo BiH	Muškarci	29	2,17	1,104	,205	1,361	57	,179
	Žene	30	1,80	,997	,182			
Vijeće ministara BiH	Muškarci	29	2,03	,981	,182	1,354	57	,181
	Žene	30	1,70	,915	,167			
Vlada RS	Muškarci	29	1,34	,897	,167	-,260	57	,796
	Žene	30	1,40	,724	,132			
Vlada Federacije BiH	Muškarci	29	1,97	1,052	,195	,490	57	,626
	Žene	30	1,83	1,020	,186			
Predsjednik RS	Muškarci	29	1,24	,636	,118	-1,039	57	,303
	Žene	30	1,43	,774	,141			
Predsjednik Federacije BiH	Muškarci	29	2,07	1,163	,216	1,069	57	,290
	Žene	30	1,77	1,006	,184			

Vojska BiH	Muškarci	29	2,55	1,242	,231	,758	57	,452
	Žene	30	2,33	,959	,175			
Policija Federacije BiH	Muškarci	29	2,48	1,214	,225			
	Žene	30	2,43	1,006	,184	,171	57	,865
Policija RS	Muškarci	29	1,59	1,018	,189			
	Žene	30	1,50	,820	,150	,359	57	,721
Sudstvo	Muškarci	29	1,93	1,163	,216			
	Žene	30	2,10	1,125	,205	-,567	57	,573
Političke stanke	Muškarci	29	1,79	1,114	,207			
	Žene	30	1,67	,959	,175	,468	57	,642
Mediji	Muškarci	29	1,45	,827	,154			
	Žene	30	1,53	,776	,142	-,407	57	,685
Islamska zajednica BiH	Muškarci	29	3,00	1,309	,243			
	Žene	30	2,67	1,184	,216	1,026	57	,309
Nevladine organizacije	Muškarci	29	2,41	1,296	,241			
	Žene	30	2,27	,907	,166	,507	57	,614
Međunarodna zajednica	Muškarci	29	2,10	1,175	,218			
	Žene	30	2,23	,935	,171	-,470	57	,640

Iz tabele 46 možemo da vidimo da ne postoji statistički značajna razlika između selefija po polu u odnosu na pojedine institucije u Bosni i Hercegovini.

Tabela 47. Povjerenje selefja u bosanskohercegovačke institucije po godinama starosti

		N	M	SD	SE	df	F	p
Predsjedništvo BiH	Do 29 godina	135	1,76	,910	,078	2	,389	,678
	Od 30 do 44 godine	118	1,73	,958	,088			
	Preko 45 godina	63	1,86	1,014	,128			
Vijeće ministara BiH	Do 29 godina	135	1,68	,816	,070	2	,440	,645
	Od 30 do 44 godine	118	1,72	,933	,086			
	Preko 45 godina	63	1,81	,981	,124			
Vlada RS	Do 29 godina	135	1,22	,555	,048	2	4,568	,011
	Od 30 do 44 godine	118	1,18	,533	,049			
	Preko 45 godina	63	1,44	,713	,090			
Vlada Federacije BiH	Do 29 godina	135	1,75	,895	,077	2	,138	,871
	Od 30 do 44 godine	118	1,72	,905	,083			
	Preko 45 godina	63	1,79	,883	,111			
Predsjednik RS	Do 29 godina	135	1,19	,566	,049	2	1,449	,236
	Od 30 do 44 godine	118	1,18	,500	,046			
	Preko 45 godina	63	1,32	,618	,078			
Predsjednik Federacije BiH	Do 29 godina	135	1,80	,983	,085	2	,820	,441
	Od 30 do 44 godine	118	1,65	,909	,084			
	Preko 45 godina	63	1,68	,964	,121			

Vojska BiH	Do 29 godina	135	2,35	1,224	,105	2	1,457	,235
	Od 30 do 44 godine	118	2,14	1,116	,103			
	Preko 45 godina	63	2,11	1,002	,126			
Policija Federacije BiH	Do 29 godina	135	2,33	1,208	,104	2	,866	,422
	Od 30 do 44 godine	118	2,32	1,190	,110			
	Preko 45 godina	63	2,11	,918	,116			
Policija RS	Do 29 godina	135	1,49	,742	,064	2	,410	,664
	Od 30 do 44 godine	118	1,42	,767	,071			
	Preko 45 godina	63	1,52	,820	,103			
Sudstvo	Do 29 godina	135	1,80	,945	,081	2	,193	,825
	Od 30 do 44 godine	118	1,82	,975	,090			
	Preko 45 godina	63	1,73	,954	,120			
Političke stanke	Do 29 godina	135	1,57	,842	,072	2	,428	,652
	Od 30 do 44 godine	118	1,52	,803	,074			
	Preko 45 godina	63	1,63	,829	,104			
Mediji	Do 29 godina	135	1,47	,741	,064	2	,386	,680
	Od 30 do 44 godine	118	1,42	,756	,070			
	Preko 45 godina	63	1,52	,737	,093			
Islamska zajednica BiH	Do 29 godina	135	2,82	1,196	,103	2	3,286	,039
	Od 30 do 44 godine	118	2,81	1,162	,107			
	Preko 45 godina	63	2,40	1,115	,140			
Nevladine organizacije	Do 29 godina	135	2,45	,990	,085	2	5,405	,005
	Od 30 do 44 godine	118	2,39	1,117	,103			
	Preko 45 godina	63	1,95	,923	,116			
Međunarodna zajednica	Do 29 godina	135	2,11	1,027	,088	2	5,580	,004
	Od 30 do 44 godine	118	1,77	,973	,090			
	Preko 45 godina	63	1,70	,835	,105			

U zavisnosti od njihovih godina, selefije u BiH se razlikuju kada se radi o povjerenju prema sljedećim institucijama (Tabela 47): Vlada Republike Srpske ($p= ,011$), Islamska zajednica BiH ($p= ,039$), nevladine organizacije ($p= ,005$) i međunarodna zajednica ($p= ,004$).

Selefije starije od 45 godina se znatno razlikuju od onih mlađih od 29 godina ($p= ,013$) i onih starosti od 30 do 44 godine ($p= ,004$) kada je riječ o povjerenju u Vladu RS. Slična situacija je i kod Islamske zajednice BiH, gdje ispitanici stariji od 45 godina najmanje vjeruju ovoj instituciji, u odnosu na selefije starosti između 30 i 44 godine ($p= ,023$), ali i onih koji imaju manje od 29 godina ($p= ,018$). Sa porastom godina starosti selefija opada povjerenje u nevladine organizacije i tu se opet selefije starije od 45 godina znatno razlikuju od onih starosti između 30 i 44 godine ($p= ,007$) i mlađih od 29 godina ($p= ,002$). Najviše povjerenja u međunarodnu zajednicu imaju selefije mlađe od 29 godina i oni se razlikuju od ispitanika starijih od 45 godina ($p= ,006$) i onih starosti od 30 do 44 godine ($p= ,006$).

Tabela 47.1 LSD

			MD	SE	p
Vlada RS	Do 29 godina	Preko 45 godina	-,222	,089	,013
	Od 30 do 44 godine	Preko 45 godina	-,266	,091	,004
Islamska zajednicu BiH	Do 29 godina	Preko 45 godina	,425	,178	,018
	Od 30 do 44 godine	Preko 45 godina	,417	,182	,023
Nevladine organizacije	Do 29 godina	Preko 45 godina	,499	,157	,002
	Od 30 do 44 godine	Preko 45 godina	,437	,160	,007
Međunarodna zajednica	Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	,340	,122	,006
		Preko 45 godina	,413	,148	,006

Tabela 48. Povjerenje selefija u bosanskohercegovačke institucije s obzirom na to da li su učestvovali u ratu ili nisu

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Predsjedništvo BiH	Učesnik rata	66	1,91	1,019	,125	1,488	309	,138
	Nije učestvovao u ratu	245	1,71	,923	,059			
Vijeće ministara BiH	Učesnik rata	66	1,95	1,044	,129	2,455	309	,015
	Nije učestvovao u ratu	245	1,65	,838	,054			
Vlada RS	Učesnik rata	66	1,39	,742	,091	2,251	309	,025
	Nije učestvovao u ratu	245	1,21	,532	,034			
Vlada Federacije BiH	Učesnik rata	66	1,85	,881	,108	1,152	309	,250
	Nije učestvovao u ratu	245	1,71	,894	,057			
Predsjednik RS	Učesnik rata	66	1,29	,674	,083	1,390	309	,165
	Nije učestvovao u ratu	245	1,18	,499	,032			
Predsjednik Federacije BiH	Učesnik rata	66	1,73	1,031	,127	,129	309	,897
	Nije učestvovao u ratu	245	1,71	,933	,060			
Vojska BiH	Učesnik rata	66	2,26	1,100	,135	,259	309	,796
	Nije učestvovao u ratu	245	2,22	1,162	,074			
Policija Federacije BiH	Učesnik rata	66	2,36	1,118	,138	,615	309	,539
	Nije učestvovao u ratu	245	2,27	1,163	,074			
Policija RS	Učesnik rata	66	1,58	,912	,112	1,319	309	,188
	Nije učestvovao u ratu	245	1,44	,714	,046			
Sudstvo	Učesnik rata	66	1,85	1,026	,126	,580	309	,562
	Nije učestvovao u ratu	245	1,77	,939	,060			
Političke stanke	Učesnik rata	66	1,62	,873	,107	,759	309	,448
	Nije učestvovao u ratu	245	1,53	,807	,052			
Mediji	Učesnik rata	66	1,62	,799	,098	2,091	309	,037
	Nije učestvovao u ratu	245	1,41	,716	,046			
Islamska zajednica BiH	Učesnik rata	66	2,59	1,123	,138	-1,025	309	,306
	Nije učestvovao u ratu	245	2,76	1,199	,077			
Nevladine organizacije	Učesnik rata	66	2,15	1,011	,124	-1,517	309	,130
	Nije učestvovao u ratu	245	2,37	1,054	,067			

Međunarodna zajednica	Učesnik rata	66	1,71	,873	,107		-1,725	309	,086
	Nije učestvovao u ratu	245	1,95	1,009	,064				

Selefije koje su učestvovale u ratu imaju više povjerenja u sljedeće institucije: Vijeće ministara BiH, Vladu Republike Srpske (p= ,025) i medije (p= ,037).

Tabela 49. Povjerenje selefija u bosanskohercegovačke institucije s obzirom na ukupan mjesecni prihod svih članova porodice

		N	M	SD	SE	df	F	p
Predsjedništvo BiH	Do 500 KM	50	1,46	,676	,096	3	2,587	,054
	Od 501 KM do 1000 KM	88	1,83	,950	,101			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	1,90	,934	,130			
	Preko 1500 KM	61	1,75	,869	,111			
Vijeće ministara BiH	Do 500 KM	50	1,50	,707	,100	3	1,761	,155
	Od 501 KM do 1000 KM	88	1,77	,919	,098			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	1,87	,908	,126			
	Preko 1500 KM	61	1,75	,789	,101			
Vlada RS	Do 500 KM	50	1,14	,351	,050	3	2,009	,113
	Od 501 KM do 1000 KM	88	1,20	,459	,049			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	1,37	,627	,087			
	Preko 1500 KM	61	1,21	,487	,062			
Vlada Federacije BiH	Do 500 KM	50	1,60	,756	,107	3	,990	,398
	Od 501 KM do 1000 KM	88	1,84	,921	,098			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	1,81	,841	,117			
	Preko 1500 KM	61	1,70	,823	,105			
Predsjednik RS	Do 500 KM	50	1,18	,438	,062	3	1,214	,305
	Od 501 KM do 1000 KM	88	1,19	,451	,048			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	1,29	,667	,092			
	Preko 1500 KM	61	1,11	,370	,047			
Predsjednik Federacije BiH	Do 500 KM	50	1,48	,677	,096	3	1,700	,168
	Od 501 KM do 1000 KM	88	1,82	1,023	,109			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	1,77	,899	,125			
	Preko 1500 KM	61	1,66	,814	,104			
Vojska BiH	Do 500 KM	50	2,22	1,093	,155	3	1,881	,133
	Od 501 KM do 1000 KM	88	2,30	1,136	,121			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	2,48	1,163	,161			
	Preko 1500 KM	61	2,00	,983	,126			
Policija Federacije BiH	Do 500 KM	50	2,28	1,144	,162	3	1,757	,156
	Od 501 KM do 1000 KM	88	2,35	1,223	,130			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	2,60	1,089	,151			
	Preko 1500 KM	61	2,11	,985	,126			

Policija RS	Do 500 KM	50	1,34	,593	,084	3	1,263	,288
	Od 501 KM do 1000 KM	88	1,47	,710	,076			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	1,62	,820	,114			
	Preko 1500 KM	61	1,48	,721	,092			
Sudstvo	Do 500 KM	50	1,56	,760	,108	3	1,495	,216
	Od 501 KM do 1000 KM	88	1,74	,890	,095			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	1,92	,904	,125			
	Preko 1500 KM	61	1,80	,963	,123			
Političke stanke	Do 500 KM	50	1,30	,544	,077	3	3,577	,015
	Od 501 KM do 1000 KM	88	1,53	,726	,077			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	1,79	,957	,133			
	Preko 1500 KM	61	1,54	,743	,095			
Mediji	Do 500 KM	50	1,40	,639	,090	3	,137	,938
	Od 501 KM do 1000 KM	88	1,42	,690	,074			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	1,48	,779	,108			
	Preko 1500 KM	61	1,44	,620	,079			
Izlamska zajednica BiH	Do 500 KM	50	2,52	1,216	,172	3	1,031	,380
	Od 501 KM do 1000 KM	88	2,81	1,060	,113			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	2,88	1,132	,157			
	Preko 1500 KM	61	2,77	1,116	,143			
Nevladine organizacije	Do 500 KM	50	2,34	1,062	,150	3	,467	,706
	Od 501 KM do 1000 KM	88	2,45	1,016	,108			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	2,40	1,015	,141			
	Preko 1500 KM	61	2,26	,964	,123			
Međunarodna zajednica	Do 500 KM	50	1,90	,909	,129	3	,132	,941
	Od 501 KM do 1000 KM	88	1,89	,988	,105			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	1,96	,989	,137			
	Preko 1500 KM	61	1,85	,833	,107			

Tabela 49.1 LSD

			MD	SE	p
Političke stanke	Do 500 KM	Od 1001 KM do 1500 KM	-,488	,149	,001

Kada govorimo o povjerenju selefija u pojedine institucije (Tabela 49), s obzirom na njihova primanja, nalazimo statistički značajnu razliku samo kod političkih stranaka ($p= ,001$). Sa porastom primanja raste i povjerenje u političke partije, da bi ono opet opalo kod selefija koji imaju primanja preko 1500 KM. Ta razilka je najveća između selefija sa primanjima do 500 KM i onih sa primanjima od 1001 KM do 1500 KM (Tabela 49.1).

Tabela 50. Povjerenje selefija u bosanskohercegovačke institucije s obzirom na obrazovanje

		N	M	SD	SE	df	F	p
Predsjedništvo BiH	Osnovna škola	25	1,68	1,180	,236	3	,763	,516
	Zanat	84	1,86	1,077	,118			
	Srednja škola-4. stepen	113	1,67	,860	,081			
	Viša i visoka škola	95	1,81	,854	,088			
Vijeće ministara BiH	Osnovna škola	25	1,68	1,145	,229	3	,496	,685
	Zanat	84	1,75	1,005	,110			
	Srednja škola-4. stepen	113	1,65	,844	,079			
	Viša i visoka škola	95	1,79	,770	,079			
Vlada RS	Osnovna škola	25	1,36	,700	,140	3	,548	,650
	Zanat	84	1,29	,669	,073			
	Srednja škola- 4. stepen	113	1,21	,558	,053			
	Viša i visoka škola	95	1,24	,520	,053			
Vlada Federacije BiH	Osnovna škola	25	1,64	1,075	,215	3	1,783	,150
	Zanat	84	1,81	,988	,108			
	Srednja škola- 4. stepen	113	1,61	,807	,076			
	Viša i visoka škola	95	1,87	,841	,086			
Predsjednik RS	Osnovna škola	25	1,40	,816	,163	3	1,534	,206
	Zanat	84	1,26	,696	,076			
	Srednja škola- 4. stepen	113	1,17	,399	,038			
	Viša i visoka škola	95	1,18	,483	,050			
Predsjednik Federacije BiH	Osnovna škola	25	1,68	1,249	,250	3	,329	,804
	Zanat	84	1,77	,974	,106			
	Srednja škola- 4. stepen	113	1,65	,943	,089			
	Viša i visoka škola	95	1,76	,859	,088			
Vojska BiH	Osnovna škola	25	2,16	1,375	,275	3	,233	,874
	Zanat	84	2,17	1,180	,129			
	Srednja škola- 4. stepen	113	2,29	1,193	,112			
	Viša i visoka škola	95	2,21	,988	,101			
Policija Federacije BiH	Osnovna škola	25	1,96	1,274	,255	3	,912	,435
	Zanat	84	2,25	1,171	,128			
	Srednja škola- 4. stepen	113	2,30	1,179	,111			
	Viša i visoka škola	95	2,38	1,054	,108			
Policija RS	Osnovna škola	25	1,44	,768	,154	3	,627	,598
	Zanat	84	1,40	,793	,087			
	Srednja škola- 4. stepen	113	1,55	,779	,073			
	Viša i visoka škola	95	1,45	,726	,074			

Sudstvo	Osnovna škola	25	1,76	1,200	,240	3	,259	,855
	Zanat	84	1,77	,974	,106			
	Srednja škola- 4. stepen	113	1,75	,950	,089			
	Viša i visoka škola	95	1,86	,883	,091			
Političke stanke	Osnovna škola	25	1,36	,810	,162	3	,629	,597
	Zanat	84	1,61	,878	,096			
	Srednja škola- 4. stepen	113	1,55	,834	,078			
	Viša i visoka škola	95	1,59	,765	,078			
Mediji	Osnovna škola	25	1,32	,748	,150	3	,396	,756
	Zanat	84	1,50	,885	,097			
	Srednja škola- 4. stepen	113	1,48	,696	,065			
	Viša i visoka škola	95	1,45	,665	,068			
Izlamska zajednica BiH	Osnovna škola	25	2,64	1,411	,282	3	,752	,522
	Zanat	84	2,58	1,204	,131			
	Srednja škola- 4. stepen	113	2,80	1,151	,108			
	Viša i visoka škola	95	2,81	1,114	,114			
Nevladine organizacije	Osnovna škola	25	2,00	1,041	,208	3	,989	,398
	Zanat	84	2,37	1,084	,118			
	Srednja škola- 4. stepen	113	2,31	1,044	,098			
	Viša i visoka škola	95	2,39	1,003	,103			
Međunarodna zajednica	Osnovna škola	25	1,64	,995	,199	3	,745	,526
	Zanat	84	1,94	1,101	,120			
	Srednja škola-4. stepen	113	1,88	,961	,090			
	Viša i visoka škola	95	1,96	,898	,092			

Ne postoji statistički značajna razlika među selefijama s obzirom na njihovo obrazovanje kada se radi o povjerenju u institucije sistema (Tabela 50).

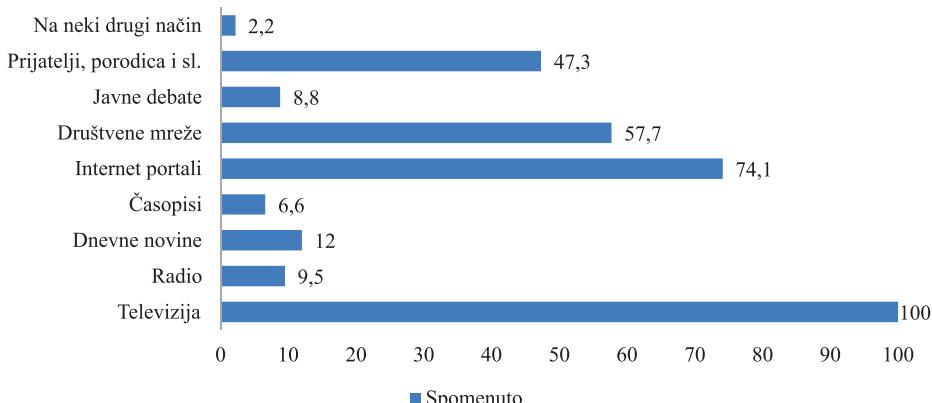
13.3 Kako se selefije informišu i koliko vjeruju medijima?

Sada ćemo vidjeti koji su to kanali komunikacije koje selefije koriste da bili informisani i obaviješteni o dešavanjima koja su im interesantna.

Kao što možemo da vidimo iz grafikona 8, televizija je dominantan izvor informacija selefija u Bosni i Hercegovini. Nju prate sve selefije. Na drugom mjestu su internet portalni koje prati 74,1% selefija, dok se na trećem mjestu nalaze društvene mreže (57,4%). Prijatelji, poznanici i porodica predstavljaju važan izvor informacija za 47,3% selefija. Klasični mediji

kao što su časopisi, dnevne novine ili radio nisu toliko važni selefijama prilikom informisanja.

Kako se selefije najčešće informišu? (moguće više odgovora)
(N= 317)

Grafikon 8.

S obzirom na pol, (Tabela 96) žene (70,0%) se više informišu od prijatelja, porodice i poznanika u odnosu na muškarce (44,9%) i ta razlika je statistički značajna ($V = 6,838$, $df = 1$, $p = ,009$).

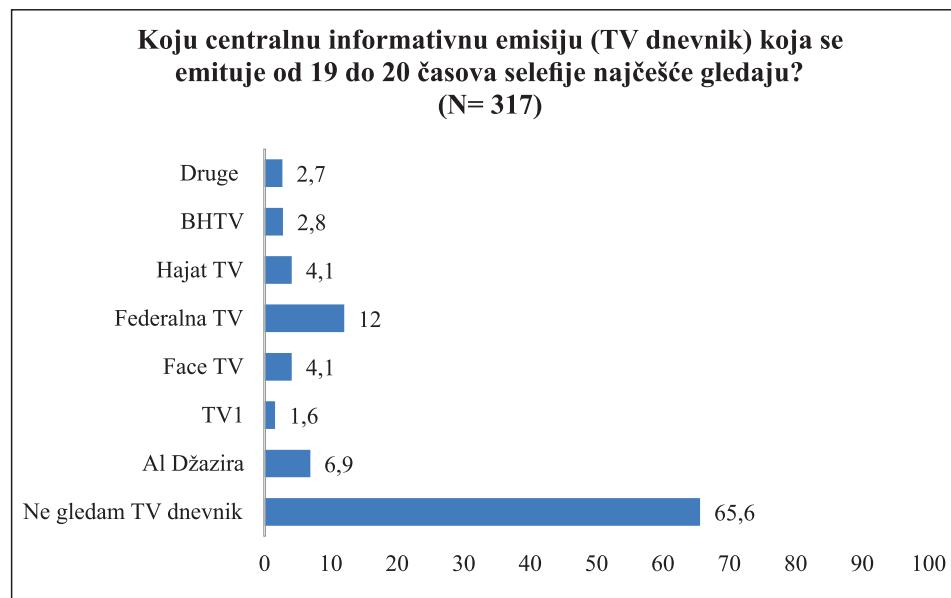
Iz tabele 98 vidimo da se selefije starosti do 29 godina najviše informišu putem portala (81,5%), dok ispitanici starosti od 30 do 44 godine i stariji od 45 godina to čine u 57,1% slučajeva ($V = 13,269$, $df = 2$, $p = ,001$). Sa porastom godina starosti opada broj ispitanika koji koriste društvene mreže za informisanje ($V = 30,213$, $df = 2$, $p = ,000$). Ispitanici starosti do 29 godina u 72,6% slučajeva informišu se putem društvenih mreža, dok to čini svaki drugi selefija (54,2%) starosti između 30 i 44 godina. Trećina selefija (31,7%) informiše se putem društvenih mreža (Tabela 99). Sa porastom godina starosti opada broj ispitanika koji se o društvenim dešavanjima u Bosni i Hercegovini informišu preko prijatelja, poznanika ili porodice ($V = 27,632$, $df = 2$, $p = ,000$). Skoro dvije trećine ispitanika (63,7%) se informiše na ovaj način dok to isto čini 39,8% selefija starosti od 30 do 44 godine i 27,0% starijih od 45 godina (Tabela 100).

Selefije koje nisu učestvovali u ratu (78,0%) se više informišu putem portala ($V = 8,195$, $df = 1$, $p = ,004$) u odnosu na one koji nisu ratovali (60,6%). Slično je i kod društvenih mreža, 58,2% selefija koje nisu uče-

stvovale u ratu koriste Fejsbuk u odnosu na 40,9% onih koji su ratovali i ta razlika je statistički značajna ($V = 10,295$, $df = 1$, $p = ,001$). Informisanje kod prijatelja, poznanika i porodice praktikuje 52,7% selefija koji nisu učestvovali u ratu i 27,3% selefija učesnika rata ($V = 13,437$, $df = 1$, $p = ,000$).

Informisanje putem radija (Tabela 116) je najviše prisutno kod selefija koji imaju primanja do 1000 KM (oko 13%), dok je procenat ispitanika koji slušaju radio sa primanjima preko 1500 KM 4,9%, a onih između 1001 KM i 1500 KM je 1,9% ($V = 8,406$, $df = 3$, $p = ,038$).

Sa porastom obrazovanja selefija raste i procenat onih koji se informišu putem portala ($V = 32,209$, $df = 3$, $p = ,000$). Kod ispitanika sa osnovnom školom taj procenat iznosi 44,0%, a kod visokoobrazovanih 89,5% (Tabela 117). Slična situacija je i kod društvenih mreža ($V = 25,399$, $df = 3$, $p = ,000$), gdje se 20,0% selefija sa završenom osnovnom školom informiše na taj način, 50,0% zanatlija, 59,3% onih sa završenom srednjom školom-četvrti stepen i 72,6% visokoobrazovanih (Tabela 118).

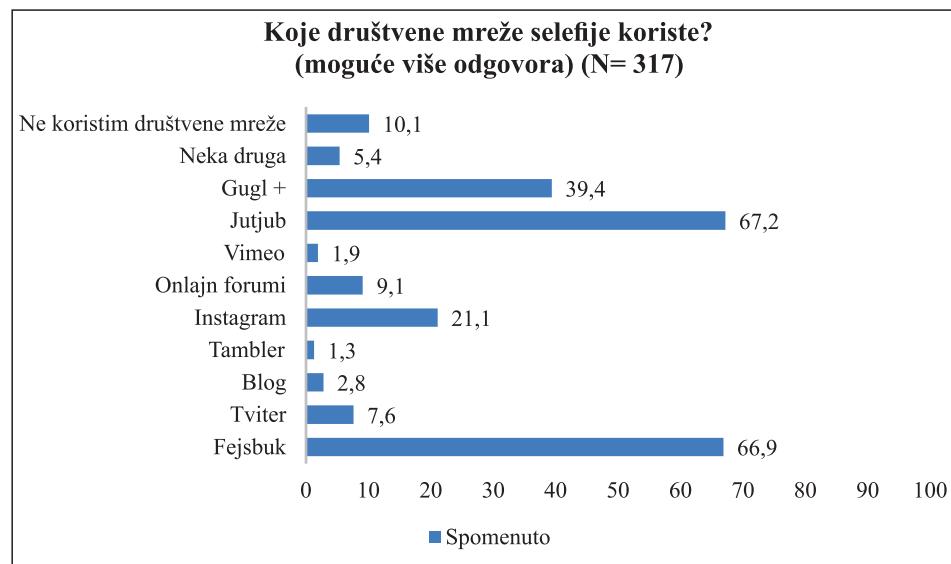
Grafikon 9.

Kad se radi o gledanosti TV dnevnika, selefije najviše gledaju dnevnik FTV-a (12,0%), a potom centralne vijesti Al Džazire (6,9%), TV1 (4,1%) i Hajata (4,1%). Ipak, najvažniji podatak je da dvije trećine selefija (65,6%) uopšte ne gleda TV dnevnike.

Sa porastom godina starosti opada procenat selefija koje ne gledaju neki od centralnih dnevnika na televiziji ($V = 53,110$, $df = 30$, $p = ,006$). Među ispitanicima mlađim od 29 godina nalazimo da 76,3% ne gleda nikakav dnevnik, dok je taj procenat kod ispitanika starosti od 30 do 44 godina 59,3%. Dnevnik ne gleda 54% ispitanika starijih od 45 godina. Iako mali broj selefija generalno gleda pojedine dnevниke, interesantno je vidjeti kakve su tendencije s obzirom na njihovu starost. Al Džaziru gleda podjednak procenat selefija (oko 6,7%) bez obzira na godine starosti. Federalnu televiziju nešto više gledaju ispitanici stariji od 30 godina (oko 14,3%) u odnosu na selefije mlađe od 30 godina (8,9%). Sa porastom godina starosti raste i procenat ispitanika koji gledaju FACE televiziju i BHTV (Tabela 101).

Ispitanici koji nisu učestvovali u ratu manje gledaju TV dnevnike (70,6%) u odnosu na selefije koje su ratovali (47,0%) i ta razlika je statistički značajna ($V = 38,151$, $df = 14$, $p = ,000$).

Sa porastom obrazovanja selefija raste i procenat onih koji ne gledaju TV dnevnike ($V = 66,200$, $df = 45$, $p = ,021$). Centralne informativne emisije ne gleda polovina selefija sa završenom osnovnom školom (52,0%) i dvije trećine (oko 66%) ispitanika koji imaju više obrazovanja od njih (Tabela 119).

Grafikon 10.

Od društvenih mreža dvije trećine selefija (66,9%) koristi Fejsbuk i Jutjub (67,2%). Na trećem mjestu je Gugl + (39,4%) pa Instagram (21,1%). Slijede onlajn forumi (9,1%) i Tviter (7,6%).

U tabeli 97 možemo da vidimo da muškarci (68,6%) više nego žene (50,0%) koriste Fejsbuk i ta razlika je statistički značajna ($V= 4,261$, $df= 1$, $p= ,039$).

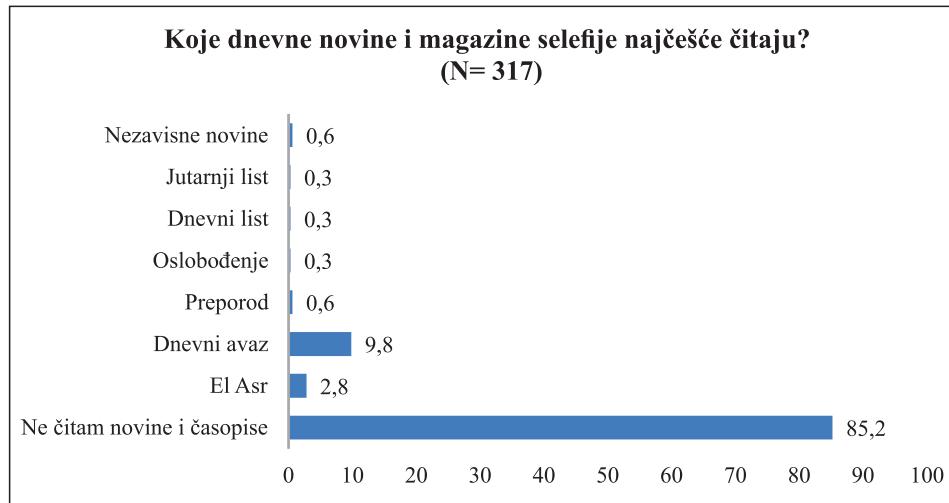
Korištenje Fejsbuka opada sa porastom godina starosti ($V= 18,650$, $df= 2$, $p= ,000$). Fejsbuk koristi 77% selefija mlađih od 29 godina, 66,1% starosti između 30 i 44 godine i 46,0% ispitanika starijih od 45 godina (Tabela 102). Upotreba Instagrama opada sa porastom godina starosti ($V= 23,558$, $df= 2$, $p= ,000$). Instagram koristi 32,6% selefija mlađih od 29 godina, 17,8% starosti između 30 i 44 godine i 3,2% ispitanika starijih od 45 godina (Tabela 103). Onlajn forume najviše posjećuju najmlađe selefije i taj procenat opada što su ispitanici stariji ($V= 6,848$, $df= 2$, $p= ,033$). Na onlajn forume ide 14,1% selefija mlađih od 29 godina, 5,9% starosti između 30 i 44 godine i 4,8% ispitanika starijih od 45 godina (Tabela 104). Što su selefije mlađe to više koriste Jutjub ($V= 17,164$, $df= 2$, $p= ,000$). Među selefijama mlađim od 29 godina nalazimo 75,6% onih koji koriste Jutjub, dok ispitanici starosti između 30 i 44 godine u 68,6% slučajeva koriste ovu društvenu mrežu i 46% ispitanika starijih od 45 godina (Tabela 105).

Generalno gledajući, društvene mreže se manje koriste što su ispitanici stariji ($V= 10,345$, $df= 2$, $p= ,006$). Njih ne koristi 5,9% selefija mlađih od 29 godina, 9,3% onih starosti između 30 i 44 godine i 20,6% starijih od 45 godina (Tabela 106).

Polovina (50%) selefija učesnika rata koristi Fejsbuk, dok to čini 71,8% onih koji nisu ratovali ($V= 11,249$, $df= 1$, $p= ,001$). Slično je i kod korisnika Instagrama, gdje ovu društvenu mrežu koristi 10,6% učesnika rata i 23,7% onih koji nisu učestvovali u ratu ($V= 5,370$, $df= 1$, $p= ,020$). Među selefijama koje nisu učestvovali u ratu nalazimo 73,9% onih koji koriste Jutjub i 43,9% onih koji su ratovali ($V= 21,251$, $df= 1$, $p= ,000$).

Sa porastom obrazovanja raste i procenat selefija koje koriste Fejsbuk ($V= 27,995$, $df= 3$, $p= ,000$). Ispitanici sa osnovnom školom Fejsbuk koriste u 28% slučajeva, za razliku od 58,3% zanatlija. Selefije sa srednjom školom-četvrti stepen ovu društvenu mrežu koriste u 70,8% slučajeva, dok taj procenat kod visokoobrazovanih raste na 80,0% (Tabela 120). Instagram (Tabela 121) koristi 26,3% visokoobrazovanih selefija, 25,7% sa srednjom školom-četvrti stepen, 11,9% zanatlija i 12% onih sa srednjom školom ($V= 8,465$, $df= 3$, $p= ,037$). Društvenu mrežu Vimeo (Tabela 122) koristi 5,3% visokoobrazovanih selefija i 1% onih sa završenom srednjom školom-četvrti stepen ($V= 8,533$, $df= 3$, $p= ,036$). Sa porastom obrazovanja raste i procenat selefija koji koriste Jutjub ($V= 23,219$, $df= 3$, $p= ,000$). Ispitanici

sa osnovnom školom Jutjub koriste u 40% slučajeva, za razliku od 57,1% zanatlija. Selefije sa srednjom školom-četvrti stepen ovu društvenu mrežu koriste u 67,3% slučajeva, dok taj procenat kod visokoobrazovanih raste na 83,2% (Tabela 123).

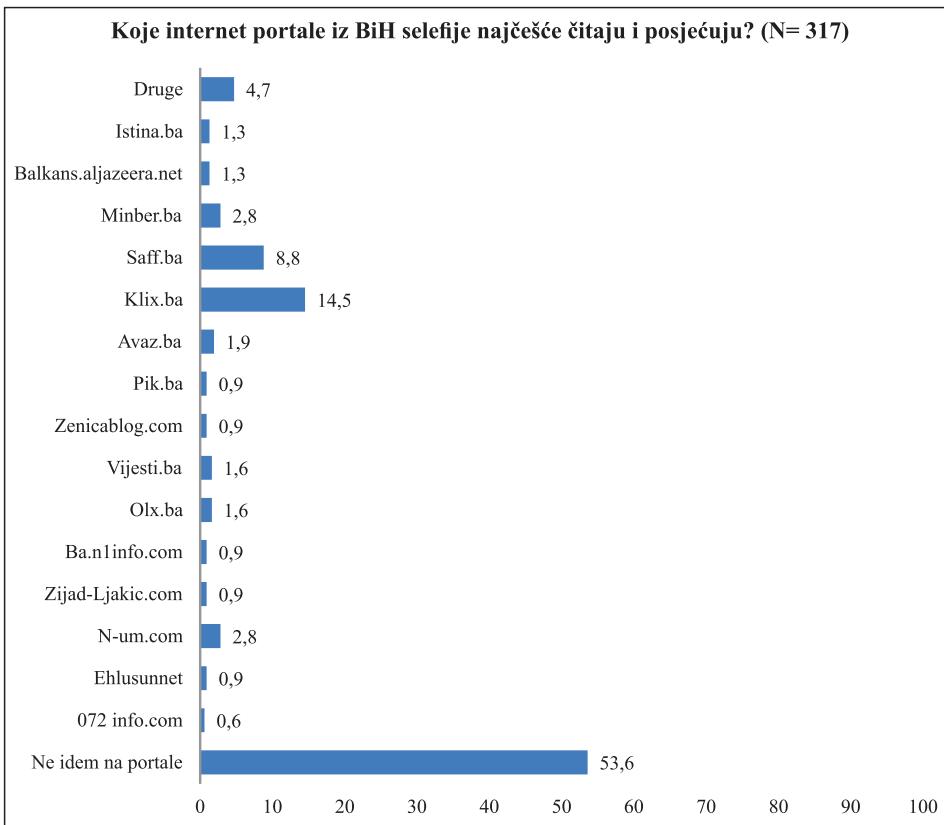
Grafikon 11.

Dnevne novine i časopise ne čita (85,2%) selefija, a među onima koji čitaju dominira „Dnevni avaz“ (9,8%).

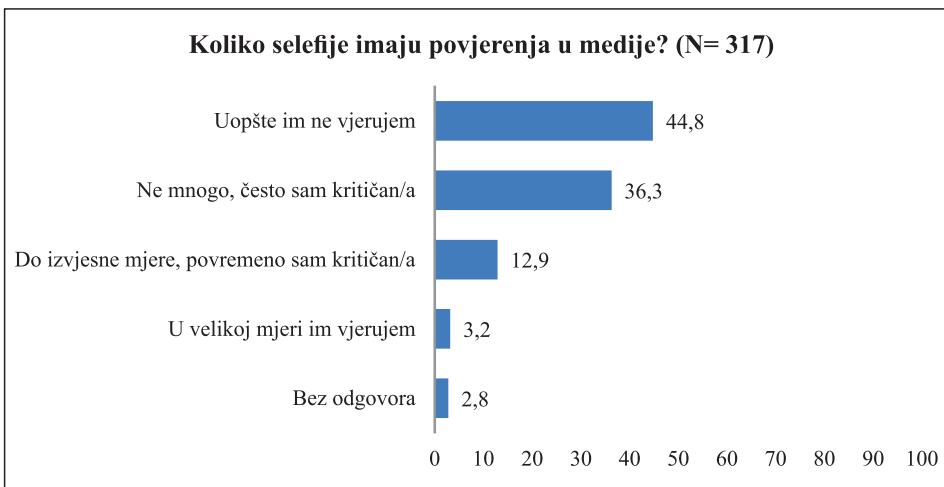
Kada se govori o popularnosti pojedinih portala među selefijama u Bosni i Hercegovini, ističu se Klix.ba (14,5%) i Saff.ba (8,8%), dok se ostali portali manje čitaju. Interesantno je da selefije podjednako posjećuju portale koji se bave isključivo islamskim temama i one koji se bave našom svakodnevicom. Ipak, nešto više od polovine selefija (53,6%) tvrdi da ne posjećuje nikakav portal.

Sa porastom godina starosti raste i procenat selefija koji ne posjećuju internet portale u Bosni i Hercegovini ($V = 75,487$, $df = 54$, $p = ,028$). Portale ne posjećuje 46,7% ispitanika starosti do 29 godina, 51,7% starijih od 30 do 44 godine i 71,4% starijih od 45 godina.

Selefije u Bosni i Hercegovini koje najmanje posjećuju internet portale imaju osnovno obrazovanje (68,0%), dok to ne čini 77,4% zanatlija. Svaki drugi ispitanik sa završenom srednjom školom-četvrti stepen (50,4%) ne posjećuje nijedan portal, dok to ne čini ni 32,6% visokoobrazovanih selefija ($V = 103,494$, $df = 81$, $p = ,047$).

Grafikon 12.

Grafikon 13.

Kao što možemo da vidimo iz grafikona 13, selefije u Bosni i Hercegovini nemaju veliko povjerenje u medije. Uopšte im ne vjeruje 44,8% njih, ne vjeruje im mnogo 36,3% ispitanika dok im donekle vjeruje 12,9% selefija. Samo 3,2% selefija vjeruje medijima.

Selefije koje nisu učestvovali u ratu manje vjeruju medijima od onih koji su učestvovali ($V = 9,628$, $df = 4$, $p = ,047$).

13.4 Sklonost ka vjerovanju u teorije zavjere

Ispitanici su imali mogućnost da ocjenama od 1 (potpuno netačno) do 5 (potpuno tačno) procijene tačnost tvrdnji koje mjere sklonost ka vjerovanju u teorije zavjere. U tabeli 51 možemo da vidimo dobijene rezultate.

Tabela 51. Prosječne vrijednosti selefija na skali vjerovanja u teorije zavjere

	N	M	SD	SEM
Sklonost teorijama zavjere	317	4,0050	,66369	,03728

U 2017. godini urađeno je istraživanje javnog mnjenja na teritoriji Bosne i Hercegovine u kojem se pored drugih pitanja nalazila i skala vjerovanja u teorije zavjere. U istraživanju je učestvovalo 1497 punoljetnih ispitanika različite etničke pripadnosti i to nam sada omogućava da uporedimo njihove rezultate sa rezultatima selefija.

Tabela 52. Razlika između ostalih građana BiH i selefija na skali vjerovanja u teorije zavjere

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Sklonost teorijama zavjere	Građani BiH	1497	3,7784	,85203	,02202	-4,459	1812	,000
	Selefije	317	4,0050	,66369	,03728			

Dobijeni rezultati pokazuju da se selefije značajno razlikuju od građana Bosne i Hercegovine na skali vjerovanja u teorije zavjere i da je njihov prosječni skor veći od skora ostalih stanovnika ove zemlje (Tabela 52).

Tabela 53. Razlika između muškaraca i žena selefija na skali vjerovanja u teorije zavjere

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Sklonost teorijama zavjere	Muškarci	29	3,9517	,71445	,13267	,069	57	,945
	Žene	30	3,9400	,58757	,10728			

Iz tabele 53 možemo da vidimo da ne postoji statistički značajna razlika između selefija po polu s obzirom na njihovo vjerovanje u teorije zavjere.

Tabela 54. Razlika između selefija po godinama starosti na skali vjerovanja u teorije zavjere

		N	M	SD	SE	df	F	p
Sklonost teorijama zavjere	Do 29 godina	135	4,0059	,60739	,05228	2	,345	,708
	Od 30 do 44 godine	118	4,0356	,65353	,06016			
	Preko 45 godina	63	3,9492	,79755	,10048			

Ne postoji razlika između selefija s obzirom na godine starosti na skali vjerovanja u teorije zavjere (Tabela 54).

Tabela 55. Razlika između selefija učesnika i neučesnika rata na skali vjerovanja u teorije zavjere

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Sklonost teorijama zavjere	Učesnik rata	66	3,9970	,72959	,08981	-,148	309	,882
	Nije učestvovao u ratu	245	4,0106	,64405	,04115			

Ne postoji statistički značajna razlika između selefija učesnika i neučesnika rata s obzirom na njihovo vjerovanje u teorije zavjere (Tabela 55).

Tabela 56. Razlika između selefija s obzirom na ukupna mjesecna primanja na skali vjerovanja u teorije zavjere

		N	M	SD	SE	df	F	p
Sklonost teorijama zavjere	Do 500 KM	50	4,0120	,81457	,11520	3	,988	,399
	Od 501 KM do 1000 KM	88	4,0159	,65546	,06987			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	4,1269	,50259	,06970			
	Preko 1500 KM	61	3,9115	,65780	,08422			

Ne postoji statistički značajna razlika između selefija s obzirom na ukupna primanja svih članova domaćinstva na skali sklonosti ka teorijama zavjere (Tabela 56).

Tabela 57. Razlika između selefija s obzirom na obrazovanje na skali vjerovanja u teorije zavjere

		N	M	SD	SE	df	F	p
Sklonost teorijama zavjere	Osnovna škola	25	4,0000	,92916	,18583	3	,036	,991
	Zanat	84	4,0238	,64782	,07068			
	Srednja škola-4. stepen	113	4,0035	,63807	,06002			
	Viša i visoka škola	95	3,9916	,63575	,06523			

Iz tabele 57 vidimo da ne postoji statistički značajna razlika između selefija s obzirom na njihova ukupna primanja svih članova domaćinstva na skali sklonosti ka teorijama zavjere.

13.5 Stavovi o ratu i miru

Ispitanici su imali mogućnost da ocjenama od 1 (potpuno netačno) do 5 (potpuno tačno) procijene tačnost tvrdnji koje mijere njihove stavove o ratu i miru. U tabeli 58 možemo da vidimo dobijene rezultate.

Tabela 58. Prosječne vrijednosti selefija na skalamama vezanim za stavove o ratu i miru

	N	M	SD	SEM
Stavovi o miru	317	3,5931	,62598	,03516
Stavovi o ratu	317	2,7471	,93537	,05254

Kod selefija nalazimo povišene vrijednosti na skali stavova o miru (3,59) i snižene na skali stavova o ratu (2,74), ali ove skorove treba u narednom periodu uporediti sa skorovima dobijenim na ostalim stanovnicima Bosne i Hercegovine da bismo vidjeli da li se razlikuju i koliko.

Tabela 59. Razlika između muškaraca i žena selefija kod stavova o miru i stavova o ratu

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Stavovi o miru	Muškarci	29	3,8207	,66782	,12401	1,241	57	,220
	Žene	30	3,6400	,42879	,07829			
Stavovi o ratu	Muškarci	29	2,5632	,87221	,16196	,889	57	,378
	Žene	30	2,3667	,82513	,15065			

Kada govorimo o razlikama između muškaraca i žena na varijablama stavovi o miru i ratu vidimo da se oni međusobno značajno ne razlikuju (Tabela 59).

Tabel 60. Razlika između selefija po godinama starosti na skalama stavovi o miru i stavovi o ratu

		N	M	SD	SE	df	F	p
Stavovi o miru	Do 29 godina	135	3,5215	,65053	,05599	2	2,400	,092
	Od 30 do 44 godine	118	3,6059	,56361	,05188			
	Preko 45 godina	63	3,7286	,67116	,08456			
Stavovi o ratu	Do 29 godina	135	2,8938	1,02287	,08803	2	6,244	,002
	Od 30 do 44 godine	118	2,7712	,87021	,08011			
	Preko 45 godina	63	2,3995	,76759	,09671			

Tabela 60.1 LSD

			MD	SE	p
Stavovi o ratu	Do 29 godina	Preko 45 godina	,49436	,14048	,000
	Od 30 do 44 godine	Preko 45 godina	,37172	,14366	,010

Iz tabele 60 možemo da vidimo da postoji statistički značajna razlika između selefija različitih godina starosti kad je riječ o stavovima o ratu ($p=,002$). Proratni stavovi su najviše izraženi kod selefija starosti do 29 godina, potom kod onih starosti od 30 do 44 godina, a najmanje kod ispitanika starijih od 45 godina.

Selfije starije od 45 godina se značajno razlikuju (Tabela 60.1) od ispitanika mlađih od 29 godina ($p=,000$), ali i od onih starosti između 30 i 44 godine ($p=,010$).

Tabela 61. Razlike između selefija učesnika i neučesnika rata na skalama stavovi o miru i stavovi o ratu

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Stavovi o miru	Učesnik rata	66	3,7091	,60580	,07457	1,725	309	,085
	Nije učestvovao u ratu	245	3,5592	,63198	,04038			
Stavovi o ratu	Učesnik rata	66	2,4646	,85411	,10513	-2,746	309	,006
	Nije učestvovao u ratu	245	2,8204	,95418	,06096			

Iz tabele 61 možemo da vidimo da postoji statistički značajna razlika između selefija i njihovog učešća u ratu na skali stavovi o ratu ($p= ,006$). Proratni stavovi su više izraženi kod selefija koje nisu učestvovale u ratu nego kod onih koji su ratovali.

Tabela 62. Razlika između selefija s obzirom na ukupna mjesecna primanja na skalama stavova o miru i stavova o ratu

		N	M	SD	SE	df	F	p
Stavovi o miru	Do 500 KM	50	3,5180	,64545	,09128	3	,906	,439
	Od 501 KM do 1000 KM	88	3,6182	,58948	,06284			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	3,7077	,66446	,09214			
	Preko 1500 KM	61	3,5541	,66397	,08501			
Stavovi o ratu	Do 500 KM	50	2,6267	,85287	,12061	3	1,890	,132
	Od 501 KM do 1000 KM	88	2,7367	,95081	,10136			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	2,6667	,91525	,12692			
	Preko 1500 KM	61	3,0027	,99837	,12783			

Imajući u vidu ukupna mjesecna primanja selefija i njihove stavove o ratu i miru, ne nalazimo statistički značajnu razliku ni na jednoj od skala (Tabela 62).

Tabela 63. Razlika između selefija s obzirom na obrazovanje na skalama stavova o miru i o ratu

Stavovi o miru	Osnovna škola	25	3,7280	,56015	,11203	3	,552	,647
	Zanat	84	3,6024	,66658	,07273			
	Srednja škola-4. stepen	113	3,5938	,64216	,06041			
	Viša i visoka škola	95	3,5484	,58870	,06040			
Stavovi o ratu	Osnovna škola	25	2,5867	,92811	,18562	3	2,700	,046
	Zanat	84	2,5317	,87064	,09499			
	Srednja škola-4. stepen	113	2,8348	,99090	,09322			
	Viša i visoka škola	95	2,8754	,89883	,09222			

Tabela 63.1 LSD

			MD	SE	p
Stavovi o ratu	Zanat	Srednja škola-4. stepen	-,30306	,13368	,024
		Viša i visoka škola	-,34369	,13897	,014

U tabeli 63 vidimo da postoji statistički značajna razlika između selefija s obzirom na njihovo obrazovanje na skali koja mjeri stavove o ratu ($p= ,046$). Sa porastom obrazovanja raste i prihvatanje proratnih stavova selefija i tu je

značajna razlika (Tabela 63.1) između onih sa završenim zanatom, onih sa srednjom školom-četvrti stepen ($p= ,024$) i visokoobrazovanih ($p= ,014$).

13.6 Militantno-ekstremistički pogled na svijet

Ispitanici su imali mogućnost da ocjenama od 1 (potpuno netačno) do 5 (potpuno tačno) procijene tačnost tvrdnji na skalamu „apologija nasilja“, „zli svijet“ i „sveti cilj“. U tabeli 64 možemo da vidimo dobijene rezultate.

Tabela 64. Prosječne vrijednosti selefija na skalamu „apologija nasilja“, „zli svijet“ i „sveti cilj“.

	N	M	SD	SEM
Apologija nasilja	317	1,8912	,60356	,03390
Zli svijet	317	3,9327	,80207	,04505
Sveti cilj	317	3,6321	,47852	,02688

Kod selefija nalazimo snižene vrijednosti na skali „apologija nasilja“ (1,89), dok su te vrijednosti na skalamu „zli svijet“ (3,93) i „sveti cilj“ (3,63) povećane, ali ove skorove treba u narednom periodu uporediti sa skorovima dobijenim na drugim stanovnicima Bosne i Hercegovine generalno i vidjeti da li se i u kojoj mjeri razlikuju.

Tabel 65. Razlika između muškaraca i žena selefija na skalamu „apologija nasilja“, „zli svijet“ i „sveti cilj“.

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Apologija nasilja	Muškarci	29	1,8207	,61026	,11332	1,040	57	,303
	Žene	30	1,6633	,55179	,10074			
Zli svijet	Muškarci	29	3,8161	,97013	,18015	-,877	57	,384
	Žene	30	4,0111	,72441	,13226			
Sveti cilj	Muškarci	29	3,5086	,54582	,10136	-1,702	57	,094
	Žene	30	3,7333	,46625	,08512			

Iz tabele 65 možemo da vidimo da ne postoji statistički značajna razlika između muškaraca i žena na varijabli „militantni ekstremizam“ tj. njenim subskalama „apologija nasilja“, „zli svijet“ i „sveti cilj“.

Tabela 66. Razlike između selefija po godinama starosti na skalama „apologija nasilja“, „zli svijet“ i „sveti cilj“.

		N	M	SD	SE	df	F	p
Apologija nasilja	Do 29 godina	135	1,9600	,61294	,05275	2	1,565	,211
	Od 30 do 44 godine	118	1,8407	,61397	,05652			
	Preko 45 godina	63	1,8349	,56058	,07063			
Zli svijet	Do 29 godina	135	3,8963	,73833	,06355	2	,662	,517
	Od 30 do 44 godine	118	3,9181	,83312	,07669			
	Preko 45 godina	63	4,0344	,88098	,11099			
Sveti cilj	Do 29 godina	135	3,7574	,47752	,04110	2	8,514	,000
	Od 30 do 44 godine	118	3,5265	,42644	,03926			
	Preko 45 godina	63	3,5635	,52019	,06554			

Tabela 66.1 LSD

			MD	SE	p
Sveti cilj	Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	,23092	,05900	,000
		Preko 45 godina	,19392	,07144	,007

Kada govorimo o militantno-ekstremističkom pogledu na svijet selefija, nalazimo statistički značajnu razliku samo kod skale „sveti cilj“ (Tabela 66). Ispitanici mlađi od 29 godina imaju najizraženije skorove na ovoj skali i oni se značajno razlikuju od selefija starosti od 30 do 44 godine ($p=,000$) i starijih od 45 godina ($p=,007$).

Tabela 67. Razlika između selefija učesnika i neučesnika rata na skalama „apologija nasilja“, „zli svijet“ i „sveti cilj“.

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Apologija nasilja	Učesnik rata	66	1,7894	,54438	,06701	-1,509	309	,132
	Nije učestvovao u ratu	245	1,9155	,61704	,03942			
Zli svijet	Učesnik rata	66	3,9116	,95462	,11751	-,243	309	,808
	Nije učestvovao u ratu	245	3,9388	,76189	,04868			
Sveti cilj	Učesnik rata	66	3,5417	,53991	,06646	-1,718	309	,087
	Nije učestvovao u ratu	245	3,6551	,45766	,02924			

Tabela 67 pokazuje da ne postoji statistički značajna razlika između selefija učesnika i neučesnika u ratu na varijabli „militantni ekstremizam“ odnosno na njenim subskalama „apologija nasilja“, „zli svijet“ i „sveti cilj“.

Tabela 68. Razlika između selefija s obzirom na ukupna mjesecna primanja na skalama „apologija nasilja“, „zli svijet“ i „sveti cilj“.

		N	M	SD	SE	df	F	p
Apologija nasilja	Do 500 KM	50	1,8640	,62719	,08870	3	,517	,671
	Od 501 KM do 1000 KM	88	1,9341	,61567	,06563			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	1,8038	,63769	,08843			
	Preko 1500 KM	61	1,8836	,54990	,07041			
Zli svijet	Do 500 KM	50	4,0567	,63586	,08992	3	,512	,674
	Od 501 KM do 1000 KM	88	3,8996	,80727	,08606			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	3,9904	,76084	,10551			
	Preko 1500 KM	61	3,9454	,71149	,09110			
Sveti cilj	Do 500 KM	50	3,5025	,39325	,05561	3	4,042	,008
	Od 501 KM do 1000 KM	88	3,6037	,45849	,04887			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	3,8029	,39633	,05496			
	Preko 1500 KM	61	3,6496	,51429	,06585			

S obzirom na ukupna mjesecna primanja svih članova porodice selefije se međusobno razlikuju na skali „sveti cilj“ ($p= ,008$). Sa porastom ukupnih mjesecnih primanja selefija raste i prihvatanje ove vrijednosti, ali samo do vrijednosti primanja do 1500 KM nakon čega se bilježi pad vrijednosti (Tabela 68). U tabeli 68.1 vidimo da se selefije sa primanjima od 1001 KM do 1500 KM značajno razlikuju od ispitanika sa primanjima od 501 KM do 1000 KM ($p= ,012$) i onih sa primanjima manjim od 500 KM ($p= ,0001$).

Tabel 68.1 LSD

			MD	SE	p
Sveti cilj	Do 500 KM	Od 1001 KM do 1500 KM	-,30038	,08889	,001
	Od 501 KM do 1000 KM	Od 1001 KM do 1500 KM	-,19919	,07850	,012

Tabel 69. Razlika između selefija s obzirom na obrazovanje na skalama „apologija nasilja“, „zli svijet“ i „sveti cilj“.

		N	M	SD	SE	df	F	p
Apologija nasilja	Osnovna škola	25	1,8440	,68986	,13797	3	2,541	,056
	Zanat	84	1,8667	,58461	,06379			
	Srednja škola-4. stepen	113	2,0088	,60806	,05720			
	Viša i visoka škola	95	1,7853	,57593	,05909			
Zli svijet	Osnovna škola	25	4,1400	,85348	,17070	3	1,998	,114
	Zanat	84	3,8869	,86898	,09481			
	Srednja škola-4. stepen	113	4,0280	,77821	,07321			
	Viša i visoka škola	95	3,8053	,74005	,07593			

Sveti cilj	Osnovna škola	25	3,5300	,55701	,11140	3	1,103	,348
	Zanat	84	3,6086	,47242	,05155			
	Srednja škola-4. stepen	113	3,6162	,48260	,04540			
	Viša i visoka škola	95	3,6987	,45601	,04679			

Rezultati prikazani u tabeli 69 pokazuju da ne postoji statistički značajna razlika između selefija različitog stepena obrazovanja na varijablama „apologija nasilja“, „zli svijet“ i „sveti cilj“.

13.7 Mračna tetrada

Ispitanici su imali mogućnost da ocjenama od 1 (potpuno netačno) do 5 (potpuno tačno) procijene tačnost tvrdnji koje mjeru makijavelizam, narcizam, psihopatiju i sadizam. U tabeli 70 možemo da vidimo dobijene rezultate.

Tabela 70. Prosječne vrijednosti selefija na skalamama makijavelizma, narcizma, psihopatije i sadizama

	N	M	SD	SEM
Makijavelizam	317	1,6877	,82266	,04621
Narcizam	317	1,9685	,85913	,04825
Psihopatija	317	1,6393	,61677	,03464
Sadizam	317	1,0683	,27918	,01568

Kod selefija nalazimo snižene vrijednosti na skalamama makijavelizma (1,68), narcizma (1,96) psihopatije (1,63) i sadizma (1,06), ali ove skorove treba u narednom periodu uporediti sa skorovima dobijenim na drugim stanovnicima Bosne i Hercegovine.

Tabela 71. Razlika između muškaraca i žena selefija na skalamama makijavelizma, narcizma, psihopatije i sadizma

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Makijavelizam	Muškarci	29	1,6782	,81398	,15115	2,189	57	,033
	Žene	30	1,3000	,47424	,08658			
Narcizam	Muškarci	29	1,8851	,72526	,13468	-,858	57	,394
	Žene	30	2,0556	,79791	,14568			
Psihopatija	Muškarci	29	1,5287	,49214	,09139	,366	57	,716
	Žene	30	1,4778	,57191	,10442			
Sadizam	Muškarci	29	1,0115	,06190	,01149	1,017	57	,313
	Žene	30	1,0000	,00000	,00000			

Kada govorimo o razlici između muškaraca i žena na varijablama mračne tetrade, vidimo da se oni međusobno razlikuju samo na skali makijavelizma ($p = 0,33$), gdje su muškarci imali veće skorove u odnosu na žene.

Tabela 72. Razlika između selefija po godinama starosti na skalama makijavelizma, narcizma, psihopatije i sadizma

		N	M	SD	SE	df	F	p
Makijavelizam	Do 29 godina	135	1,7531	,80521	,06930	2	1,178	,309
	Od 30 do 44 godine	118	1,5989	,81482	,07501			
	Preko 45 godina	63	1,7249	,87281	,10996			
Narcizam	Do 29 godina	135	2,1728	,88366	,07605	2	6,962	,001
	Od 30 do 44 godine	118	1,8531	,80660	,07425			
	Preko 45 godina	63	1,7619	,81963	,10326			
Psihopatija	Do 29 godina	135	1,7160	,60336	,05193	2	2,406	,092
	Od 30 do 44 godine	118	1,6102	,63051	,05804			
	Preko 45 godina	63	1,5185	,60398	,07609			
Sadizam	Do 29 godina	135	1,0765	,29349	,02526	2	,556	,574
	Od 30 do 44 godine	118	1,0480	,20102	,01851			
	Preko 45 godina	63	1,0899	,36518	,04601			

Tabela 72.1 LSD

			MD	SE	p
Narcizam	Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	,31973	,10623	,003
		Preko 45 godina	,41093	,12862	,002

S obzirom na godine starosti na skali mračne tetrade kod selefija nalazimo statistički značajnu razliku samo na skali narcizma (Tabela 72). Sa godinama starosti opadaju prosječne vrijednosti na skali narcizma kod selefija. Ispitanici mlađi od 29 godina se značajno razlikuju (Tabela 72.1) od selefija starosti preko 45 godina ($p = ,002$) i onih starosti od 30 do 44 godine ($p = ,003$).

Tabela 73. Razlika između selefija učesnika i neučesnika rata na skalama makijavelizma, narcizma, psihopatije i sadizma

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Makijavelizam	Učesnik rata	66	1,7929	,90538	,11144	1,252	309	,211
	Nije učestvovao u ratu	245	1,6503	,79714	,05093			
Narcizam	Učesnik rata	66	1,8434	,83558	,10285	-1,165	309	,245
	Nije učestvovao u ratu	245	1,9810	,85550	,05466			

Psihopatija	Učesnik rata	66	1,5909	,63190	,07778	-,692	309	,489
	Nije učestvovao u ratu	245	1,6503	,61531	,03931			
Sadizam	Učesnik rata	66	1,0909	,36301	,04468	,690	309	,491
	Nije učestvovao u ratu	245	1,0639	,25606	,01636			

Na skalama mračne tetrade ne nalazimo statistički značajnu razliku između selefija koje su ratovale u Bosni i Hercegovini i onih koji nisu (Tabela 73).

Tabela 74. Razlika između selefija s obzirom na ukupna mjesečna primanja na skalama makijavelizma, narcizma, psihopatije i sadizma

		N	M	SD	SE	df	F	p
Makijavelizam	Do 500 KM	50	1,5333	,69007	,09759	3	2,417	,067
	Od 501 KM do 1000 KM	88	1,8523	,96140	,10249			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	1,5705	,72411	,10042			
	Preko 1500 KM	61	1,6066	,66808	,08554			
Narcizam	Do 500 KM	50	1,9333	,83299	,11780	3	,267	,849
	Od 501 KM do 1000 KM	88	1,9773	,86332	,09203			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	2,0705	,83061	,11519			
	Preko 1500 KM	61	2,0219	,78850	,10096			
Psihopatija	Do 500 KM	50	1,5800	,60538	,08561	3	,904	,440
	Od 501 KM do 1000 KM	88	1,6705	,66761	,07117			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	1,7628	,68069	,09439			
	Preko 1500 KM	61	1,6011	,55384	,07091			
Sadizam	Do 500 KM	50	1,0400	,19795	,02799	3	,280	,840
	Od 501 KM do 1000 KM	88	1,0606	,21765	,02320			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	1,0897	,39116	,05424			
	Preko 1500 KM	61	1,0656	,29072	,03722			

Kada govorimo o varijablama mračne tetrade, ne nalazimo statistički značajne razlike između selefija koje su ratovale u Bosni i Hercegovini (Tabela 74).

Tabela 75. Razlika između selefija s obzirom na obrazovanje na skalama makijavelizma, narcizma, psihopatije i sadizma

		N	M	SD	SE	df	F	p
Makijavelizam	Osnovna škola	25	1,7867	1,11754	,22351	3	,282	,838
	Zanat	84	1,6310	,76401	,08336			
	Srednja škola-4. stepen	113	1,7109	,85624	,08055			
	Viša i visoka škola	95	1,6842	,74910	,07686			

Narcizam	Osnovna škola	25	1,7733	,94634	,18927	3	3,673	,013
	Zanat	84	1,8294	,97697	,10660			
	Srednja škola-4. stepen	113	1,9204	,80951	,07615			
	Viša i visoka škola	95	2,2000	,73802	,07572			
Psihopatijska personalnost	Osnovna škola	25	1,5333	,46148	,09230	3	1,024	,382
	Zanat	84	1,5635	,62943	,06868			
	Srednja škola-4. stepen	113	1,6755	,65535	,06165			
	Viša i visoka škola	95	1,6912	,59199	,06074			
Sadizam	Osnovna škola	25	1,0800	,33720	,06744	3	,186	,906
	Zanat	84	1,0595	,22650	,02471			
	Srednja škola-4. stepen	113	1,0590	,21002	,01976			
	Viša i visoka škola	95	1,0842	,36698	,03765			

Selefije se međusobno razlikuju na skali narcizma ($p = 0,13$) i vrijednosti na toj skali rastu sa porastom stepena obrazovanja (Tabela 75), što se najbolje može vidjeti u tabeli 75.1 gdje se visokoobrazovani značajno razlikuju od ostalih obrazovnih kategorija: osnovna škola ($p = ,0,26$), zanat ($p = ,004$) i srednja škola-četvrti stepen ($p = ,018$).

Tabela 75.1 LSD

			MD	SE	p
Narcizam	Viša i visoka škola	Osnovna škola	,42667	,19071	,026
		Zanat	,37063	,12707	,004
		Srednja škola-4. stepen	,27965	,11810	,018

13.8 Dezintegracija ličnosti

Ispitanici su imali mogućnost da ocjenama od 1 (potpuno netačno) do 5 (potpuno tačno) procijene slaganje sa 10 tvrdnji koje mjere njihov stepen dezintegracije ličnosti. U tabeli 76 možemo da vidimo dobijene rezultate.

Tabela 76. Prosječne vrijednosti selefija na skali stavova o samozrtvovanju

	N	M	SD	SEM
Dezintegracija	317	2,1164	,66854	,03755

Kod selefija nalazimo sniženu vrijednost na skali dezintegracije ličnosti (2,11), ali bi bilo korisno da znamo kolike su prosječne vrijednosti drugih stanovnika Bosne i Hercegovine na ovoj skali da bismo mogli donositi neke relevantnije zaključke.

Tabela 77. Razlika između muškaraca i žena selefija na skali dezintegracije ličnosti

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Dezintegracija ličnosti	Muškarci	29	2,1897	,63434	,11779	2,100	57	,040
	Žene	30	1,8400	,64412	,11760			

Postoji statistički značajna razlika između muškaraca i žena selefija na skali dezintegracije ličnosti ($p= ,040$), gdje su skorovi muškaraca (2,1) nešto veći u odnosu na žene (1,84).

Tabela 78. Razlika između selefija po godinama starosti na skali dezintegracije ličnosti

		N	M	SD	SE	df	F	p
Dezintegracija ličnosti	Do 29 godina	135	2,2837	,62822	,05407	2	7,596	,001
	Od 30 do 44 godine	118	1,9780	,71314	,06565			
	Preko 45 godina	63	2,0302	,59124	,07449			

Tabela 78.1 LSD

			MD	SE	p
Dezintegracija ličnosti	Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	,30574	,08248	,000
		Preko 45 godina	,25354	,09986	,012

U tabeli 78 vidimo da postoji statistički značajna razlika između selefija po godinama starosti s obzirom na skorove na skali dezintegracije ličnosti. Dezintegracija ličnosti je najviše prisutna kod selefija mlađih od 29 godina (2,28), a potom kod starijih od 45 godina (2,03) i onih između 30 i 44 godine (1,97). Selefije starosti do 29 godina značajno se razlikuju od ispitanika starosti od 30 do 44 godine ($p= ,000$) i starijih od 45 godina ($p= ,012$).

Tabela 79. Razlika između selefija učesnika i neučesnika rata na skali dezintegracije ličnosti

		N	M	SD	SEM	t	df	P
Dezintegracija ličnosti	Učesnik rata	66	2,0258	,65241	,08031	-1,275	309	,203
	Nije učestvovao u ratu	245	2,1437	,67089	,04286			

Na skali dezintegracije ličnosti ne postoji statistički značajna razlike između selefija koje su učestvovale u ratu i onih koji nisu (Tabela 79).

Tabela 80. Razlika između selefija s obzirom na ukupna mjesecna primanja na skali dezintegracije ličnosti

		N	M	SD	SE	df	F	p
Dezin-tegracija ličnosti	Do 500 KM	50	2,0340	,65360	,09243	3	2,087	,102
	Od 501 KM do 1000 KM	88	2,2364	,69268	,07384			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	2,2327	,60089	,08333			
	Preko 1500 KM	61	2,0148	,69109	,08849			

Ne postoji statistički značajna razlika između selefija sa različitim mješevnim primanjima na skali dezintegracije ličnosti (Tabela 80).

Tabela 81. Razlika između selefija u zavisnosti od obrazovanja na skali dezintegracije ličnosti

		N	M	SD	SE	df	F	p
Dezin-tegracija ličnosti	Osnovna škola	25	1,9880	,74460	,14892	3	1,278	,282
	Zanat	84	2,1143	,64866	,07077			
	Srednja škola- 4. stepen	113	2,2035	,68595	,06453			
	Viša i visoka škola	95	2,0484	,64079	,06574			

Ne postoji statistički značajna razlika između selefija sa različitim stepenom obrazovanja na skali dezintegracije ličnosti (Tabela 81).

13.9 Stav prema samožrtvovanju

Ispitanici su imali mogućnost da ocjenama od 1 (uopšte se ne slažem) do 7 (potpuno se slažem) procijene slaganje sa 10 tvrdnji koje mjere njihov stav o samožrtvovanju.

Tabela 82. Prosječne vrijednosti selefija na skali stavova o samožrtvovanju

	N	M	SD	SEM
Samožrtvovanje	317	5,0909	1,15411	,06482

Kod selefija nalazimo povišenu vrijednost na skali samožrtvovanja (5,09), ali bi bilo korisno da znamo kolike su prosječne vrijednosti stanovnika Bosne i Hercegovine na ovoj skali da bismo mogli donositi neke relevantnije zaključke.

Tabela 83. Razlika između muškaraca i žena selefija na skali stavova o samožrtvovanju

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Samožrtvovanje	Muškarci	29	4,7345	1,24105	,23046	-,778	57	,440
	Žene	30	4,9767	1,14822	,20963			

Ne postoji statistički značajna razlika između muškaraca i žena selefija kada se radi o stavovima prema samožrtvovanju (Tabela 83).

Tabela 84. Razlika između selefija po godinama starosti na skali stavova o samožrtvovanju

		N	M	SD	SE	df	F	p
Samožrtvovanje	Do 29 godina	135	5,3319	1,13825	,09797	2	6,563	,002
	Od 30 do 44 godine	118	5,0008	1,19096	,10964			
	Preko 45 godina	63	4,7317	1,01534	,12792			

Tabela 84.1 LSD

			MD	SE	p
Samožrtvovanje	Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	,33100	,14308	,021
		Preko 45 godina	,60011	,17323	,001

Najveći skor na skali samožrtvovanja prisutan je kod selefija mlađih od 29 godina (5,3), potom kod ispitanika starosti između 30 i 44 godine (5,0), a najmanje kod starijih od 45 godina (4,7). I ovdje se ispitanici mlađi od 29 godina znatno razlikuju od selefija starijih od 45 godina ($p= ,001$) i onih starosti od 30 do 44 godine ($p= ,021$).

Tabela 85. Razlika između selefija učesnika i neučesnika rata na skali stavova o samožrtvovanju

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Samožrtvo-vanje	Učesnik rata	66	4,8864	1,03253	,12710	-1,642	309	,102
	Nije učestvo-vao u ratu	245	5,1490	1,18369	,07562			

Ne nalazimo statistički značajnu razliku između selefija ratnika i onih koji to nisu kada se radi o stavovima prema samožrtvovanju (Tabela 85).

Tabela 86. Razlika između selefija s obzirom na ukupna mjesecna primanja na skali stavova o samožrtvovanju

		N	M	SD	SE	df	F	p
Samožrtvo-vanje	Do 500 KM	50	4,6680	1,14418	,16181	3	4,390	,005
	Od 501 KM do 1000 KM	88	5,2614	1,11050	,11838			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	5,1019	1,11575	,15473			
	Preko 1500 KM	61	5,3869	1,07556	,13771			

Sa porastom mjesecnih primanja (Tabela 86) rastu i vrijednosti na skali samožrtvovanja selefija ($p=,005$), ali ta razlika je najviše prisutna između selefija sa primanjima do 500 KM i selefija koji imaju veća primanja (Tabela 86.1).

Tabel 86.1 LSD

			MD	SE	p
Samožrtvo-vanje	Do 500 KM	Od 501 KM do 1000 KM	-,59336	,19658	,003
		Od 1001 KM do 1500 KM	-,43392	,21986	,050
		Preko 1500 KM	-,71889	,21176	,001

Tabela 87. Razlika između selefija s obzirom na obrazovanje na skali stavova o samožrtvovanju

		N	M	SD	SE	df	F	p
Stavovi o samožrtvovanju	Osnovna škola	25	4,6840	1,11231	,22246	3	5,649	,001
	Zanat	84	4,7464	1,04760	,11430			
	Srednja škola-4. stepen	113	5,2531	1,21751	,11453			
	Viša i visoka škola	95	5,3095	1,09390	,11223			

Sa porastom obrazovanja selefija (Tabela 87) rastu i vrijednosti na skali samožrtvovanja ($p=,001$). Tu nalazimo statistički značajne razlike izme-

đu ispitanika sa završenom osnovnom školom i onih sa završenom srednjom školom-četvrti stepen ($p = ,023$) kao i onih sa višom i visokom školom ($p= ,014$). Takođe, nalazimo značajnu razliku između zanatlija i selefija sa srednjom školom-četvrti stepen ($p= ,002$) i visokoobrazovanih ($p= ,001$).

Tabela 87.1 LSD

			MD	SE	p
Stavovi o samožrtvovanju	Osnovna škola	Srednja škola- 4.stepen	-,56910	,24963	,023
	Zanat	Viša i visoka škola	-,62547	,25388	,014
		Srednja škola-4.stepen	-,50667	,16271	,002
		Viša i visoka škola	-,56305	,16916	,001

13.10 Korelacija prosječnih vrijednosti varijabli starost, obrazovanje, makijavelizam, narcizam, psihopatijsa, sadizam, te sklonosti ka teorijama zavjere, militantnom ekstremizmu, dezintegraciji ličnosti, kao i stavova o samožrtvovanju, ratu, miru i povjerenju u institucije.

Sa povećanjem godina starosti opada obrazovanje selefija ($r= -.199$). Narcizam je u negativnoj i veoma slaboj korelaciji sa starošću ($r= -.165$) i slaboj ali pozitivnoj sa obrazovanjem ($r= .189$). Pozitivnu i nisku korelaciju nalazimo između narcizma i makijavelizma ($r= .345$). Psihopatija je u veoma slaboj i negativnoj korelaciji sa godinama starosti ($r= -.131$), a u pozitivnoj i niskoj korelaciji sa makijavelizmom ($r= .379$) i narcizmom ($r= .345$). Između sadizma i makijavelizma nalazimo nisku i pozitivnu korelaciju ($r= .324$), kao i kod narcizma ($r= .241$) i psihopatije ($r= .299$). Što su selefije starije to su manje sklone samožrtvovanju ($r= -.147$), a pozitivnu i veoma slabu vezu nalazimo između samožrtvovanja i obrazovanja ($r= .186$). Sklonost ka prihvatanju teorija zavjere je u pozitivnoj i niskoj korelaciji sa stavovima o samožrtvovanju ($r= .210$). Stavovi o miru su u pozitivnoj i veoma slaboj korelaciji sa starošću selefija ($r= .113$) i sklonošću za prihvatanjem teorija zavjere ($r= .122$), dok je negativna i veoma slaba ko-

relacija kod makijavelizma ($r = -.111$), psihopatije ($r = -.208$) i samožrtvovanja ($r = -.124$). Proratni stavovi su u veoma niskoj i negativnoj korelaciji sa godinama starosti ($r = -.174$) i sklonosti ka prihvatanju teorija zavjere ($r = -.024$). Negativna ali srednje izražena korelacija nalazi se između proratnih stavova i pacifističkih stavova ($r = -.426$). Istovremeno, između proratnih stavova i obrazovanja nalazimo veoma nisku ali pozitivnu korelaciju ($r = .111$), kao i sa makijavelizmom ($r = .185$) i psihopatijom ($r = .159$), dok je korelacija sa stavovima o samožrtvovanju niska ($r = .354$). Apologija nasilja je u pozitivnoj i veoma niskoj korelaciji sa psihopatijom ($r = .198$) i sadizmom ($r = .198$) i niskoj ali pozitivnoj korelaciji sa makijavelizmom ($r = .358$) i samožrtvovanjem ($r = .214$). Srednje visoka i pozitivna korelacija postoji između varijabli apologija nasilja i proratnih stavova ($r = .487$). Negativnu ali veoma slabu povezanost nalazimo kod apologije nasilja i sklonosti ka prihvatanju teorija zavjera ($r = -.191$) i srednje izraženu i negativnu kod stavova o miru ($r = -.424$). Što su selefije manje obrazovane, to su više uvjerene da ovaj svijet ne funkcioniše kako treba ($r = -.126$). Pozitivnu i veoma nisku korelaciju nalazimo između varijabli zli svijet i spremnosti za samožrtvovanjem ($r = .140$), dok je povezanost sa sklonošću ka prihvatanjem teorija zavjere niska i pozitivna ($r = .393$). Sveti cilj je u negativnoj i veoma niskoj korelaciji sa godinama starosti selefija ($r = -.164$). Veoma nisku ali pozitivnu korelaciju nalazimo između svetog cilja i prihvatanja teorija zavjere ($r = .177$), proratnih stavova ($r = .178$) i shvatanja da je svijet zao ($r = .151$). Niska i pozitivna korelacija se nalazi između svetog cilja i zlog svijeta ($r = .151$). Dezintegracija ličnosti je u veoma niskoj i pozitivnoj korelaciji sa apologijom nasilja ($r = .193$), zlim svjetom ($r = .127$) i svetim ciljem ($r = .117$). Pozitivna i niska korelacija se nalazi između dezintegracije ličnosti i makijavelizma ($r = .268$), narcizma ($r = .301$) i sadizma ($r = .231$), dok je korelacija pozitivna i srednje visoka kod psihopatije ($r = .401$). Što su selefije starije to je dezintegracija ličnosti manje prisutna ($r = -.202$). Korelacija između povjerenja u institucije i narcizma je veoma slaba ali pozitivna ($r = .153$), dok je ta veza sa antiratnim stavovima niska i pozitivna ($r = .234$). Negativnu i nisku povezanost između ispitanika koji imaju pozitivno mišljenje o institucijama nalazimo kod stavova vezanih za samožrtvovanje ($r = -.169$), apologiju nasilja ($r = -.189$). Povjerenje u institucije je u niskoj i negativnoj korelaciji sa sklonošću ka prihvatanju teorija zavjere ($r = -.216$), proratnim stavovima ($r = -.216$), proratnim stavovima ($r = -.211$) i uvjerenjem da je svijet zao ($r = -.327$).

Tabela 88. Korelacija prosječnih vrijednosti varijabli starost, obrazovanje, makijavelizam, narcizam, psihopatija, sadizam, te sklonosti ka teorijama zavjere, militan-tnom ekstremizmu, dezintegraciji ličnosti, kao i stavova o samožrtvovanju, ratu, miru i povjerenju u institucije.

Povjerenje u institucije								
DezinTEGRACIJA ličnosti								
Sveti cilj								
Zli svijet								
Apologija nasilja								
Stavovi o ratu								
Stavovi o miru								
Sklonost teorijama zavjere								
Stavovi o samožrtvovanju								
Sadizam								
Psihopatija								
Narcizam								
Makijavelizam								
Obrazovanje	Starost	1						
	Obrazovanje	,199*	1					
	Makijavelizam	-,008	,007	1				
	Narcizam	-,165*	,189**	,345**	1			
	Psihopatija	-,131*	,084	,379**	,329**	1		
	Sadizam	,020	,040	,324**	,241**	,299*	1	
	Stavovi o samožrtvovanju	-,147*	,186**	,105	,051	,076	-,064	1
	Sklonost teorijama zavjere	-,050	-,038	-,082	-,060	-,112*	-,059	,210**
	Stavovi o miru	,113*	-,055	-,111*	-,034	-,208**	-,087	-,124*
	Stavovi o ratu	-,174*	,111*	,185**	-,039	,159*	,054	,354**
	Apologija nasilja	-,058	-,063	,358**	,061	,198**	,198**	,214**
	Zli svijet	,082	-,126*	-,043	,025	,060	-,090	,140*
	Sveti cilj	-,164**	,079	,013	,079	,021	-,024	,242**
	DezinTEGRACIJA ličnosti	-,202**	-,026	,268**	,301**	,401**	,231**	,047
	Povjerenje u institucije	-,073	,081	,064	,153**	,047	-,064	,169**

13.11 Sklonost ka antisocijalnom i ekstremnom ponašanju – faktorska analiza

Prije nego što krenemo sa analizom dobijenih podataka, moraćemo se upoznati sa načinima na koje ih mjerimo da bismo što bolje razumjeli prirodu tih pojava. U faktorskoj analizi skala koje smo koristili za mjerjenje antisocijalnog ponašanja koristili smo varimax rotaciju, koja je grupisala ponuđene varijable u tri faktora koji objašnjavaju 51,3% varijanse. Prvi faktor: 22,8%, drugi faktor: 14,8%, treći faktor: 13,5%. U tabeli 88.1 prikazane su korelacije stavki skale sa svakim od faktora veće od 0,3.

Tabela 89. Procenti objašnjene varijanse faktorima

Faktori	Karakteristične vrijednosti		
	Total	% varijanse	% kumulativne varijanse
1	2,746	22,880	22,880
2	1,781	14,843	37,723
3	1,631	13,591	51,314

Tabela 89.1. Faktorska matrica

	Faktorska zasićenja		
	1	2	3
Makijavelizam	,575		
Narcizam	,560		
Psihopatija	,621		
Sadizam	,471		
Stavovi o samožrtvovanju		,359	,386
Sklonost teorijama zavjere			,679
Stavovi o miru		-,552	
Stavovi o ratu		,769	
Apologija nasilja		,662	
Zli svijet			,532
Sveti cilj			,341
Dezintegracija ličnosti	,549		

Prvi faktor nazvaćemo *mračna strana ličnosti*, jer je najviše zasićen varijablama: psihopatija (0,62), makijavelizam (0,57), narcizam (0,56), dezintegracija ličnosti (0,54) i sadizam (0,47). Drugi faktor se može nazvati *afirmacija rata*, jer su u njemu dominantni sljedeći faktori: stavovi o ratu (0,76), apologija nasilja (0,66), stavovi o miru (-0,55) i stavovi o samožrtvovanju (0,35). Treći faktor smo nazvali *zlim svijetom upravljaju centri moći*, jer se kod njega ističu: sklonost teorijama zavjere (0,67), zli svijet (0,53), stavovi o samožrtvovanju (0,38) i sveti cilj (0,34).

13.12 Razlike između selefija u BiH s obzirom na varijable „mračna strana ličnosti“, „afirmacija rata“ i „zlim svijetom upravljaju centri moći“

Sada ćemo vidjeti da li postoji statistički značajna razlika među selefijama u BiH po mjestu, polu, godinama starosti, obrazovanju i ukupnim mjesecnim primanjima na faktorima „mračna strana ličnosti“, „afirmacija rata“ i „zlim svijetom upravljaju centri moći“. Zbog interpretacije rezultata, važno je naglasiti da viši skor na skali označava i veću izraženost tog faktora.

Tabela 90. Razlika između muškaraca i žena selefija na varijablama „mračna strana ličnosti“, „afirmacija rata“ i „zlim svijetom upravljaju centri moći“

		N	M	SD	SEM	T	df	p
Mračna strana ličnosti	Muškarci	287	,0299914	,84948840	,05014372	1,980	315	,049
	Žene	30	-,2869175	,66207598	,12087798			
Afirmacija rata	Muškarci	287	,0345880	,87537070	,05167150	2,209	315	,028
	Žene	30	-,3308914	,71958405	,13137747			
Zlim svijetom upravljaju centri moći	Muškarci	287	,0053225	,81141154	,04789611	,365	315	,715
	Žene	30	-,0509187	,71467350	,13048093			

S obzirom na pol ispitanika, možemo da vidimo da postoji statistički značajna razlika na varijablama „mračna strana ličnosti“ ($p = 0,49$) i „afirmacija rata“ ($p = 0,28$). I na jednoj i na drugoj varijabli možemo da vidimo da su skorovi muškaraca veći u odnosu na skorove žena.

Tabela 91. Razlika između muškaraca i žena selefija s obzirom na starost na varijabla ma „mračna strana ličnosti“, „afirmacija rata“ i „zlim svjetom upravljuju centri moći“

		N	M	SD	SE	df	F	p
Mračna strana ličnosti	Do 29 godina	135	,1667311	,82830649	,07128927	2	4,843	,008
	Od 30 do 44 godine	118	-,1465190	,82552378	,07599562			
	Preko 45 godina	63	-,0764658	,83607598	,10533567			
Afirmacija rata	Do 29 godina	135	,1412523	,93434635	,08041573	2	4,846	,008
	Od 30 do 44 godine	118	-,0206923	,84751881	,07802043			
	Preko 45 godina	63	-,2642218	,69134980	,08710189			
Zlim svjetom upravlju centri moći	Do 29 godina	135	,0975574	,72953024	,06278797	2	2,057	,129
	Od 30 do 44 godine	118	-,0357678	,83032414	,07643753			
	Preko 45 godina	63	-,1380296	,88459548	,11144855			

S obzirom na godine starosti, selefije se međusobno razlikuju na varijablama „mračna strana ličnosti“ ($p = 0,008$) i „afirmacija rata“ ($p = 0,008$). Kada govorimo o mračnoj strani ličnosti vidimo da se ispitanici mlađi od 29 godina razlikuju od ispitanika starih između 30 i 44 godina ($p = 0,003$), ali ne i od ispitanika starijih od 45 godina. S druge strane, rat najviše afirmišu mladi do 29 godina i oni se značajno razlikuju od ispitanika starijih od 45 godina ($p = 0,002$).

Tabela 91.1 LSD

				MD	SE	p
Mračna strana ličnosti	Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	,31325004	,10445026		,003
Afirmacija rata	Do 29 godina	Preko 45 godina	,40547414	,13098018		,002

Iz Tabela 92 i 93 vidimo da ne postoji statistički značajna razlika između selefija po ukupnim mjesecnim primanjima i obrazovanju na varijabla ma „mračna strana ličnosti“, „afirmacija rata“ i „zlim svjetom upravlju centri moći“.

Tabela 92. Razlika između selefija s obzirom na ukupna mjeseca primanja na varijablama „mračna strana ličnosti“, „afirmacija rata“ i „zlim svjetom upravljuju centri moći“

		N	M	SD	SE	df	F	p
Mračna strana ličnosti	Do 500 KM	50	-,1127586	,74362563	,18025162	3	1,452	,228
	Od 501 KM do 1000 KM	88	,1079043	,86607364	,09257581			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	,1102584	,80643589	,07688412			
	Preko 1500 KM	61	-,1006673	,78326692	,08648632			
Afirmacija rata	Do 500 KM	50	-,1065373	,81910270	,15999619	3	1,626	,184
	Od 501 KM do 1000 KM	88	,0230695	,88982261	,09015236			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	-,1487831	,91286455	,08669548			
	Preko 1500 KM	61	,1818693	,88837092	,08609629			
Zlim svjetom upravljuju centri moći	Do 500 KM	50	-,0811234	,86458778	,20560412	3	1,090	354
	Od 501 KM do 1000 KM	88	,0266098	,77705938	,08354413			
	Od 1001 KM do 1500 KM	52	,1882655	,63998151	,07799956			
	Preko 1500 KM	61	,0078407	,78498232	,07550581			

Tabela 93. Razlika između selefija s obzirom na obrazovanje na varijablama „mračna strana ličnosti“, „afirmacija rata“ i „zlim svjetom upravljuju centri moći“

		N	M	SD	SE	df	F	p
Mračna strana ličnosti	Osnovna škola	25	-,0870757	,90125811	,18025162	3	,459	,711
	Zanat	84	-,0731094	,84847134	,09257581			
	Srednja škola-4. stepen	113	,0375590	,81728937	,07688412			
	Viša i visoka škola	95	,0428833	,84296442	,08648632			
Afirmacija rata	Osnovna škola	25	-,1752454	,79998097	,15999619	3	1,993	,115
	Zanat	84	-,1531215	,82626006	,09015236			
	Srednja škola-4. stepen	113	,1171307	,92158560	,08669548			
	Viša i visoka škola	95	,0421850	,83916288	,08609629			
Zlim svjetom upravljuju centri moći	Osnovna škola	25	-,0657526	,102802062	,20560412	3	652	,582
	Zanat	84	-,0890664	,76569463	,08354413			
	Srednja škola-4. stepen	113	,0626472	,82914668	,07799956			
	Viša i visoka škola	95	,0215396	,73593962	,07550581			

13.13 Možemo li selefije svrstati u neke kategorije?

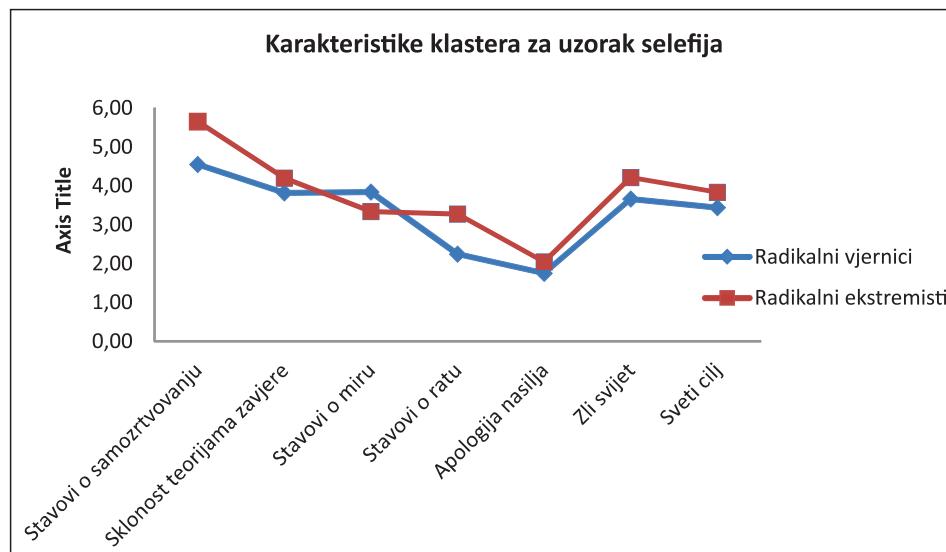
Kao što smo već nekoliko puta istakli u našem radu, selefije u Bosni i Hercegovini se najčešće opisuju i opažaju kao potencijalni ekstremisti, skloni nasilnom ponašanju, što za najveći broj njih nije tačno. Zbog toga smo že-

ljeli da provjerimo da li se u okviru našeg uzorka od 317 selefija može detektovati grupa koja je sklona nasilju pod okriljem neke ideje. U okviru analize koristili smo hijerarhijsku klaster analizu. Ovim nalazima potrebno je pristupati veoma oprezno, prvo – zbog same veličine uzorka selefija, a drugo – zbog veličina klastera.

Testirana su rješenja sa dva do pet klastera na stavskim (stavovi o ratu, stavovi o miru, stavovi o samožrtvovanju, sklonost teorijama zavjere, apologija nasilja, zli svijet i sveti cilj) i na ličnosnim (mračna tetrada i dezintegracija ličnosti) varijablama; relativno smislenim su se pokazala dvofaktorska rješenja u oba slučaja, ali smo izabrali rješenje sa stavskim varijablama, jer je najpogodnije za interpretaciju, pa njega ovdje prikazujemo.

Kao što možemo da vidimo iz grafikona 14, dobijena su dva klastera koja smo nazvali radikalni vjernici i radikalni ekstremisti. Klaster radikalni vjernici obuhvata 162 ili 51,2% ispitanika, dok u klasteru radikalni ekstremisti imamo 155 ili 48,9% selefija.

Ispitanike i iz jedne i iz druge grupe nazvali smo radikalni jer su u oba slučaja ispitanici imali relativno visoke skorove na skalama samožrtvovanja, sklonosti ka prihvatanju teorija zavjere, zlom svijetu i svetom cilju. Međutim, razlika između njih postoji u smislu zagovaranja nasilja. Dakle, upravo po tome što jedna grupa ima više skorove na pozitivnim stavovima prema ratu i apologiji nasilja i negativnije stavove prema miru od druge. U slučaju svih ispitivanih varijabli, ove dvije grupe se statistički značajno razlikuju.

Grafikon 14.

Iz tabele 94 vidimo da se ove dvije grupe značajno razlikuju između sebe kada su u pitanju dvije crte ličnosti iz mračne tetrade. Nenasilni ekstremisti imaju niže skorove na skalama makijavelizma i psihopatije.

Tabela 94. Poređenje klastera uzorka selefija po mjerama ličnosti

	Radikalni vjernici N= 162 (51,1%)		Radikalni ekstremisti N= 155 (48,9%)		F	p	Eta2
	AS	SD	AS	SD			
Makijavelizam	1,588	,064	1,791	,066	4,879	,028	,015
Narcizam	1,971	,068	1,966	,069	,003	,954	,000
Psihopatija	1,553	,048	1,729	,049	6,528	,011	,020
Sadizam	1,070	,022	1,067	,022	,011	,917	,000
Dezintegracija ličnosti	2,082	,053	2,152	,054	,872	,351	,003

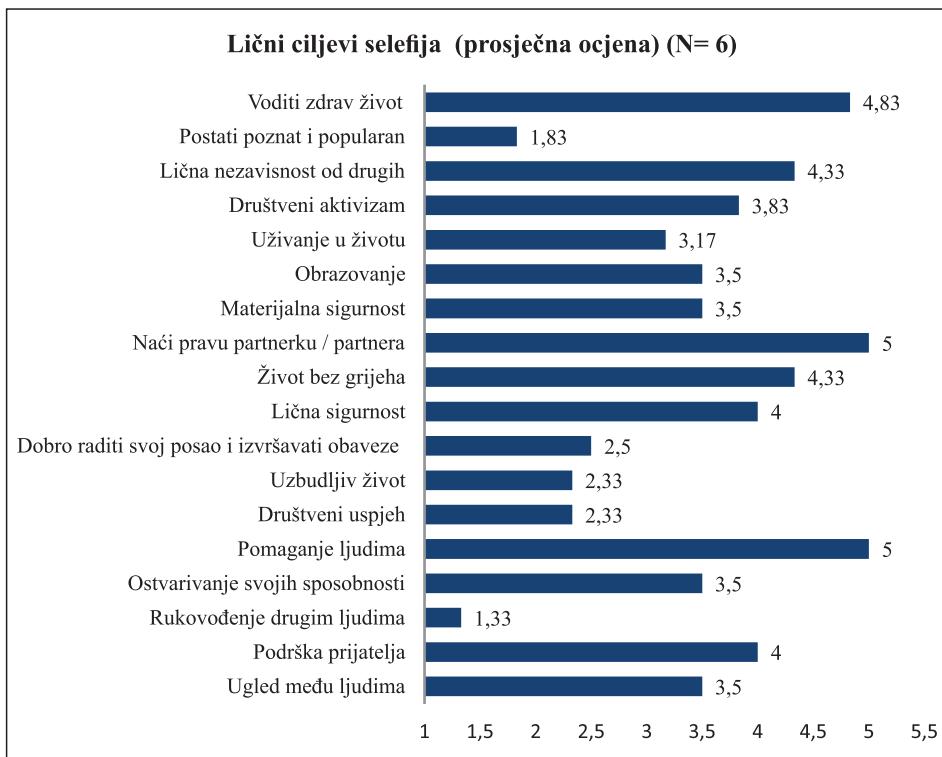
14. Analiza odgovora na upitnik selefija koje se nalaze na odsluženju kazne u KPZ Zenica zbog odlaska na strana ratišta ili učestvovanja u terorističkom aktu na teritoriji Bosne i Hercegovine

U ovoj publikaciji prikazaćemo i rezultate istraživanja koje je urađeno u KPZ Zenica sa selefijama koje se tu nalaze zbog krivičnih djela terorizma i učestvovanja u oružanim sukobima u inostranstvu, tačnije u Siriji i Iraku. Istraživanje je urađeno u septembru 2017. godine u prostorijama KPZ Zenica. Samo istraživanje je podrazumijevalo da selefije samostalno popunjavaju upitnik i intervju sa njima. Od 10 ispitanika koji su se u tom trenutku nalazili u ustanovi urađeno je sedam intervjeta i dobili smo odgovore na šest upitnika. Intervju su odbila dva ispitanika, dok je treći ispitanik bio u posebnom zatvorskom režimu. Jedan od intervjuisanih selefija nije želio da popuni upitnik. Intervju je rađen u prostoriji KPZ Zenica, bez prisustva zatvorskog osoblja, a u razgovoru su učestvovali ispitanik i autor ovog istraživanja. U šest slučajeva razgovor je sniman kamerom, dok je u jednom slučaju istraživač zapisivao razgovor. Ispitanici su dobrovoljno učestvovali u istraživanju i u KPZ Zenica postoje arhivirani njihovi pismani pristanci.

Zaključno sa 31. 12. 2017. godine, povratničku grupu iz Sirije i Iraka čini četrdeset šest državljana Bosne i Hercegovine, od čega tri žene, a u okviru našeg uzorka imamo tri povratnika sa stranih ratišta, jednu osobu

koja je navodila druge da idu na strano ratište i dvije osobe koje izdržavaju kazne zbog terorizma u zemlji. Zbog malog uzorka ispitanika naša analiza će biti opisna i neće se bazirati na statističkom zaključivanju i zbog toga se mora uzeti sa određenom rezervom.

14.1 Lični ciljevi selefija koje se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne

Grafikon 15.

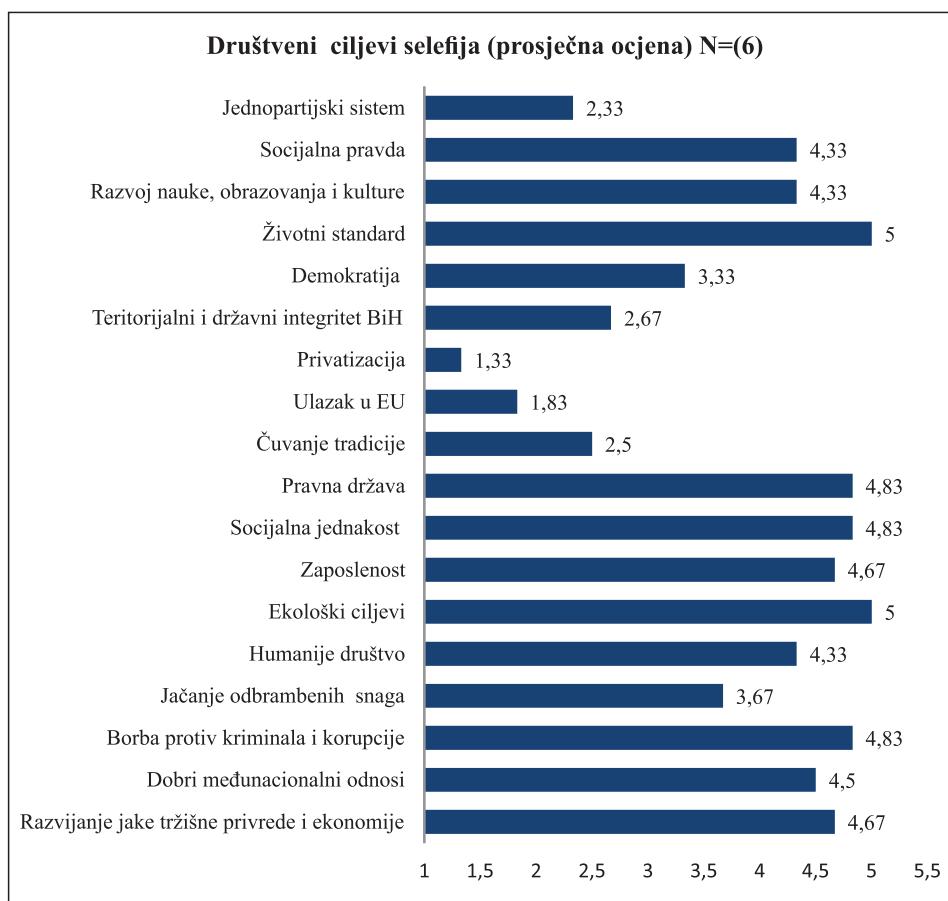
Kada se govori o ličnim ciljevima selefija koje se nalaze u zatvorima u Bosni i Hercegovini najistaknutiji su sljedeći ciljevi:

- Naći pravu partnerku/partnera za život (5,0),
- Pomaganje ljudima (5,0);
- Vođenje zdravog života (4,83);
- Život bez grijeha (4,33);
- Lična nezavisnost od drugih (4,33).

Lični ciljevi koji su najmanje važni:

- Rukovođenje drugim ljudima (1,33);
- Postati poznat i popularan (1,83);
- Uzbudljiv život (2,33);
- Društveni uspjeh (2,33);
- Da dobro radim svoj posao i izvršavam obaveze koje se od mene očekuju (2,50).

14.2 Duštveni ciljevi selefija koje se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne

Grafikon 16.

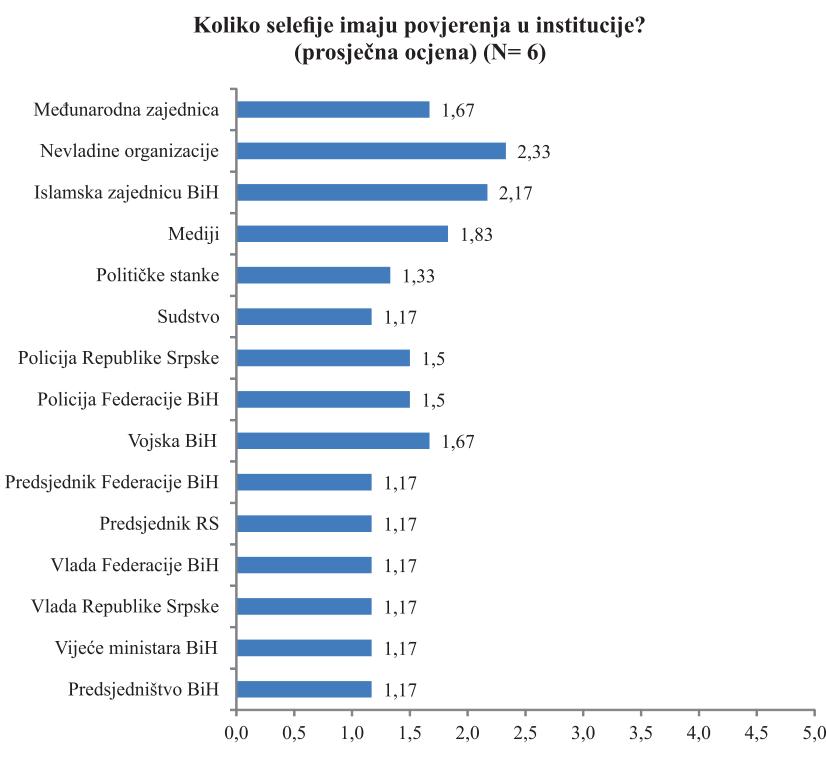
Od društvenih ciljeva selefije koje se nalaze u zatvoru kao najvažnije ističu:

- Ekologija (5,0);
- Životni standard (5,0);
- Socijalna jednakost (4,83);
- Pravna država (4,83);
- Borba protiv kriminala i korupcije (4,83).

Najmanje su im važni sljedeći ciljevi:

- Privatizacija (1,33);
- Ulazak zemlje u EU (1,83);
- Jednopartijski sistem (2,33);
- Čuvanje tradicije (2,5);
- Teritorijalni i državni integritet BiH (2,67).

14.3 Povjerenje u institucije

Grafikon 17.

Generalno gledajući, selefije u zatvorima u Bosni i Hercegovini ne vjeruju mnogo institucijama. Najviše vjeruju:

- Nevladinim organizacijama (2,33);
- Islamskoj zajednici BiH (2,17);
- Medijima (1,83);
- Vojsci BiH (1,67);
- Međunarodnoj zajednici (1,67).

1.4 Razlike između selefija koje su u zatvoru zbog terorizma ili odlaska na strana ratišta i selefija koje su ostale u Bosni i Hercegovini na varijablama koje govore o sklonosti ka antisocijalnom i ekstremnom ponašanju

Tabela 95. Prosječne vrijednosti varijabli koje govore o sklonostima ka antisocijalnom i ekstremnom ponašanju selefija koje su izvan zatvora i onih u zatvoru

	Selefije izvan zatvora N= 311			Selefije u zatvoru N= 6	
	M	SD		M	SD
Stavovi o samožrtvovanju	5,1039	1,14421	Stavovi o samožrtvovanju	4,4167	1,56642
Sklonost teorijama zavjere	4,0006	,66633	Sklonost teorijama zavjere	4,2333	,49666
Zli svijet	3,9330	,80360	Zli svijet	3,9167	,78705
Sveti cilj	3,6371	,46798	Stavovi o miru	3,6167	,78337
Stavovi o miru	3,5926	,62412	Sveti cilj	3,3750	,90139
Stavovi o ratu	2,7454	,93016	Stavovi o ratu	2,8333	1,28236
Dezintegracija ličnosti	2,1232	,67028	Apologija nasilja	2,2333	1,07455
Narcizam	1,9700	,85791	Makijavelizam	2,0556	,90472
Apologija nasilja	1,8846	,59195	Narcizam	1,8889	1,00370
Makijavelizam	1,6806	,82097	Dezintegracija ličnosti	1,7667	,49261
Psihopatija	1,6399	,61899	Psihopatija	1,6111	,53403
Sadizam	1,0686	,28134	Sadizam	1,0556	,13608

Ako pogledamo tabelu 94 možemo da vidimo da su prve tri varijable sa najvišim skorovima jednake i kod selefija u zatvoru i onih koji nisu. To su skale „spremnost na samožrtvovanje“, „sklonost ka teorijama zavjere“ i

„zli svijet“. Kod selefija koje nisu u zatvoru varijabla „sveti cilj“ nalazi se na četvrtom mjestu, a „stavovi o miru“ na petom, dok su kod selefija zatvorenika ove dvije variable zamjenile mjesta. I kod jednih i kod drugih promjenjiva „stavovi o ratu“ nalazi se na šestom mjestu. Interesantno je i to da se kod obje kategorije ispitanika „psihopatija“ i „sadizam“ nalaze na začelju ponuđenih varijabli. Imamo li sve ovo u vidu, uz sva ograničenja koja se tiču malog uzorka kod selefija koje se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne, teško je reći da su varijable koje smo mjerili od presudne važnosti kod razlikovanja selefija koje su počinile neko kriminalno djelo ili odlazila na ratište i onih koji nisu kršili zakone Bosne i Hercegovine.

15. Analiza intervjeta selefija koje se nalaze na odsluženju kazne u KPZ Zenica zbog odlaska na strana ratišta ili učestvovanja u terorističkom aktu na teritoriji Bosne i Hercegovine

Od 10 ispitanika koji su se u tom trenutku nalazili u ustanovi urađeno je sedam intervjeta. Dva ispitanika nisu pristala na razgovor, dok je treći bio u posebnom zatvorskom režimu. Intervju je rađen u prostoriji KPZ Zenica, bez prisustva zatvorskog osoblja, a u razgovoru su učestvovali ispitanik i autor ovog istraživanja. U šest slučajeva razgovor je sniman kamerom, dok je u jednom slučaju razgovor zapisivan od strane autora ovog istraživanja. Ispitanici su dobrovoljno učestvovali u istraživanju i u KPZ Zenica postoje arhivirani njihovi pismeni pristanci.

Intervju je bio polustrukturisan i sastojao se od sedam vrlo široko koncipiranih tema, što je dozvoljavalo istraživaču veliku fleksibilnost u razgovoru i prilagođavanje datoj situaciji s mogućnošću postavljanja niza potpitiranja u slučaju da mu nešto nije bilo jasno.

15.1 Trenutno stanje u zatvoru

Generalno gledajući, ispitanici nemaju mnogo primjedbi na način kako se ophodi prema njima. Potpuno su svjesni da su u zatvoru, ali ispitanici koji su osuđeni zbog odlaska na strana ratišta pitaju se zašto su osuđeni i da li su zaslужili da se nađu u ovakvoj vrsti zatvora (najstroži režim) sa okorjelim kriminalcima, što je kao zatvor u zatvoru. Niko im se ne obraća od institucija, niti ih posjećuje i stiče se utisak da je važno samo da se kazne, ali

ne i da im se pomogne. Najveći broj njih nema problema sa ponašanjem u zatvoru i pripadaju grupi A² zatvorenika. Kada se govori o zatvorskim uslovima, odnosu zatvorskog osoblja prema njima, hrani, higijeni, kvalitetu smještaja i ostalom, nemaju velike primjedbe, ali naglašavaju da postoji mnogo načina da se sve to unaprijedi (kvalitet hrane, količina, veličina soba itd). Dvojica selefija su rekli da se tokom pripremanja hrane mesa ne vodi računa o šerijatskim propisima i da ga to vrijeda kao vjernika. Takođe su istakli da im smeta što petkom ne mogu da obave džumu, dok svakodnevne molitve obavljaju u zatvorskoj sobi.

Kao što sam ranije rekao, oni boravak u zatvoru opažaju kao Božju volju i još jedno iskušenje koje moraju da prođu na ovozemaljskom putu. Brinu se da li će na te izazove odgovoriti na pravi način tj. u skladu sa učenjem islama i „zaslužiti nagradu“ od Gospodara. Evo kako je to opisao jedan od ispitanika: „Šta mi to može moj neprijatelj? Ako me ubiju zbog ovoga, ja ću biti šehid, a to je onda posebno odabранo mjesto. Ako me protjeraju, to je onda turizam, a ako me zatvore, to je onda osama sa mojim Gospodarom.“

Oni nemaju neke aktivnosti u toku dana ako izuzmemmo dva sata koja mogu da provedu u dvorištu gdje šetaju ili se bave sportom. Potpuno su izolovani od zatvorenika iz drugih paviljona i priča o misionarenju selefija među zatvorenicima obična je izmišljotina. Nemaju mogućnost da biraju sa kim će biti cimeri u sobi i sa kim će ići u šetnju što ih frustrira. Najčešće čitaju vjerske knjige, dnevnu štampu ili gledaju televiziju u svojim sobama. Bilo kakav vid obrazovanja, učenja ili prekvalifikacije ne postoji i postavlja se pitanje da li ih društvo na bilo koji način ospozobljava i priprema za život poslije izdržane zatvorske kazne. Voljeli bi kada bi imali mogućnost da imaju više od dva telefonska poziva dnevno. Prisutan je hroničan nedostatak novca jer njihove porodice ne mogu da im ga šalju. Prema njihovim procjenama, za mjesec dana bilo bi im dovoljno između 150 i 200 KM.

15.2 *Djetinjstvo i mladost*

Kada se govori o njihovom djetinjstvu, teško je naći nešto što ove ljude izdvaja od ostalih. Mlađi ispitanici imali su kao djeca različita iskustva iz rata, izbjeglišta, čestog mijenjanja mjesta stanovanja i škola, ali čini mi se ni više ni manje od ostalih njihovih vršnjaka. Stariji ispitanici nisu mijenja-

² Zatvorenici čije je ponašanje ocijenjeno najvišim ocjenama od strane zatvorske službe.

li mesta prebivališta tokom rata. Odnosi sa majkom i ocem mlađih selefija bili su relativno dobri, mada je u nekim periodima djetinjstva primjetno duže odsustvo očeva iz porodice zbog ratnih dešavanja, odlaska izvan zemlje u dječji kamp tokom rata, rada u inostranstvu, razvoda i sl. Kod starijih ispitanika nailazimo na različita iskustva sa roditeljima, ali je teško uočiti neku pravilnost. U osnovnoj školi imali smo različita iskustva, od onih sa primjerenim vladanjem do onih koje su izbacivali iz škole, a uspjeh u školi se razlikuje od ispitanika do ispitanika. Tokom srednje škole kod jednog broja mlađih selefija pojavljuju se probemi sa lakim drogama (konzumiranje i dilanje), alkoholom, pripadanje navijačkim grupama i problemi sa zakonom i policijom, ali to i jeste period života kada se počinje eksperimentisati sa tim stvarima. Veći broj ispitanika za sebe tvrdi da su bili impulsivni u srednjoškolskom periodu.

15.3 *Ulazak u islam*

Kada se govori o poimanju islama u djetinjstvu možemo reći da ih islam nije mnogo interesovao. Neki su išli na vjersku poduku u džamije ili su imali vjeronauku u školama, ali to nije ostavilo dubljeg traga na njima. Takođe, najveći broj njihovih roditelja je praktikovao islam na način koji oni danas smatraju neprimjerenim. Zanimanje za vjeru pojavilo se u srednjoj školi i poslije njenog završetka. Selefije mogu da navedu tačan događaj kada su osjetile da ih islam privlači. Svi oni su svoje praktikovanje islama počeli u obližnjim džamijama koje su pod ingerencijom zvaničnih islamskih institucija. Paralelno sa početkom praktikovanja islama krenuli su i sa samostalnom edukacijom i to čitanjem islamske literature kroz knjige i internet. Možemo reći da postoje dvije stvari koje su ove ljude opredijelile za drugačije praktikovanje islama od onog uobičajenog. S jedne strane to je sumnja u ispravnost praktikovanja islama u Bosni i Hercegovini, nakon čega su nastavili da sami istražuju o tome, najčešće na internetu, a s druge strane privlačili su ih ljudi za koje su oni smatrali da žive to što propovijedaju. Takođe, vrlo često mogli smo čuti da je netaktično ponašanje hodža (kritika, nerazumijevanje, odbijanje da razgovaraju o kontroverznim temama u islamu i slično) „otjeralo“ ispitanike iz džamija i oni su svoje odgovore potražili na drugim mjestima kod drugih autoriteta. Važno je napomenuti da su kod selefija našli ne samo razumijevanje, već i podršku i prihvatanje. Nakon toga slijede posjete predavanjima, druženja i upoznavanje

selefjskih autoriteta kao što su Nusret Imamović, Bajro Ikanović, Bilal Bošnić i drugi. Onda slijede i posjete Bočinji, Dubnici i Maoči. Vođe selefija se opažaju kao autoriteti, ali ne samo zbog toga kako i šta pričaju, već zbog toga što žive u skladu sa onim što govore. Prema njihovim riječima, porodice se nisu protivile takvom praktikovanju islama, jer su tada prestajali da piju, puše i drogiraju se. Jednom riječju – smirili su se. U to vrijeme se među selefijama javno govorilo o džihadu i odlasku na ratišta u Irak i Siriju. Ipak, niko od ispitanika nije optužio bilo koga da ga je naveo da odu na strana ratišta ili da urade bilo šta loše u Bosni i Hercegovini. Oni tvrde da su to bile njihove lične odluke, za koje šejhovi nisu znali.

Interesantan je odnos jednog broja selefija, ali ne svih, prema džihadu. Prema njihovim riječima, veoma rano su počeli da razmišljaju o džihadu. Postojala je jaka želja – a kod nekih i danas postoji – da to i realizuju. Oni džihad vide kao mogućnost da poginu za islam i tako ostvare svoju misiju na ovom svijetu.

„Šehid, najveća nagrada koju može dosegnuti čovjek.“

Detaljno opisuju što će se desiti i što ih čeka kada budu ranjeni ili ubijeni u borbi protiv nevjernika. Istovremeno, na osnovu toga kako poimaju džihad, možemo da vidimo i kakav je njihov odnos prema poimanju smrti. Kao što jedan od njih reče: „Ne, ne samo to, gospodine, nego ja hoću smrt, a ti hoćeš život. Ili obrnuto, ako ti želiš smrt, a ja život.“

1.4 Kako su donijeli odluku da odu ratovati u Siriju ili Irak

Prema riječima selefija koje su otišle u Siriju ili Irak da se bore, a potom se vratili, osnovni motiv za odlazak jeste želja da se pomogne muslimanima u Siriji. Prvenstveno da se bore protiv Asadovog režima. Prije samog odlaska, oni su u medijima vidjeli, pročitali i čuli o velikim zvjerstvima koje je Asadov režim činio sirijskom narodu. Te informacije su do njih dolazile najčešće preko televizije, portala i Jutjuba. Tako smo mogli čuti sljedeće primjere koje su selefije naveli: „Tamošnje vlasti su odvele sve djevojke koje su se zvalе Ajša, a kod nas je Ajša bila žena poslanika, znači, poznata je po čestitosti. Pa je vlast u Alepu odvela sve Ajše. Sve su bile djevice i silovali su ih po 10 puta na dan i to je možda trajalo jedno mjesec dana, a poslije su ih vratili kućama.“

Ili sljedeći primjer: „Narod je dugo trpio torture, djeca su izašla na ulice i napisala grafite po ulicama ‘Ova vlast nam se ne sviđa, želimo smjenu

vlasti'. Ta vlast je tu djecu pohapsila i pobila i poslala poruke roditeljima: 'Napravite sebi novu djecu, ako ne znate kako poslaćemo mi vojnike pa će vam oni napraviti djecu.'

Oni nisu dovodili u pitanje vjerodostojnost i istinitost ovih priča. S jedne strane, oni su odlazak na strana ratišta shvatili kao obavezu da se pomogne muslimanima u nevolji, dok je kod jednog broja selefija činjenica da postoji „država“ zasnovana na šerijatu bila sasvim dovoljna da krenu na put za Siriju i Irak.

„Obaveza svakog muslimana je da živi u šerijatu.“

Takođe, mogli smo čuti da postoji proročanstvo da će se muslimani jednog dana okupiti u Šamu i formirati državu, što je nekima bilo dovoljno da krenu u Siriju i Irak. Novac i materijalna dobra nisu imala veliki uticaj na odlazak selefija na strana ratišta. Kao što smo ranije naglasili, i specifično poimanje džihada uticalo je na pojedince da odu na strana ratišta.

Odluku o odlasku na ratište najveći broj selefija je donio sam ili u vrlo uskom krugu prijatelja. Njihovi roditelji o tome nisu ništa znali. Jedan dio njih je bio u kontaktu sa selefijama u Siriji i Iraku i od njih su dobijali uljepšanu sliku o tamošnjim dešavanjima i otvorene pozive da im se pridruže, ali ni tada slika nije bila crnobijela, već su se mogle nazrijeti mnoge nijase sive, što je jedan broj selefija odvratilo od odlaska. Stariji ispitanici imali su iskustvo iz rata u Bosni i Hercegovini i kontakte sa mudžahedinima pa su smatrali da je njihova obaveza da se odazovu na poziv muslimana za pomoć. Dok su neki od njih o odlasku razmišljali nekoliko mjeseci, uz sumnju da li je to dobro ili ne, drugi su odluke donosili veoma lako i veoma brzo. Upravo oni koji su odluke donosili brzo imali su i specifično razumevanje džihada i želju da umru kao šehidi.

Odlazak u Siriju za najveći broj selefija nije bio zahtjevan poduhvat, ni finansijski ni logistički. Za relativno malo para mogli su autobusom ili avionom da se prevezu do Turske, a onda u Siriju. U Turskoj su znali kome da se jave da bi prešli u Siriju i priključili se nekoj od vojnih formacija.

Interesantno je da niko od selefija sa kojima sam pričao ne povezuje Maoču – ili neka druga naselja u kojima žive selefije – sa odlaskom u Siriju. Znači, nisi morao da odeš u ta mjesta kao preduslov za odlazak na ratište. Oni jesu bili u kontaktu sa ljudima iz tih mjesta i to je možda bilo važnije od odlaska u pojedina mjesta. U razgovoru sa njima mogli smo čuti da je Nusret Imamović, koji je otišao da ratuje, zabranjivao mladim ljudima da

gleđaju snimke iz Sirije i Iraka, jer se plašio njihove reakcije zbog mladosti i svega što ide s tim godinama. Stiče se utisak da se unutar selefjske zajednice odlazak u rat nije osuđivao i da su oni koji su ostali u Bosni i Hercegovini imali razumijevanja za one koji odlaze.

I oni koji nisu otišli da ratuju imali su informacije o stradanju muslimana u Siriji i Iraku, ali ne samo tamo, već i na drugim mjestima npr. Palestine, Avganistan i sl. Kod svih njih preovladava mišljenje da muslimani nepravedno stradaju širom svijeta i da im se mora pomoći.

15.5 Iskustva iz Sirije i Iraka

O svom boravku u Siriji i Iraku selefije nerado govore, što je i očekivano s obzirom na to da su neki od njih na sudu negirali da su bili тамо, da su zbog toga осуђени на затворске казне, da se razgovor vodi u затvoru i da o tome razgovaraju sa nepoznatom osobom. Njihovo iskustvo nakog dolaska na ratišta razlikuje se u velikoj mjeri od onoga što su zamišljali dok su bili u Bosni i Hercegovini. Oni su bili mahom u internacionalnim jedinicama sastavljenim od muslimana iz različitih zemalja. Interesantno je da je njihovo mišljenje o Asadovom režimu još gore od onoga koje su imali prije odlaska, „jer on nema milosti prema civilima“, ali su razočarani u stanju na terenu koje su kontrolisali njegovi protivnici. Oni su najčešće bili zbuđeni sukobima između Asadovih protivnika i teško im je bilo da razluče ko je u pravu, a ko ne. Još više ih je boljelo to nejedinstvo muslimana i to je jedan od motiv zašto su se vratili. U razgovoru sa njima moglo se zaključiti da najveći broj njih nije učestvovao u borbama, da je trebalo da prođu obuku i da je to za njih bilo frustrirajuće i još jedan od razloga da se vrate. Takođe, kao jedan od motiva zašto su se vratili navode i nedostatak porodice.

Kada se govori o odnosu Asadovih protivnika prema građanima koji su živjeli na teritoriji koju su oni kontrolisali, govorilo se da oni nisu imali problema ako su poštovali vlast i njihova pravila. Ipak, ono što nije bilo u skladu sa pravilima vlasti bilo je kažnjavano, a neki građani su i ubijani. Ispitanici u tome ne vide problem. Oni su zulumčari i zato su stradali.

Kada su odlučili da se vrate, niko ih nije sprečavao da dođu. Po povratku u Bosnu i Hercegovinu, najveći broj ispitanika nije imao dilemu da li su postupili dobro što su otišli da ratuju, a dva od četiri ispitanika tvrde da bi opet otišli.

15.6 Šta poslije zatvora?

Na ovo pitanje imamo dvije kategorije odgovora. Prva grupa ispitanika je kazala da planiraju da nastave sa životom tamo gdje su stali smatrajući da će ih sredina prihvati bez obzira na to što su bili u zatvoru. Ova grupa ispitanika želi da se okrene sebi i svojoj porodici i klonice se svakog javnog angažmana, a pogotovo ratovanja. S druge strane, imamo selefije koje ne brinu mnogo o tome šta će se desiti kada izađu iz zatvora jer to je sve božja volja. Svjesni su da su odlazakom na ratišta Sirije i Iraka zauvijek dobili negativnu etiketu ISIL-ovca i nisu sigurni da će moći lako naći posao zbog toga. Takođe, što su ispitanici stariji to se manje brinu za svoju budućnost. Ispitanici koji imaju porodice i djecu voljeli bi da budu pušteni iz zatvora ranije, ali su svjesni da je to malo vjerovatno.

Problem je što ti ispitanici u toku izdržavanja zatvorske kazne svoje slobodno vrijeme, kojeg imaju veoma mnogo, ne koriste na neki konstruktivan način, učeći ili radeći, već ga organizuju individualno, najčešće čitajući i gledajući televiziju, što im svakako neće biti od velike pomoći kada izađu na slobodu. Neki od njih bi voljeli da napišu knjigu o svom životu, ali nemaju za to ni potrebno znanje, ni iskustvo.

Takođe, veoma je važno da njihovo praktikovanje vjere nije poljuljano i nastaviće sa praktikovanjem islama kao što su to radili i do sada.

Ne očekuju pomoć od države, ali ako bi im neko ponudio pomoć ne bi je odbili. Voljeli bi da mogu da budu sami svoje gazde i tu je bavljenje poljoprivredom jedan od načina da to postanu. Pomoć u poljoprivrednoj mechanizaciji ili stoci bi im bila od koristi, a to bi otplaćivali u nekom razumnom vremenskom roku.

Potpuno su svjesni da će i po izlasku iz zatvora biti interesantni za bezbjednosne službe i sa tim su se pomirili, samo se nadaju da im te službe neće praviti probleme. Nisu sigurni da li će moći da putuju izvan Bosne i Hercegovine i da li će biti protjerani iz nje.

Rezime

Kada govorimo o ličnim ciljevima selefija vidimo da su oni u velikoj mjeri pod uticajem njihovog razumijevanja i praktikovanja islama. Možemo reći da se kroz svoj ovozemaljski život pripremaju za sudnji dan za koji vjeruju da će doći. Zbog toga je tako logično da im je najvažniji lični cilj „život bez grijeha“ i „pomaganje drugim ljudima“. U skladu sa islamskim učenjem u kojem će svako na sudnjem danu odgovarati za svoje postupke, veoma su usmjereni na sebe što podrazumijeva i vođenje zdravog života. Za njih su i „nalazak prave partnerke za život“ kao i „pomaganje prijateljima“ takođe neki od prioriteta, što može da bude uslovljeno mnogim faktorima. Imajući u vidu da se od najvećeg broja građana Bosne i Hercegovine opažaju kao opasni i zli, da ih mediji najčešće opisuju kao teroriste i da se nalaze na margini društva (Puhalo, 2016) „nalaženje adekvatnog partnera/ke“ za život i „pomaganje drugima“ za njih predstavlja jaku socijalnu podršku, ali i ispunjavanje vjerske obaveze pomaganja braći po vjeri, kao i drugima, što je jasno propisano u islamu. S druge strane, oni odbacuju sve vrijednosti koje imaju veze sa hedonizmom, društvenim uspjehom i popularnošću. Muškarci i žene se razlikuju samo kod cilja „ostvarivanje svojih sposobnosti“, koji je važniji ženama nego muškarcima. To se možda može objasniti podređenim položajem žene generalno u našem društvu (Milinović, 2017), ali i specifičnim problemima (pravo na rad, obrazovanje) sa kojima se žene koje praktikuju takvu vrstu islama svakodnevno susreću. Kad je riječ o ličnim ciljevima, selefije se tu najviše međusobno razlikuju po godinama starosti. Što su selefije starije to su im manje važni ciljevi koji se tiču karijere, uspjeha u društvu, uzbudljivog života i materijalne sigurnosti. To je posebno izraženo kod ispitanika starijih od 45 godina. Učesnicima rata su manje važni ciljevi kao što su „društveni uspjeh“ i „ostvarivanje svojih sposobnosti“, ali smatramo da je to posljedica starosti selefija, a ne samog učešća u ratu. Sa porastom ukupnih mjesecnih primanja selefija raste i važnost nalaženja partnera ili partnerke. Korelacija između godina starosti i ukupnih mjesecnih primanja selefija pokazuje da što su selefije mlađe to su njihova primanja veća i sasvim je očekivano da im je nalaženje partnera ili partnerke prioritet u tim godinama. Kada se govori o ličnim ciljevima selefija različitog obrazovanja tu nalazimo razlike kod stavki „ugled među ljudima“,

„profesionalnost na poslu“ i „lična sigurnost“. Interesantno je da sa porastom obrazovanja ispitanika važnost ovih ciljeva opada, što se može objasniti njihovim poimanjem vjere. Što su bliže kraju života to lični ciljevi koji se tiču uspjeha i priznanja drugih postaju sve manje važni.

Kada govorimo o društvenim ciljevima selefije kao prioritet ističu „borbu protiv kriminala i korupcije“, potom „kreiranje humanijeg i pravednijeg društvana, veću „zaposlenost“ i na kraju „razvoj nauke, obrazovanja i kulture“. Društveni ciljevi za koje se zalažu selefije ne razlikuju se mnogo od ciljeva koje preferiraju stanovnici Bosne i Hercegovine (Puhalo, 2015). Borba protiv korupcije i kriminala, zapošljavanje i socijalna jednakost zajednički su ciljevi i jednima i drugima. Ulazak u Evropsku uniju, kreiranje „jednopartijskog sistema“ i „privatizacija“ najmanje su važne stvari i selefijama i građanima Bosne i Hercegovine (Puhalo, 2015), dok selefije kao najmanje važne ističu i demokratiju i čuvanje tradicije. Ovakvi odgovori selefija su sasvim očekivani ako znamo da oni svoj život organizuju i žive po pravilima islama, a maštaju da žive u društvu koje bi bilo ustrojeno po islamskim vrijednostima i šerijatu. Zbog toga oni nisu toliko oduševljeni Evropskom unijom, demokratijom i očuvanjem tradicije. Ipak, godine starosti i te kako utiču na percepciju društvenih vrijednosti selefija. Što su selefije starije to su im pojedini društveni ciljevi važniji kao na primjer „razvijanje jake tržišne privrede i ekonomije“, „dobri međunacionalni odnosi“, „čuvanje tradicije“, „ulazak u Evropsku uniju“, „teritorijalni i državni integritet BiH“ i „demokratija“, dok su „ekološki ciljevi“ najvažniji ispitanicima starosti između 30 i 44 godine. Izgleda da prethodno životno iskustvo, kao i godine starosti, imaju uticaja kod percepcije društvenih ciljeva selefija. Selefijama koje imaju ratno iskustvo značajnije su neke druge društvene vrijednosti od onih koji nisu iz nekog razloga učestvovali u ratu. To su sljedeće vrijednosti: „uspostavljanje pravne države“, „čuvanje tradicije“, „ulazak u EU“, „teritorijalni i državni integritet BiH“ i „demokratija“. Postavlja se pitanje da li su uzrok tome godine starosti onih koji su ratovali ili su to ostaci vrijednosti za koje su se oni borili kao borci Armije BiH, jer je najveći broj njih postao selefija nakon okončanja rata. Kada se radi o obrazovanju, tu se ispitanici međusobno razlikuju samo kod ocjenjivanja značaja „ekologije“ i „ulaska zemlje u EU“ i interesantno je da su ti ciljevi najmanje važni selefijama sa završenom višom i visokom školom.

Istraživanje Puhalo iz 2015. godine o povjerenju građana Bosne i Hercegovine u pojedine institucije pokazalo je da im građani ne vjeruju mnogo, bez obzira na vrstu same institucije. Povjerenje je nešto veće prema in-

stitucijama u kojima politika i političari imaju manje direktnog uticaja (vjerske ustanove, policija, mediji, vojska, NVO i međunarodna zajednica). S druge strane, najmanje se vjeruje izvršnoj vlasti (entitetskim vladama i političkim partijama).

Slična situacija je i kod selefija, koji još manje od ostalih građana Bosne i Hercegovine vjeruju institucijama. Možemo reći da je ovo prilično očekivano ako imamo u vidu rezultate istraživanja Puhala o selefijama iz 2016. godine, gdje smo vidjeli da se oni ne obraćaju institucijama ni kada trpe nasilje ili imaju neke probleme. Selefije najviše vjeruju institucijama koje dolaze iz Federacije BiH: Islamskoj zajednici BiH, NVO, policiji, vojsci i međunarodnoj zajednici, dok se najmanje vjeruje institucijama Republike Srpske, medijima i političkim partijama. Nepovjerenje u institucije Republike Srpske je očekivano jer se oni tamo najčešće percipiraju kao radikalni islamisti i teroristi. Zbog toga od njih teško da mogu očekivati neku pomoć i razumijevanje. Nemaju povjerenja ni u medije jer smatraju da o njima izvještavaju pristrasno i senzacionalistički, što nije daleko od istine (Puhalo, 2016). Imamo li u vidu godine starosti vidimo da se selefije međusobno razlikuju u stepenu povjerenja prema Vladi Republike Srpske, Islamskoj zajednici, NVO, međunarodnoj zajednici i to tako da sa porastom godina starosti opada povjerenje u ove institucije. Ova tendencija je posebno prisutna kod selefija starijih od 45 godina. Selefije koje su učestvovali u ratu imaju više povjerenja u Vijeće ministara BiH, Vladu Republike Srpske i medije. Interesantno je i to da pol, godine starosti i primanja ne utiču na povjerenje selefija u pojedine institucije.

Kada se govori o načinu informisanja, selefije u Bosni i Hercegovini se donekle razlikuju od građana. Sličnost je u tome da je i kod jednih i kod drugih televizija dominantan kanal informisanja (Puhalo, 2015). Na drugom mjestu su internet portali koje prati tri četvrtine selefija kao i društvene mreže. Prijatelji, poznanici i porodica predstavljaju važan izvor informacija za polovinu selefija. Za razliku od građana Bosne i Hercegovine koji se još uvijek u priličnoj mjeri informišu putem dnevnih novina i radija, selefije više koriste internet da bi se informisali. Postoji nekoliko razloga zašto je to tako. Selefije na slušaju instrumentalnu muziku i zbog toga se radio manje koristi kao kanal informisanja. Osim toga, dnevne novine su preskupe za veliki dio selefija jer su njihova primanja manja u odnosu na prosječnog stanovnika ove zemlje. Ne smijemo previdjeti činjenicu da jedan dio selefija živi na selu i pitanje je koliko im je dnevna štampa uopšte dostupna. Takođe, moramo imati u vidu da dobar dio selefija, baš kao i

građana, dnevnu štampu čita preko portala. Žene se više od muškaraca informišu o društvenim dešavanjima preko prijateljica, poznanica i rodbine. Godine starosti u velikoj mjeri utiču na izbor kanala informisanja kod selefija. Što su ispitanici mlađi to se više informišu putem portala i društvenih mreža i po tome se oni ne razlikuju od prosječnog stanovnika Bosne i Hercegovine. Iako podaci pokazuju da se učesnici rata manje informišu putem interneta u odnosu na one koji nisu učestvovali u ratu, smatramo da su uzrok tome godine starosti ispitanika, a ne samo ratno iskustvo. Obrazovanje selefija u velikoj mjeri utiče na njihov izbor kanala preko kojih će se informisati. Što su obrazovaniji to više koriste portale i društvene mreže da bi se informisali o društvenim dešavanjima u zemlji i svijetu.

Dvije trećine selefija tvrdi da ne gleda TV dnevnike, a među onima koji ih gledaju dominiraju dnevnički televizijski kuća iz Federacije BiH: Dnevnik FTV-a, centralne vijesti Al Džazire, TV1 i Hajata. Sa godinama starosti raste i broj selefija koje gledaju TV dnevnike, dok sa porastom obrazovanja opada procenat onih koji ih gledaju.

Od društvenih mreža selefije najviše koriste Fejsbuk i Jutjub i to podjednako, oko dvije trećine. Slijedi Gugl + i Instagram. Ostale društvene mreže se znatno manje koriste. S obzirom na to koje društvene mreže najviše koriste, može se reći da se selefije u BiH ne razlikuju mnogo od ostalih stanovnika Bosne i Hercegovine (Aqua Digital, 2016). Muškarci nešto više koriste Fejsbuk od žena. Bez obzira o kojoj se društvenoj mreži radi jasna je tendencija da što su selefije starije to opada njihovo korištenje. Razlika koju nalazimo između učesnika i neučesnika rata u korištenju društvenih mreža jeste značajna, ali to možemo objasniti godinama starosti, a ne sasvim ratnim iskustvom. Sa porastom obrazovanja raste i procenat korisnika društvenih mreža među selefijama.

Dnevne novine ne čita 85% selefija, a ako čitaju to je najčešće „Dnevni avaz“. Što se tiče portala, oko polovine selefija tvrdi da ih ne posjećuje. Kod onih koji posjećuju portale dominiraju www.klix.ba i www.saff.ba. Ostali portali se znatno manje čitaju. Što su selefije starije i manje obrazovane to manje posjećuju portale. Iako nemam relevantne podatke o ostalim građanima Bosne i Hercegovine, vjerujem da se selefije ne razlikuju mnogo od njih kada se radi o čitanju dnevnih novina i posjeti portala.

Pošto smo dobili neke osnovne informacije o načinu informisanja selefija u Bosni i Hercegovini važno je imati na umu da oni nemaju mnogo povjerenja u medije i njihov rad. Oko 80% njih kaže da im uopšte ne vjeruje ili da im vjeruje vrlo malo. Ovi rezultati su sasvim očekivani ako imamo u vidu kako bosanskohercegovački mediji pišu o ovoj populaciji (Puhalo, 2016).

Osobe sklone prihvatanju teorija zavjera u većoj ili manjoj mjeri politička, ali i druga društvena dešavanja objašnjavaju kao rezultat smišljenih i naoko nepovezanih aktivnosti nekih ljudi koji žele da ostvare neke manje ili više legalne ciljeve na nelegalan i nemoralan način. Postoji niz razloga zašto smo kod selefija mjerili sklonost ka prihvatanju teorija zavjere. Oni se opažaju kao prilično zatvorena grupa, rigidnih religijskih shvatanja, sklona autoritarnosti, političkom ekstremizmu i terorizmu. S druge strane, oni su pod stalnim, većim ili manjim, nadzorom različitim bezbjednosnim službi u Bosni i Hercegovini, što jeste realan preduslov za lako prihvatanje teorija zavjere. Dobijeni rezultati pokazuju da se selefije značajno razlikuju od građana Bosne i Hercegovine na skali vjerovanja u teorije zavjere i da su sklonije prihvatanju teorija zavjere od ostalih građana. Unutar grupe selefija nema značajnih razlika s obzirom na socio-demografske varijable i kada se radi o prihvatanju teorija zavjere oni su prilično homogena grupa. Ovaj nalaz je u skladu sa nekim istraživanjima u svijetu koja takođe ne nalaze razlike u prihvatanju teorija zavjere po polu (Swami, Weis, Lay, Barron & Furnham, 2016) i obrazovanju (Goertzel, 1994).

Kod selefija nalazimo povišene prosječne vrijednosti na skali stavova o miru u odnosu na vrijednosti dobijene na skali stavova o ratu. Ipak, s obzirom na godine starosti selefije se značajno razlikuju na skali stavovi o ratu. Proratni stavovi su najviše izraženi kod najmlađe kategorije selefija, starosti do 29 godina, potom kod onih starosti od 30 do 44 godina, a najmanje kod ispitanika starijih od 45 godina. Sa porastom obrazovanja raste i prihvatanje proratnih stavova selefija i tu se zanatlije značajno razlikuju od onih sa srednjom školom- četvrti stepen i visokoobrazovanih. Kod selefija koje nisu učestvovali u ratu nalazimo istaknutije proratne stavove nego kod onih koji su ratovali, što nam pokazuje da je ratno iskustvo u suprotnosti sa militantnim stavovima. Moramo imati na umu da su obrazovaniji ispitanici istovremeno i mlađi i da je mala vjerovatnoća da su učestvovali u ratu, pa se stoga postavlja pitanje da li su godine starosti glavni uzrok ovih proratnih stavova. Takođe, treba znati da islam ima vrlo jasan odnos prema različitim vrstama rata gdje se razlikuje opravdan i neopravдан rat, ali i prema ponašanju u ratu i učesnicima rata tako da i to u značajnoj mjeri može da utiče na njihove stavove ratu i miru.

Kada govorimo o militantno-ekstremističkom pogledom na svijet kod selefija najmanje vrijednosti nalazimo na skali „apologija nasilja“, potom na skali „sveti cilj“ i „zli svijet“. Praktično to znači da oni najmanje afirmišu nasilje kao sredstvo za postizanje određenog cilja, ali smatraju da je svijet u

kojem živimo zao i da se nekim svetim silama mogu opravdati nasilje i ekstremizam prema drugima. Dobijeni rezultati se samo donekle poklapaju sa nalazima Stankova i sar. (2010a), gdje i oni nalaze snažnu povezanost između religioznosti i ekstremističkih uverenja, a pogotovo „svetog cilja“. Selefije se međusobno ne razlikuju značajno na varijablama „apologija nasilja“ i „zli svijet“, ali nalazimo značajne razlike na skali „sveti cilj“ s obzirom na godine starosti i ukupna mjesecna primanja. Ispitanici mlađi od 29 godina imaju najizraženije skorove ne skali „sveti cilj“ i oni se značajno razliku od starijih selefija. Sa porastom ukupnih mjesecnih primanja selefija raste i prihvatanje ove vrijednosti, ali samo do primanja do 1500 KM poslije čega se bilježi pad vrijednosti. I ranije smo naglašavali da su ispitanici koji imaju veće primanja ujedno i mlađi, te su godine starosti možda najznačajniji faktor povišenih vrijednosti na skali „sveti cilj“.

Pokušavajući da razumiju antisocijalno ponašanje psiholozi su identifikovali nekoliko crta ličnosti na osnovu kojih bi mogli da predvide agresivno ponašanje, impulsivno reagovanje, sklonost riziku, socijalnu dominantnost, emocionalnu hladnoću, superiornost, dvoličnost. Te crte ličnosti su psihopatija, narcizam, makijavelizam i sadizam i poznate su kao „mračna tetrada“. Dobijeni rezultati pokazuju da su prosječne vrijednosti selefija prilično niske na sve četiri skale. Muškarci imaju izraženiji makijavalizam u odnosu na žene, ali to nije nešto neočekivano, jer i druga istraživanja pokazuju da žene uobičajeno imaju manje skorove na ovoj skali (Láng, A., Birkás, B., Martin, L., Nagy, T. & Kállai, J. 2017; Jonason, P. K. & Davis, M. D., 2018). Ipak, to se razlikuje od rezultata koje je Puhalo dobio 2016. godine, gdje se selefije nisu razlikovale s obzirom na pol. Sa godinama starosti opadaju prosječne vrijednosti na skali narcizma kod selefija, što je takođe u skladu sa nalazima dobijenim u drugim istraživanjima (Foster, J. D., Campbell, W. K., & Twenge, J. M. 2003; Twenge, J. M., Konrath, S., Foster, J. D., Keith Campbell, W., & Bushman, B. J., 2008; Roberts, B. W., Edmonds, G., & Grijalva, E. 2010). Što su selefije obrazovanije to je i stepen narcizma viši, ostaje nedoumica da li je to posledica njihovog obrazovanja ili i godina starosti jer su mlađi ispitanici istovremeno i obrazovani.

DezinTEGRACIJA je poremećaj ličnosti sličan psihotičnom stanju s tim što samo mali broj osoba razvije potpunu kliničku sliku. Dobijeni prosječni skor na skali dezintegracije ličnosti je prilično nizak. Razlika između muškaraca i žena je značajna i u skladu sa rezultatima dobijenim u svijetu (Láng, A., Birkás, B., Martin, L., Nagy, T., & Kállai, J., 2017), gdje žene uo-

bičajeno imaju manje skorove na ovoj skali. Selefije starosti do 29 godina značajno se razlikuju od starijih ispitanika na skali dezintegracije ličnosti.

Samožrtvovanje se definiše kao psihološka spremnost da se žrtvuje nešto veoma vrijedno, pa čak i vlastiti život iz nekog razloga, ali taj razlog mora biti društveno važan. Kod selefija nalazimo povišene vrijednosti na skali samožrtvovanja, ali to ne mora da ima vezu sa terorizmom ili bilo kojim vidom nasilja. To se može posmatrati i kao spremnost na odricanje, sankcije od strane društva, na prezir i osudu javnosti zbog dostizanja ciljeva koji su njima važni. Oni sebe vide kao misionare istinskog islama i svjesni su svih prepreka i iskušenja sa kojima će se susresti na tom putu, a koji se vjerom i strpljivošću mogu prevazići. Sa porastom godina starosti opadaju vrijednosti na skali samožrtvovanja, a ispitanici mlađi od 29 godina značajno se razlikuju od starijih selefija. Istovremeno, sa porastom uku-pnih mjesecnih primanja i obrazovanja raste i spremnost selefija na samožrtvovanje. Imamo li u vidu da su kod mlađih selefija primanja veća i kao što je i veći stepen obrazovanja, pretpostavljamo da se dobijene vrijednosti mogu objasniti godinama starosti ispitanika.

Korelaciona analiza je pokazala da što su selefije starije to su kod njih manje izraženi narcizam i psihopatija, stavovi o ratu i dezintegracija ličnosti. Rezultati koji se tiču narcizma, psihopatije i godina starosti u skladu su sa rezultatima istraživanja u svijetu (Twenge, J. M., Konrath, S., Foster, J. D., Keith Campbell, W., & Bushman, B. J., 2008; Roberts, B. W., Edmonds, G., & Grijalva, E. 2010; Blair, J., Mitchell, D., Blair, K. 2008). Sa porastom sadizma raste makijavelizam, narcizam i psihopatija (Međedović, 2016) kod selefija. Sasvim očekivano, postoji pozitivna ali ne mnogo jaka veza između varijabli koje čine mračnu tetradu (Paulhus & Williams, 2002). Isto tako, sasvim očekivano je da kod ispitanika koji imaju pozitivnije stavove o ratu imamo pozitivne stavove i prema samožrtvovanju, dok su stavovi o miru negativni. Selefije koje smatraju da svijet funkcioniše na pogrešan način (zli svijet) skloniji su da vjeruju u teorije zavjere. Što su ispitanici uvjereniji da se uzvišenim ciljevima mogu opravdati ekstremizam i nasilje, to su skloniji samožrtvovanju, teorijama zavjere, proratnim stavovima i uvjerenju da svijet funkcioniše na pogrešan način. Što su selefije sklonije dezintegraciji ličnosti to su kod njih izraženije osobine ličnosti koje opisujemo kao mračna tetrađa, ali i sklonost ka veličanju nasilja. Povjerenje u institucije raste što selefije imaju izraženije stavove o miru, a smanjuje se što su ispitanici skloniji prihvatanju teorija zavjere i onih koji smatraju da svijet funkcioniše na pogrešan način.

Faktorskom analizom varijabli kojima smo mjerili antisocijalno i ekstremno ponašanje izdvojili smo tri faktora: mračna strana ličnosti, afirmacija rata i zlim svijetom upravljaju centri moći. Dalja analiza je pokazala da je kod muškaraca izraženija mračna strana ličnosti u odnosu na žene i da muškarci više afirmišu rat u odnosu na žene. Dobijene razlike po polu na oba faktora su očekivane i u skladu sa ranijim nalazima kod nas i u svijetu (L. Kron, A. Hošek, K. Momirović, 2005, Covell, Schroeder i Gaier, prema Dupius i Cohn, 2011). Na osnovu ovih nalaza ne smijemo tvrditi da će pojedine selefije učiniti neko antisocijalno i ekstremno ponašanje, već da postoji veća dispozicija za nasilništvo, agresiju i preferenciju rizika pri biranju poslova ili situacija koje drugi ljudi doživljavaju kao visoko opasne i tome su posebno skloni muškarci (Selekin i saradnici, prema Blair, Mitchell i Blair, 2008). Veliki je broj faktora koji mogu da utiču na antisocijalno ponašanje pojedinca i to moramo imati na umu. Posebno treba biti pažljiv u povezivanju faktora mračne strane ličnosti sa njihovim praktikovanjem islama. Postavlja se pitanje da li je posjedovanje ovih crta ličnosti važan preduslov za ovakav način praktikovanja islama i da li je ovakav način praktikovanja islama brana za ispoljavanje ove antisocijalne predispozicije pogotovo kad imamo u vidu da islam daje veoma detaljna uputstva kako jedan musliman treba da se ponaša, jasno definišući šta je dobro a šta loše, šta je dozvoljeno a šta nije. Takođe, moramo imati na umu da unutar selefija imamo različita tumačenja pojedinih tekstova i da od toga zavisi da li će se mračna strana ličnosti ispoljiti u svom destruktivnom obliku. Ja sam skloniji pretpostavci da kod najvećeg broja selefija tako striktna pravila sputavaju ispoljavanje ovih osobina u svakodnevnom životu. Kada govorimo o mračnoj strani ličnosti vidimo da je ona najviše izražena kod najmlađih selefija, što je i očekivano imamo li u vidu da sa starošću ispitanika neke osobine ličnosti gube na intenzitetu (narcizam) ili na pojavnosti (psihopatija). Rat najviše afirmišu ispitanici starosti do 29 godina i oni se značajno razlikuju od starijih selefija. Ovo se može objasniti na nekoliko načina. Prije svega, samom mladošću ispitanika za koje je karakteristično impulsivije i nepromišljenije ponašanje. S druge strane, moramo imati na umu da starije selefije u velikoj mjeri imaju iskustvo rata i znaju kakve sve nedaće to donosi i da su zbog toga suzdržaniji u afirmisanju rata.

Generalno gledajući najveći broj ličnih ciljeva selefija koji se nalaze u zatvoru ne razlikuje se u velikoj mjeri od ličnih ciljeva selefija koji su na slobodi. Redoslijed ciljeva je nešto drugačiji i stiče se utisak da su selefije u zatvoru više usmjereni na sređivanje ličnog života u budućnosti i što samostalniji život bez grijeha. Možemo reći da je ovo prilično očekivan rezultat

imamo li u vidu da se ispitanici nalaze u zatvoru, gdje je njihova sloboda značajno ograničena, a budućnost neizvjesna. Interesantno je da su najvažniji lični ciljevi selefija u zatvoru intenzivniji od ličnih ciljeva drugih selefija što opet može biti posljedica socijalne izolacije. Slična situacija je i kod najmanje važnih ličnih ciljeva koji jesu skoro isti i neznatno se razlikuju u samom redoslijedu. Selefije su generalno, kako na slobodi tako i u zatvoru, nezainteresovane za bilo kakav oblik rukovođenja, isticanja i uzbudljivog života. Ovi ciljevi su nešto intenzivniji kod selefija u zatvoru.

Ako uporedimo najvažnije društvene ciljeve selefija koji su u zatvoru i onih koji nisu vidimo da se prilično razlikuju. Selefijama u zatvoru na prvom mjestu su ekologija, životni standard, socijalna jednakost, pravna država i borba protiv kriminala i korupcije. Selefije koje nisu u zatvoru ističu kao važne borbu protiv kriminala i korupcije, socijalnu pravdu, humanije društvo, zaposlenost i razvoj nauke, obrazovanja i kulture. Postavlja se pitanje da li specifično socijalno okruženje utiče i ako da u kojoj mjeri na društvene prioritete selefija. Selefije u zatvorima imaju problem sa novcem kako za sebe, tako i za svoje porodice i vjerovatno otuda značaj socijalne jednakosti i životnog standarda. Pravna država je važna svakom ko se nalazi u zatvoru, kao i borba protiv kriminala i korupcije. Teško je reći zašto je ekologija toliko važna selefijama u zatvoru. Kada se porede najmanje važni društveni ciljevi selefija koje se nalaze u zatvorima i onih koji su vani, vidimo da tu nema velikih razlika. Najmanje su im važni privatizacija, ulazak zemlje u Evropsku uniju, čuvanje tradicije i jednopartijski sistem. Selefije koje nisu u zatvoru odbacuju demokratiju, za razliku od selefija u zatvoru kojima nije važan teritorijalni i državni integritet Bosne i Hercegovine. Evidentno je da su selefijama u zatvoru pozitivne društvene vrijednosti važnije od društvenih vrijednosti selefija na slobodi, dok su najmanje važni društveni ciljevi još manje važni.

Selefije u zatvorima manje vjeruju institucijama u Bosni i Hercegovini od selefija koje nisu u zatvoru. To se može objasniti na različite načine. S jedne strane teško je očekivati da ljudi koji su napadali neke institucije u Bosni i Hercegovini te institucije i cijene. S druge strane osobe koje su otišle da ratuju u Siriju i Irak vjerovatno preferiraju dugačije društveno uređenje, a samim tim i institucije tog sistema. Naravno, moramo imati na umu da su oni razočarani radom sadašnjih institucija jer su kažnjeni od strane države i njenih institucija. Interesantno je da selefije koje su na izdržavanju zatvorske kazne više vjeruju nevladinim organizacijama nego Islamskoj zajednici BiH. Teško je reći zašto je to tako i koje su to nevladine institucije koje oni cijene. Selefije u zatvorima vjeruju medijima, za razliku od selefija

na slobodi, a potom Vojsci BiH i međunarodnoj zajednici. Ovdje moramo imati na umu da su razlike između povjerenja u institucije veoma male, a zbog malog uzorka teško je reći i da li su značajne.

Imamo li u vidu variable kojima smo mjerili sklonost ka antisocijalnom ponašanju teško je reći da su variable koje smo mjerili od presudne važnosti kod razlikovanja selefija koje su počinile neko kriminalno djelo ili odlazili na ratište i onih koji nisu kršili zakone Bosne i Hercegovine.

Kao što smo ranije pokazali, na osnovu stavova koje podržavaju, selefije se mogu podijeliti klaster analizom na dvije skoro podjednako velike grupe koje smo nazvali radikalni vjernici i radikalni ekstremisti. Obje ove grupe imaju relativno visoke skorove na skalama samožrtvovanja, sklonosti ka prihvatanju teorija zavjere i ideja o zlom svijetu i svetom cilju, ali se međusobno razlikuju na skalama stavova prema ratu i miru. Radikalni ekstremisti više afirmišu stavove prema ratu i apologiji nasilja, dok istovremeno imaju negativnije stavove prema miru od radikalnih vjernika. Prema autorima koncepta militantnog ekstremizma (Stankov et al., 2010), ispitanici koji imaju visoke skorove na skalama „apologija nasilja“, „zli svijet“ i „sveti cilj“ predstavljaju grupu pogodnu za regrutovanje. Radikalni vjernici i radikalni ekstremisti značajno se razlikuju između sebe kada su u pitanju dvije crte ličnosti iz mračne tetrade. Radikalni ekstremisti imaju više skorove na skalama makijavelizma i psihopatije, ali ne i na sadizmu. To može značiti da oni ne uživaju u povređivanju drugih ljudi, već im povređivanje drugih može predstavljati samo sredstvo za postizanje krajnjeg cilja, a manipulacija radi postizanja cilja je jedna od osnovnih odrednica psihopatije.

Moramo imati na umu da je jedan od nedostataka ovog istraživanja što ne postoji kontrola grupe građana Bosne i Hercegovine koji nisu selefije. Važno je imati na umu što prethodna istraživanja pokazuju da se i u opštoj populaciji otprilike mogu izolovati ovakvi klasteri ispitanika, visoki na sva tri aspekta MEMS-a, koji su potencijalno interesantni u smislu pogodnosti za ekstremizam, tako da ovi rezultati ne moraju biti nešto što je specifično za selefije.

Sa selefijama koje se nalaze u zatvoru urađen je i intervju. Od deset selefija, koliko ih se u tom trenutku nalazilo u zatvoru, njih sedam je pristalo na intervju. Tokom intervjua prošli smo kroz nekoliko oblasti za koje smo smatrali da mogu biti interesantne: trenutno stanje u zatvoru, djetinjstvo i mladost, iskustvo iz rata, ulazak u islam, kako su donijeli odluku da odu na ratište ili počine neki teroristički čin, iskustva sa ratišta i planovi za budućnost. Trudili smo se da tokom analiziranja njihovih odgovora ne

propustimo nešto što je važno i zajedničko za sve ispitanike. Još više smo se trudili da im pod pritiskom da moramo pronaći neke veze ne pripisemo neka naša očekivanja ili predrasude.

Generalno gledajući, ispitanici su potpuno svjesni gdje se nalaze i zašto se nalaze u zatvoru, ali im nije jasno zašto su smješteni sa okorjelim kriminalcima, niti visinom same kazne na koju su osuđeni. Zadovoljni su uslovi-ma u zatvoru, ali smatraju da postoji prostora i za njihovo poboljšanje. Kao vjernicima im nedostaje odlazak na džumu, a neki od njih ističu da se hrana ne pravi po šerijatskim propisima kao što je obaveza za muslimane. Za najveći broj njih to nije kazna, već božja volja i iskušenje koje moraju prevladati u skladu sa učenjem islama. Oni su u posebnom bezbjednosnom režimu i nemaju mnogo kontakta sa drugim zatvorenicima, niti neke posebne aktivnosti.

Kada se govori o djetinjstvu i mladosti ono se donekle razlikuje u odnosu na drugu djecu u tome što su im očevi bili odsutni više nego što je uobičajeno, a tu je i impulsivnost kao zajednička karakteristika. Skoro svi su napomenuli da su u većoj ili manjoj mjeri u mladosti imali problem sa kontrolom bijesa.

Zanimanje za islam počinje tek u srednjoj školi i onda kreću samostalno da istražuju tu tematiku. U tom istraživanju otvaraju se mnoga pitanja, a na njih se odgovor traži najčešće na internetu ili kroz čitanje knjiga. Oni odlaze u džamiju, komuniciraju sa hodžama, ali kod njih ne nalaze adekvatne odgovore na svoja pitanja i što je mnogo važnije ne nailaze na razumijevanje. Onda se okreću selefijama za koje smatraju da na pravi način tumače i praktikuju islam. Oni kod selefija ne nalaze samo razumijevanje, već i podršku i prihvatanje. Odlaze na predavanja koja organizuju selefije, na njihova druženja i upoznaju selefiske autoritete, a onda posjećuju i mesta gde selefije žive u većem broju, na primjer, Bočinju, Dubnicu i Maoču. Neformalne vođe selefija žive ono što propovijedaju i to ih u očima ovih ljudi čini autoritetima. U to vrijeme među selefijama se javno govorilo o džihadu i odlasku na ratišta u Irak i Siriju. Ipak, ispitanici tvrde da нико nije vršio pritisak na njih da odu na strana ratišta ili da urade bilo šta loše u Bosni i Hercegovini. To su bile njihove lične odluke.

Kod mlađih selefija koji su otišli da ratuju u Siriju i Irak postoji jedno specifično shvatanje džihadista koje je više okrenuto ka borbi sa vanjskim neprijateljem nego na unutrašnju borbu samog sa sobom i to je jedan od uzroka njihovog odlaska.

Osnovni motiv selefija da odu u rat jeste pomoć muslimanima u Siriji i Iraku protiv Asada i njihovih drugih neprijatelja, dok su neki pored toga smatrali svojom obavezom da žive u zemlji u kojoj vlada šerijat. Njihova dužnost kao muslimana jeste da pomognu drugim muslimanima u borbi protiv neprijatelja, bez obzira na to gdje se oni nalaze. O stradanjima muslimana u Siriji i Iraku informisali su se putem interneta, ali i kroz razgovore sa drugim selefijama. Oni nisu dovodili u sumnju tačnost njihovih izvora sa interneta.

Odluka da odu u rat, prema riječima samih ispitanika, donosila se u uskom krugu prijatelja, bez znanja njihovih porodica i neformalnih vođa. Neki su o tome dugo razmišljali, dok su drugi tu odluku donijeli vrlo brzo. Interesantno je da niko od selefija sa kojima sam pričao ne povezuje Maoču ili neka druga naselja u kojima žive selefije sa odlaskom u Siriju.

Njihovo iskustvo nakog dolaska na ratišta razlikuju se u velikoj mjeri od onoga što su zamišljali dok su bili u Bosni i Hercegovini. Njihovo mišljenje o Asadovom režimu je još gore od onoga koje su imali prije odlaska. Oni su najčešće bili zbumjeni međusobnim sukobima između Asadovih protivnika i teško im je bilo da razluče ko je u pravu, a ko ne. Još više ih je boljelo to nejedinstvo muslimana i to je jedan od motiv zašto su se vratili. Porodica je takođe još jedan od važnih faktora zbog čega su se vratili u Bosnu i Hercegovinu. Nema kajanja zbog odlaska na ratišta, jer misle da ništa loše tamo nisu uradili.

Na pitanje „Šta poslije zatvora?“ imamo dvije kategorije odgovora. Prva grupa ispitanika je kazala da planiraju da nastave sa životom tamo gdje su stali smatrajući da će ih sredina prihvati bez obzira na to što su bili u zatvoru. Ova grupa ispitanika želi da se okrene sebi i svojoj porodici i kloniće se svakog javnog angažmana, a pogotovo ratovanja. S druge strane imamo selefije koje ne brinu mnogo o tome što će se desiti nakon što izađu iz zatvora jer to je sve božja volja. Svjesni su da su odlazakom na ratišta Sirije i Iraka zauvijek dobili negativnu etiketu ISIL-ovca i nisu sigurni da će moći lako naći posao zbog toga. Takođe, što su ispitanici stariji to se manje brinu za svoju budućnost. Ispitanici koji imaju porodice i djecu voljeli bi da budu pušteni iz zatvora ranije, ali su svjesni da je to malo vjerovatno. Njihova vjera nije pokolebana i nastaviće da praktikuju islam jednako kao i do sada. Svjesni su da će biti pod nadzorom bezbjednosnih službi, ali se nadaju da im te službe neće bespotrebno zagorčavati život. Ne očekuju pomoć od države, ali ako bi im neko ponudio pomoć ne bi je odbili.

Literatura

- Abazović, D. (2016). Srce i glavaokrenuti istoku i zapadu: ekskurs o bosanskohercegovačkim muslimanima. u Puhalo, S., Abazović, D., Bulaić, M. (2016). *Selefije u BiH*. Banjaluka, Pro Educa.
- Adorno, T. W Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J., Stanford, R. N. (1950). *The Authoritarian Personality*, New York, Harper.
- Agnihotry, R. (1986). Human values vis-a-vis educations. U: S. P. Ruhela (ur.). *Human values and education*, New Delhi: Sterling Publishers.
- Ajzakson, V. (2015). *Ajnštajn, njegov život i univerzum*. Beograd. Laguna.
- Bains, G. (1983). Explanations and the Need for Control. u M. Hewstone (ur), *Attribution Theory: Social and Functional Extensions*. Oxford: Blackwell.
- Bajford, J. (2006). *Teorije zavjere- Srbija protiv "novog svjetskog poretku"*, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava.
- Barker, R. A. (1994). The rethinking of leadership. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 1(2), 46-54.
- Barnea, M. i Schwartz, S. H. (1998). Values and voting. *Political Psychology*, 19, 14-40.
- Bélanger, J. J., Caouette, J., Sharvit, K., Dugas, M., (2014). The Psychology of Martyrdom: Making the Ultimate Sacrifice in the Name of a Cause, *Journal of Personality and Social Psychology*, 2014, Vol. 107, No. 3, 494-515.
- Biling, M. (1987). *Arguing and Thinking*. Cambrie, CUP
- Bizumić, B., Stubager, R., Mellon, S., Van der Linden, N., Iyer, R., Jones, B.M., (2013). On the (In)Compatibility of Attitudes Toward Peace and War, *Political Psychology*, Vol. 34, No. 5, 673- 693.
- Blanuša, N. (2011). *Teorije zavjere i hrvatska politička zbilja 1980.- 2007.* Zagreb, Plejada
- Bogart, L.M., Benotsch, E.G., Pavlović, J.D. (2004). Feeling superior but threatened: The relation of narcissism to social comparison. *Basic and Applied Social Psychology*, 26, 35-44.
- Borum, R. (2014). Psychological vulnerabilities and propensities for involvement in violent extremism. *Behavioral sciences & the law*, 32, 286-305.
- Bojanović, R. (1998). Osobine ličnosti i prihvatanje teorija zavere. *Psihologija*, 4, 327-342

- Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N., & Imhoff, R. (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in psychology*, 4, (225), 2-15.
- Brotherton, R., French, C. C., & Pickering, A. (2013). Measuring belief in conspiracy theories: The generic conspiracist beliefs scale. *Frontiers in psychology*, 4, 1-15.
- Buckels, E. E., Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2013). Behavioral confirmation of everyday sadism. *Psychological Science*, 24, 2201–2209.
- Buss, D. M., Chiodo, L. M. (1991). Narcissistic acts in everyday life. *Journal of Personality*, 59, 179-215.
- Butorac, K. (2011). Psihološki i organizacijski pristupi samoubilačkom terorizmu. *Polemos* 14 (2): Zagreb, 11-28.
- Campbell, W.K., Rudich, E., Sedikides, C. (2002). Narcissism, self-esteem, and the positivity of self-views: Two portraits of self-love. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 358-368.
- Canetti-Nisim, D., Halperin, E., Sharvit, K., & Hobfoll, S. E. (2009). A new stress-based model of political extremism: Personal exposure to terrorism, psychological distress, and exclusionist political attitudes. *Journal of Conflict Resolution*, 53, 363-389.
- Chabrol, H., Van Leeuwen, N., Rodgers, R., & Se 'journe', N. (2009). Contributions of psychopathic, narcissistic, Machiavellian, and sadistic personality traits to juvenile delinquency. *Personality and Individual Differences*, 47, 734–739.
- Christie, R. i Geis, F. L. (1970). *Studies in Machiavellianism*. New York, Academic Press.
- Cottam, M., Dietz- Uhler, B., Mastors, E., Preston, T. (2010). *Uvod u političku psihologiju*. Neum, Naklada Mate.
- Darwin, H., Neave, N., & Holmes, J. (2011). Belief in conspiracy theories. The role of paranormal belief, paranoid ideation and schizotypy. *Personality and Individual Differences*, 50, 1289-1293.
- Douglas, K. M., Sutton, R. M., Callan, M. J., Dawtry, R. J., & Harvey, A. J. (2016). Someone is pulling the strings: hypersensitive agency detection and belief in conspiracy theories. *Thinking & Reasoning*, 22, 57-77.
- Dupius, E. C., i Cohn, E.S., (2011). A New Scale to Measure War Attitudes: Construction and Predictors, *Psychology Scholarship*. Paper 14, 6-14.
- Exline, J.J., Baumeister, R.F., Bushman, B.J., Campbell, W.K., Finkel, E.J. (2004). Too proud to let go: Narcissistic entitlement as a barrier to forgiveness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 894-912.

- Ferić, I. (2009). *Vrijednosti i vrijednosni sustavi: psihologiski pristup*. Zagreb, Alinea.
- Foster, J. D., Campbell, W. K., & Twenge, J. M. (2003). Individual differences in narcissism: Inflated self-views across the lifespan and around the world. *Journal of Research in Personality*, 37, 469–486.
- Fowles, D.C. i Dindo, L. (2006). A Dual-Deficit Model of Psychopathy. U: C.J. Patrick (Ur.), *Handbook of the psychopathy*, New York: Guilford Press, 14-34.
- Frenkl, V. (1994). *Zašto se niste ubili- traženje smisla življenja*, Beograd, I.P. Željko Abrulj, I.P. Luta, I.K.P. Monada.
- Goertzel, T. (1994). Belief in conspiracy theories. *Political Psychology*, 15, 731-742.
- Hakhverdian, A.; Mayne, Q. (2012). Institutional trust, education, and corruption: a micro-macro interactive approach. *The Journal of Politics*, 74(3), 739-750.
- Havelka, N. (1975). Istraživanje vrednosti kod nas. *Psihologija*, VIII, 3-4, 139-150.
- Havelka, N. (1994). Vrednosti i društvene promene: Replikacija jednog istraživanja o učeničkim očekivanjima od budućeg zanimanja. *Psihologija*, XXVII, 1-2, 67-82.
- Havelka, N. (1995). Vrednosne orijentacije učenika i njihova očekivanja od budućeg zanimanja. *Psihološka istraživanja*, 7, 89-125.
- Hare, R. D., & Neumann, C. S. (2009). Psychopathy. In P. H. Blaney & T. Millon (Eds.), *Oxford textbook of psychopathology*, New York, NY: Oxford University Press. 622–650.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press Joksimović, S. i Vasović, M. (1990). *Psihološke osnove čovekoljublja*. Beograd, Institut za pedagoška istraživanja i Prosveta.
- Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2014). Introducing the short dark triad (SD3) a brief measure of dark personality traits. *Assessment*, 21(1), 28-41.
- Jonason, P. K., & Davis, M. D. (2018). A gender role view of the Dark Triad traits. *Personality and Individual Differences*, 125, 102-105.
- Knafo, A i Schwartz, S. H. (2001). Value socialization in familis of Israeli-born and Soviet- born adolescents in Israel. *Jurnal of Cross- Cultural Psychology*, 32 (2), 213- 228.
- Knezevic, G., Savic, D., Kutlesic, V., Opacic, G. (2017). A Reconceptualization of Psychosis Proneness as a Personality Trait Separate from the Big Five, *Journal of Research in Personality*, Volume 70, 187-201.

- Kohn, M. i Schooler, C. (1983). *Work and personality: An inquiry into the impact of social stratification*. Norwood, NJ: Ablex.
- Kirsch, L. G., & Becker, J. V. (2007). Emotional deficits in psychopathy and sexual sadism: Implications for violent and sadistic behavior. *Clinical Psychology Review*, 27, 904–922.
- Kron, L. Hošek, A., Momirović, K. (2005) Distribucija nekih psihičkih po-remećaja u populaciji mladih muškaraca i žena, *Zbornik IKS*, 1-2/2005, 33-69.
- Kuzmanović, B. (1995). Društvene promene i promene vrednosnih orijen-tacija učenika. *Psihološka istraživanja* 7, Beograd, Institut za psihologi-ju, 17-47.
- Kuzmanović, B. (1990). Vrednosne orijentacije učenika završnog razreda osnovne škole. u N. Havelka i sar. *Efekti osnovnog školovanja*, Beograd, Institut za psihologiju, 215-234.
- Kuzmanović, B. i Petrović, N. (2007). Struktura preferencija ličnih i druš-tvenih ciljeva srednjoškolaca, *Psihologija*, Vol. 40 (4), 567-585.
- Kuzmanović, B. i Petrović, N. (2007). Vrednosni ciljevi kao činioci politič-kih stavova i mnjenja mladih. *Sociologija*, Vol. L (2008), № 2, 153- 174.
- Kuzmanović, B. i Petrović, N. (2013). Lični i društveni ciljevi studenata u kontekstu njihovog profesionalnog usmerenja. *Andragoške studije*, broj 1, Institut za pedagogiju i andragogiju, 49 -72.
- Láng, A., Birkás, B., Martin, L., Nagy, T., & Kállai, J. (2017). Schizotypal Traits and the Dark Triad From an Ecological Perspective: A Nonclini-cal Sample Study. *Psychological reports*, 0033294117742655.
- Long, D. E. (1990). *The Anatomy of Terrorism*. New York: Free Press.
- Loza, W. (2007). The psychology of extremism and terrorism: A Midd-le-Eastern perspective. *Aggression and Violent Behavior*, 12, 141-155.
- Međedović, J., & Petrović, B. (2015). The dark tetrad: Structural properties and location in the personality space. *Journal of Individual Differences*, 36, 228–236.
- Međedović, J., Petrović, B., Knežević, G., & Lazarević, Lj. (2015). „Dark“ traits and schizotypy as personality roots of militant extremists thinking pattern, 11th Days of applied psychology, 25-26 september, Niš, Srbija, Book of abstracts, 40.
- Međedović, J. (2017). Aberrations in emotional processing of violence-de-pendent stimuli are the core features of sadism, *Motivation and Emoti-on*, Volume 41, Issue 2, pp 273–283.

- Milgram, S. (1990). *Poslušnost autoritetu*. Beograd. Nolit
- Miller, J.D., Campbell, W.K., Pilkonis, P.A. (2007). Narcissistic personality disorder: relations with distress and functional impairment. *Comprehensive Psychiatry*, 48, 170-177.
- Milinović, J. (2017). *Liderke izbliza - Prilog proučavanju liderstva žena u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo. Sarajevski otoreni centar.
- Milosavljević, B. (2000). Personalne vrijednosti adolescenata poslije rata. u: *Djeca u ratu i poslije rata*, Univerzitetska biblioteka "Petar Kočić" i Centar za razvoj i evaluaciju psihosocijalnih programa, Banja Luka.
- Mishler, W.; Rose, R. (2001). What are the origins of political trust?: Testing institutional and cultural theories in post-communist societies. *Comparative Political Studies*, 34 (1): 30-62.
- Mokros, A., Osterheider, M., Hucke, S. J., & Nitschke, J. (2011). Psychopathy and sexual sadism. *Law and Human Behavior*, 35, 188–199.
- Myers, W. C., Burket, R. C., & Husted, D. S. (2006). Sadistic personality disorder and comorbid mental illness in adolescent psychiatric inpatients. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law Online*, 34, 61–71.
- National Defense Research Institute. Social Science for Counterterrorism (2009). *Putting the Pieces Together*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Nepstad, S. (2004). Religion, Violence and Peacemaking. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 43:3, 297–301.
- Oliver, J. E., & Wood, T. (2014). Medical conspiracy theories and health behaviors in the United States. *JAMA internal medicine*, 174, 817-818.
- O'meara, A., Davies, J., & Hammond, S. (2011). The psychometric properties and utility of the Short Sadistic Impulse Scale (SSIS). *Psychological assessment*, 23(2), 523.
- Offe, C. (1999). How can we trust our fellow citizens. In: *Democracy and Trust*, ed. Mark E. Warren. Cambridge: Cambridge University Press, 42–87.
- Pantić, D. (2002) Vrednosti birača pre i posle demokratskog preokreta 2000. Godine. u Goati, V. (ur.) *Partijska scena Srbije posle 5. oktobra 2000*, Beograd, IDN i Friedrich Ebert Stiftung, str. 79-129.
- Patrick, C.J. (2005). Getting to the heart of psychopathy. U: H. Herve i J.C. Yuille (Ur.), *Psychopathy: Theory, research, and social implications*. New York: Erlbaum.
- Patrick, J.C. (2006). Back to the Future: Cleckley as a Guide to the Next Generation of Psychopathy Research. U: C.J. Patrick (Ur.), *Handbook of the psychopathy* (str.). New York: Guilford Press, 605-617.

- Patterson, O. (1999). Liberty against the democratic state: On the historical and contemporary sources of American distrust. In: M. E. Warren (Ed.), *Democracy and trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Petrović, B. D., (2016). *Struktura, determinante i korelati leksički deriviranih socijalnih stavova u Srbiji*, doktorska disertacija.
- Petrović, B. & Međedović, J. (2015). Two forms of radicalization: Militant Extremists Mind Set as a conservative ideology mediated by the Ethos of Conflict. IV Konferencija Savremeni trendovi u psihologiji, 29-31 oktobar, Novi sad, Srbija. Knjiga rezimea, 289-290.
- Popović J. (1982). Istraživanje mira, *Politička misao*, ½, 76-94.
- Porter, S., & Woodworth, M. (2006). Psychopathy and aggression. In C. J. Patrick (Ed.), *Handbook of psychopathy*, New York, NY: Guilford Press, 481-494.
- Post, M. J., (2009). Refraining of Martyrdom and Jihad and the Socialization of Suicide Terrorists, *Political Psychology*, Vol. 30, No. 3, 381-385.
- Post, M. J., Ali, F., Henderson, S.W., Shanfield, S., Victoroff, J., Weine, S. (2009). The Psychology of Suicide Terrorism. *Psychiatry* 72(1), 13-31.
- Popadić, D. (1995). Uzrasne i generacijske razlike u preferenciji životnih stilova. *Psihološka istraživanja* 7, 71-88.
- Popadić, D. (1990). Učeničke preferencije načina života, u N. Havelka i sar.: *Efekti osnovnog Školovanja*. Beograd, Institut za psihologiju, 235-259.
- Pedahzur, A., Perliger A. (2003). Altruism and Fatalism: The Characteristics of Palestinian Suicide Terrorists. *Deviant Behavior* (24), 405-423.
- Puhalo, S. (2011). *Na putu kao EU*. Pro Educa, Banjaluka
- Puhalo, S. i Vukojević, S. (2015). *Kako građani Bosne i Hercegovine opažaju nevladin sektor?* Friedrich Ebert Stiftung, Banjaluka
- Puhalo, S., Abazović, D., Bulaić, M. (2016). *Selefije u BiH*. Banjaluka, Pro Educa.
- Reidy, D. E., Zeichner, A., & Seibert, L. A. (2011). Unprovoked aggression: Effects of psychopathic traits and sadism. *Journal of Personality*, 79, 75–100.
- Radojević, K. (2010). Religija i terorizam. *Religija i tolerancija*, Vol. VIII, № 14, Jul – Decembar, 239- 252.
- Roberts, B. W., Edmonds, G., & Grijalva, E. (2010). It is developmental me, not generation me: Developmental changes are more important than generational changes in narcissism. *Perspectives on Psychological Science*, 5, 97–102.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York, Free Press.

- Rokeach, M. (1979). *Understanding human values- individual and societal*. New York, The Free Press.
- Rot, N. i Havelka N. (1973). *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*. Beograd, Institut za psihologiju i Institut društvenih nauka.
- Saucier, G., Akers, L. G., Shen-Miller, S. S., Knežević, G., & Stankov, L. (2009). Patterns of thinking recurrent in militant extremism. *Perspectives on Psychological Science*, 4, 256–271.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theory ad empirical tests in 20 countries. U M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, New York, Academic Press.
- Schwartz, S. H. i Huismans, S. (1995). Value prioritets and religiosity in four Western religions. *Social Psychology Quarterly*, 58, 88-110.
- Schwartz, S. H. i Bardi, A. (1997). Influences of adaptation to communist rule on value priorities in eastern Europe. *Political Psychology*, 18, 385- 410.
- Schwartz, S. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M. i Owens, V. (2001). Extending the cross- cultural validity of the theory of the basic human values with a diffrent method of measurement. *Jurnal of Cross- Cultural Psychology*, 32 (5), 519- 542.
- Sekulić, D. (ur) (2016). *Vrijednosti u hrvatskom društvu*. Zagreb, Centra za demokraciju i pravo Mirko Tripalo.
- Smith, H. J., Pettigrew, T. F., Pippin, G. M., & Bialosiewicz, S. (2012). Relative deprivation: A theoretical and meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review*, 16, 203-232.
- Sprinzak, E. (2002). Rational fanatics. *Foreign Policy*, 133, 66-73.
- Stankov, L., Higgins, D., Saucier, G., & Knežević, G. (2010). Contemporary militant extremism: A linguistic approach to scale development. *Psychological Assessment*.
- Stankov, L., Saucier, G., & Knežević, G. (2010a). Militant extremist mind-set: Proviolence, Vile World, and Divine Power. *Psychological assessment*, 22, 70-86.
- Swami, V., Chamorro-Premuzic, T., & Furnham, A. (2010). Unanswered questions: A preliminary investigation of personality and individual difference predictors of 9/11 conspiracist beliefs. *Applied Cognitive Psychology*, 24, 749-761.
- Swami, V. (2012). Social psychological origins of conspiracy theories: the case of the Jewish conspiracy theory in Malaysia. *Frontiers in Psychology*, 3, 1-9.

- Swami, V., Weis, L., Lay, A., Barron, D., & Furnham, A. (2016). Associations between belief in conspiracy theories and the maladaptive personality traits of the personality inventory for DSM-5. *Psychiatry Research*, 236, 86-90.
- Šiber, I. (1998). *Osnove političke psihologije*. Zagreb, Politička kultura na-kladno- istraživački zavod.
- Turjačanin, V., Čekrlija, Đ., Puhalo, S. (2004). *Društvene orjentacije mladih*. Banjaluka, Nacionalni institut za borbu protiv narkomanije.
- Twenge, J. M., Konrath, S., Foster, J. D., Keith Campbell, W., & Bushman, B. J. (2008). Egos inflating over time: A cross-temporal meta-analysis of the Narcissistic Personality Inventory. *Journal of personality*, 76(4), 875-902.
- Van der Meer, T.; Dekker, P. (2011). Trustworthy state, trusting citizens? A multilevel study into objective and subjective determinants of political trust, u: Hooghe, M.; Zmerli, S. (eds.): *Political Trust: Why Context Matters*. Colchester: ECPR Press, 95-116
- Van Prooijen, J. W., Krouwel, A. P., & Pollet, T. V. (2015). Political extremism predicts belief in conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science*, 6, 570-578.
- Wallace, H.M., Baumeister, R.F. (2002). The performance of narcissists rises and falls with perceived opportunity for glory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 819-834.
- Warren, M.E. (2001). *Trust in democratic institutions*. Paper prepared for the European Research Conference on Social Capital: Interdisciplinary perspectives. United Kingdom: Exeter, September 15–20. Accessed at www.ex.ac.uk/shipss/politics/research/socialcapital
- Zimbardo, P. (2009). *Luciferov efekat, kako dobri ljudi postaju zli*. Zagreb. TIM press d.o.o.

Linkovi:

- Aqua Digital (2016). *Navike korištenja društvenih mreža u BiH* <http://www.media-marketing.com/vijesti/aqua-digital-istrazivanje-o-navika-ma-koristenja-drustvenih-mreza/> pristupljeno 06.05. 2018. godine.
- Radio Slobodna Evropa (2017). *Gdje odlaze balkanski ratnici ISIL-a?* <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-isil-povratnici/28837765.html> pristupljeno 20.12. 2017. godine.

NASLOV?

Emir Čajić

1. Kako se musliman treba odnositi prema institucijama sekularne države (sudstvo, policija, javna administracija)?

Islam je kompletan sistem vrijednosti koji obuhvata sve pore života, uključujući i sudstvo. Sekularizam je sistem vrijednosti oprečan islamskom u potpunosti. Zato musliman ne bi smio sebi dopustiti da radi za sekularnu vojsku ili policiju. Što se tiče rada u javnim službama, ako to biva od opšte koristi ljudima i udaljeno je od pomaganja ovih sistema, onda je dopušteno.

Osnova je da musliman ne smije biti nikome pomagač u opresiji i nepravdi. Ako prepostavimo da postoji vladar koji u osnovi sudi islamskim zakonom, ali je nepravedan i opresivan, muslimanu nije dopušteno da ga u toj vlasti potpomaže, a kamoli da potpomaže nekoga ko se bori i sputava uspostavu islamskih vrijednosti u društvu. Kaže Alahov poslanik: „Vama će vladati vladari, pa ih ne pomažite u njihovoј nepravdi...“

Ovo ne znači da musliman treba da bude destabilizirajući faktor u društvu, naprotiv. Islam nalaže muslimanu da bude konstruktivni faktor i zabranjuje mu činjenje nereda u društvu. Muslimani bi trebalo da budu ljudi sa kojima policija ima najmanje posla, jer naša vjera zabranjuje sve one stvari koje zabranjuje i sekularni zakon, kao što su narkomanija, ubistvo, krađa, uz dodatak mnogih stvari koje sekularni zakon smatra dopuštenim ali nepoželjnim, na primjer, kocka, blud, alkohol... Kako nije dopušteno ove stvari raditi, jednako nije dopušteno ni pomagati druge u tome, a kamoli biti od onih koji ove stvari nameću društvu (vojska, sudstvo, policija). Tako uspostavom islamskih normi musliman postaje najuzorniji i najmoralniji građanin bilo kojeg društva.

2. Odnos muslimana prema pripadnicima drugih vjera?

Muslimani se odnose prema pripadnicima drugih vjera u skladu sa sljedećim riječima uzvišenog Alaha: „Alah vam ne zabranjuje da činite dobro i da budete pravedni prema onima koji ne ratuju protiv vas zbog vjere i koji

vas iz zavičaja vašeg ne izgone. Alah, zaista, voli one koji su pravični, ali vam zabranjuje da prijateljujete sa onima koji ratuju protiv vas zbog vjere i koji vas iz zavičaja vašeg izgone i koji pomažu da budete prognani. Oni koji s njima prijateljuju sami sebi čine nepravdu.“ (Prijevod značenja, Mumtēhine, 8)

3. Islam i hrišćanstvo, sličnosti i razlike?

Nesporno je da islam i hrišćanstvo izlaze iz zajedničkog izvora, te da je dosta stvari vrlo slično između ove dvije religije. Islam kada se obraća hrišćanima (i Židovima) polazi od ovih sličnosti. Tu je i sljedeći odlomak:

„Reci: ‘O sljedbenici Knjige, dođite da se okupimo oko jedne riječi i nama i vama zajedničke: da se nikome osim Alahu ne klanjamo, da nikoga Njemu ravnim ne smatramo i da jedni druge, pored Alaha, bogovima ne držimo!’ Pa ako oni ne pristanu, vi recite: ‘Budite svjedoci da smo mi muslimani!’“

To je tako ako gledamo hrišćanstvo kao princip i ono što piše u knjigama. Međutim, ako gledamo faktičko stanje na terenu možemo vidjeti da je hrišćanstvo evoluiralo u zbir dogmi koje uopšte nisu povezane sa njegovim izvorima, za razliku od islama, koji je sačuvao izvornost objave i osnovne postulate, iako su devijacije koje su pojedine sekte uvele slične hrišćanskim devijacijama.

Druga bitna razlika je ta da je hrišćanski zakon stavljen totalno mimo svoje funkcije i da su hrišćanski autoriteti već prije mnogo godina kapitulirali pred najezdom ekstremnog sekularizma, tako da danas ne postoji zemlja u svijetu u kojoj se zakoni Novog zavjeta primjenjuju, čak ni Vatikan. Hrišćanstvo je tako od obuhvatne ideologije svedeno na puku filozofiju. S druge strane, islam i sekularizam još uvijek vode borbu u zemljama islamskog svijeta, koje, nakon što su većinski prihvatile sekularizam, polako vraćaju islamske vrijednosti i načela u svoja društva.

4. Kakav je islamski pogled na rat i mir?

I rat i mir su stvari koje u islamu imaju svoje propise, jer ljudski život ne može biti bez njih. Islam na život gleda očima realnosti, daje rješenje za sve životne situacije i nije utopistička ideologija koja se bazira na nerealnim težnjama.

Danas često možemo čuti da je islam ratoborna religija, ali ako pogledamo koliko propisa islamskog zakonodavstva potpada pod mirnodopske, a koliko pod ratne propise, vidimo da se islam zanima mirom i normalnim okolnostima daleko više nego ratom i ratnim propisima.

Poglavlje džihada u knjigama islamskog zakonodavstva je zastupljeno otprilike 5-10% u odnosu na ostale oblasti.

5. Islam i terorizam?

Ovo pitanje da nije aktuelno ne bi zavrijedilo da se njime uopšte bavi. Kao uvod u odgovor, prvo treba utvrditi odakle ono dolazi. Ovo pitanje tišti Amerikance, te su na konto ovoga terorom pobili više od milion muslimanskih civila. Ovo pitanje jednako tišti i Rusiju, koja upravo sada pomaže diktatorskom i represivnom sirijskom režimu u ubijanju i raseljavanju stotina hiljada muslimanskih civila. Srbija je devedesetih godina prošlog vijeka uspjela da se riješi desetina hiljada potencijalnih terorista, kao i njihovih majki, žena, sestara i djece. Zbog potencijalnog terorizma danas u Istočnom Turkestalu, koji je pod kineskom vlašću, muslimani ne smiju da posjeduju kopije Kurana u svojim kućama. U Burmi je vlast toliko zabrinuta za širenje terorizma da su potencijalnim teroristima uskratili osnovnu medicinsku pomoć...

Odgovor na samo pitanje bio bi sljedeći: islam je u svojoj osnovi sigurnost i to je jedna od temeljnih karakteristika ove vjere. Čak i samo ime islam u svom korijenu sadrži značenje mira. Znači da je u islamu terorizam suzbijen u samom korijenu. U islamu je zastrašivanje pohvalno prema neprijatelju, a to je stvar koja je priznata u svim borbenim strategijama i takтикama. Alah kaže: „Najgora bića kod Alaha su oni koji poriču, oni koji neće da vjeruju, oni s kojima ti ugovore sklapaš, pa oni svaki put, ne bojeći se posljedica, krše ugovor svoj. Ako se u borbi s njima sukobiš, tako ih razjuri da se opamete oni koji su iza njih. Čim primijetiš vjerolomstvo nekog plemena i ti njemu isto tako otkaži ugovor. Alah uistinu ne voli vjerolomnike. I neka nikako ne misle oni koji ne vjeruju da će se spasiti; oni doista neće moći umaći. I protiv njih pripremite koliko god možete snage i konja za borbu da biste time zaplašili Alahove i vaše neprijatelje i druge osim njih – vi ih ne poznajete, Alah ih zna. Sve što na Alahovom putu potrošite nadoknađeno će vam biti, neće vam se nepravda učiniti. Ako oni budu skloni miru, budi i ti sklon i pouzdaj se u Alaha, jer On, uistinu, sve čuje i sve zna.“ (Prijevod značenja, Kuran, 8:55-61)

Što se tiče drugih religija, kada bi se otvorile knjige koje se drže svetim kod njih, našlo bi se u njima daleko više poziva na terorističke aktivnosti nego u islamskim knjigama.

Recimo, u Starom zavjetu: „Zato idi i pobij Amaleka, izvrši prokletstvo na njemu i na svemu što pripada njemu! Ne štedi ga, nego pobij čovjeka i ženu, dijete i napršće, goveče i ovcu, devu i magarca!“ (1. Samuelova, 15:3)

Ili u Novom zavjetu: „Kažem vam: svakome koji ima, dat će se; a ko nema, njemu će se oduzeti i ono što ima. A one moje neprijatelje koji ne htjedoše da ja kraljujem nad njima, dovedite ovamo i pogubite ih pred očima mojim!“ (Luka, 19:26-27)

U islamu je ubijanje žena i djece neprijatelja zabranjeno, kao i uništavanje imovine bez opravdanog razloga, dok nevjernici u islamskoj državi mogu opstojati po jasno definisanim pravilima.

Cjenkanje brojem žrtava nije prilično i nemam namjeru opravdavati ničije zločine, ali pravde radi, treba utvrditi šta su sve uradili borci protiv „islamskog terorizma“ u poređenju sa „islamskim teroristima“. Koliko su, na primjer, civila ubili, žena silovali, koncentracionih logora otvorili Srbi, a koliko Bošnjaci u prošlom ratu? Strašni ISIL u Siriji je pobio 20 puta manje civila nego snage Bašara al Asada pomognute Rusijom, da ne govorimo koliki je omjer u Izraelu i drugim mjestima.

Sve ovo nas dovodi do zaključka da je termin „islamski terorizam“ u većini slučajeva u stvari krinka za antiislamski terorizam.

6. Samožrtvovanje u islamu

Samopožrtvovanost je jedna od odlika islama i nešto što nužno proizilazi iz značenja riječi „islam“ (potpuna predanost).

Alah kaže: „Alah je od vjernika kupio živote njihove i imetke njihove u zamjenu za dženet koji će im dati - oni će se na Alahovu putu boriti, pa ubijati i ginuti. On im je to zbilja obećao u Tevratu, i Indžilu, i Kurantu – a ko od Alaha dosljednije ispunjava obećanje Svoje? Zato se radujte pogodbi svojoj koju ste s Njim ugovorili, i to je veliki uspjeh.“ (Prevod značenja, Kur'an, 9:111)

Međutim, kao i sa pričom o terorizmu, ovo pitanje je ponovo politizirano i iskorušeno u sferama koje uopšte nisu cilj ove priče.

Samoubilački napadi koji su aktuelni u zadnjih nekoliko desetljeća nisu kao sredstvo borbe bili poznati u dugoj historiji islama prije toga, nego je to nešto što je sticaj okolnosti aktuelizirao: višedecenijska nehumana de-

patrijacija Arapa u Palestini. Islamski učenjaci stoga imaju oprečne stavove po pitanju dozvoljenosti ovakvih akcija. Neki ih odobravaju, drugi zabranjuju, a treći dozvoljavaju pod određenim okolnostima, npr. da budu pod kontrolom i komandom legitimnog vladara. Da bi se ova stvar nepoznata višestoljetnoj historiji ratovanja u islamu iskorijenila treba iskorijeniti uzroke koji su do nje doveli.

Raspravi o ovom pitanju svakako nije mjesto u kafanama, na huškačkim medijima i među dokonim domaćicama. Ovo je pitanje koje razmatraju učenjaci koji se drže dokaza, kao i oni koji mogu ovu situaciju promijeniti. Ali pripisivati ovu pojavu islamu kao vjeri je smiješno. Gdje je bila 1400 godina do sada? I da li bi musliman ili bilo ko drugi otišao na neko mjesto da se raznese i pobije 100 ljudi iz puke mržnje ili zavisti?

ISLAM IZMEĐU RATA I MIRA

Izet Hadžić

U razgovoru sa misionarom jedne hrišćanske grupe on mi reče: „Znači, nisi bio tokom rata u Bosni?“

Odgovorih: „Ne, ne! Bio sam u ratu u Bosni.“

„A da li si bio vojnik u jednoj od zaraćenih strana?“, upita me on.

„Da, bio sam ponosni branitelj svoje domovine i svoje porodice“, odgovorio sam mu.

A on će cinično na to: „A znaš li ti da je Isus rekao: ‘Ko se mača lati od mača i strada?’“

Rekoh mu: „Apsolutno se slažem sa tom navodnom Isusovom rečenicom. Oni se latiše mača i htjedoše mačem sasjeći sve što nije katoličko ili pravoslavno, a ja ustadol da ruke moje budu sredstvo izvršenja Božije volje!“

Pogleda me blijedo i zbumjeno. Vidim, ništa mu nije jasno. Gledam u njega, a on zanijemio. Nisam siguran da je shvatio šta sam mu rekao. Htjedoh da ga ostavim u toj zbumjenosti, ali on dodade: „Nemoj, molim te, spominjati nikakve oficijelne crkve, katoličanstvo, pravoslavlje, islam, sve je to jedno te isto, sve je to zabluda. Sve su to zalutale skupine koje treba izbrisati.“

„Molim, nisam dobro čuo, da li si rekao da treba sve te crkve i vjere izbrisati, tj. eliminirati, ukloniti?“, upitah ja.

Reče: „Da, sve su one ljude odvele u zabludu.“

„A kako to misliš, gospodine, izbrisati, eliminirati i ukloniti ove skupine i crkve ako ne korištenjem sile, tj. prihvatanjem mača?“

Zbumjenost njegova se dodatno uveća, pa onako trapavo i nepromišljeno odgovori: „Ma ne, ne mislim ja nikoga izgoniti, progoniti, ubijati, nego onako, mislio sam da sam kojim slučajem Bog, ja bih sve te crkve zbrisao.“

Sve mi je bilo jasno, to jest, bilo mi je jasno da ovom tipu ništa nije jasno. Ne poznaje on ni Boga, ni mudrost stvaranja svijeta i čovjeka. Ne poznaje on ni samog sebe. Nije njemu jasan ni odnos između Boga i njegovih stvorenja, a ni priroda odnosa među ljudima i bićima na ovom svijetu.

Zatim je sagovornik postavio primjedbu odnosno optužbu upućenu islamu i Božijem poslaniku Muhamedu a.s. riječima: „Iako i Kur'an poziva na zapovijed 'Ne ubij', sam Muhamed je ovu zapovijed i te kako kršio. Može li čovjek koji otvoreno krši jednu od Božijih zapovijedi biti neki Božiji poslanik?“

Islamski teolozi i hadisi govore da je Muhamed preduzeo mnoge pljačkaške pohode, oko 27 velikih i 34 manjih. Svi oni su završavali rasporenim utrobama i na kraju podjelom plijena. Pored pljačke, kršena je i zapovijed ‘Ne ukradi’.

U gorenavedenoj tvrdnji prije svega želi se negirati poslanstvo Muhameda, a.s., i to na osnovu zaključka koji je izведен korištenjem svjesno pogrešno postavljenih premsa.

Navedene tvrdnje sa stanovišta logike nikako se ne mogu nazvati ispravnim logičkim sudovima. Zaključak je izведен iz pogrešno postavljenih premsa, što u suštini cijeli sud izvodi iz područja ispravnih sudova i uvodi u područje sofističkih manipulacija premsama i zbunjivanja sagovornika i čitaoca korištenjem obmana sa ciljem navođenja na željeni zaključak.

Znači, želi se zbuniti sagovornik i navesti na pogrešan zaključak, ali samo onda ako sagovornik nije upućen u suštinu rasprave.

Iznesena je tvrdnja da Kuran kaže: „Ne ubij“. Ova tvrdnja je apsolutno netačna. Nigdje u Kurantu, ne nalazimo „ne ubij“ kao neuvjetovani Božiji imperativ.

Čak naprotiv, naređeno je uvjetovano ubijanje onih koji su prekršili sporazum o miru i počinili čin izdaje. Sa druge strane, islam zabranjuje ubijanje nevinih i izričito kaže: „Ako neko ubije nekoga ko nije ubio nikoga ili onoga koji na Zemlji nered ne čini – kao da je sve ljudi poubijao; a ako neko bude uzrok da se nečiji život sačuva – kao da je svim ljudima život sačuvao.“ (Al Maida/Trpeza 32). Islam tačno utvrđuje kada je dozvoljeno korištenje sile, ratovanje i ubijanje. Ništa od toga nije protivno razumu, ništa nije nepoznato niti strano današnjoj pravnoj nauci, a ni međunarodnoj politici.

Da budem jasniji, Kuran zabranjuje ubijanje svih ljudi koji nisu nikoga ubili i koji ne šire nered, nemoral i nepravdu na zemlji. Borba je dozvoljena protiv svakog čovjeka, skupine, zajednice ili države koji sebi dopuštaju oduzimanje života drugim ljudima, uništavanje i pljačkanje njihove imovine, koji drugim ljudima čine nepravdu šireći nered na zemlji, kao što je to između ostalog i činio Božiji poslanik Muhamed, a.s., koristeći sve raspoložive miroljubive metode da spriječi sukob i prolivanje krvi. No kada bi neki sebi dali za pravo da se ponašaju kao faraon, tj. kada bi kršili granice i zakone koje je Bog uspostavio, koje su i granice iza kojih započinje činjenje nereda na zemlji i ubijanje drugih ljudi, onda je ratovanje protiv njih bilo dozvoljeno.

Međutim, sama dozvola ratovanja je jedan Božiji zakon koji je bio postepeno uvođen kao krajnja mjera za uvođenja reda na zemlji i omogućavanje ljudima da slobodno žive i odabiru svoje vjerovanje. Onog trenutka kada se neki čovjek, neka skupina ili čak neka zemlja drzne i digne ruku na

živote, imovinu i dostojanstvo ljudi ili pak spriječi da istina dođe do ljudi, zabranjujući slobodno ispovijedanje vjere, tek tada se dozvoljava upotreba sile i rat kao sredstvo ispunjenja Božije volje.

Posljednji Alahov poslanik Muhamed a.s. punih 15 godina pozivao je ljude riječima. Bila je zabranjena svaka vrsta upotrebe sile i ratovanja uprkos brojnim prigovorima prvih muslimana koji su tražili dozvolu od Muhameda da se vojno suprotstave mekanskim paganima koji su ih protjerali iz njihovih domova, opljačkali im imovinu, te im zabranili povratak u rodno mjesto i svaku vrstu veza i komunikacije sa svojim bližnjima. Muhamed a.s. odbijao je svaku pomisao na upotrebu sile sve dok mu nije došla zapovijed Boga Uzvišenog i dozvola da se zaustavi nepravda i činjenje nereda na zemlji, a zaustavljanje nepravde i nereda na zemlji, s obzirom na prirodu odnosa među ljudima na ovom svijetu, nemoguće je bez upotrebe metode saglasne zakonima koji vladaju u svijetu Božije kreacije i sposobne da zaustavi sile zla.

Iz rečenog slijedi da je i drugi dio suda pogrešan budući da tvrdi da je Muhamed a.s. činio i radio suprotno navedenoj zapovijedi Boga. No, mi smo pokazali da ta tvrdnja uopće nije istinita, a takođe i da Poslanik nije kršio Božije zapovijedi, čak naprotiv, Kuran je svojim naprednim propisima u ratovanje uveo neke nove dimenzije pravednosti, humanizma i etike, koje se u svojoj veličanstvenosti ne mogu poreediti ni sa čim što je čovječanstvo do tada poznavalo, a ni sa onim što danas poznaje.

Islamski principi života, između ostalog i ratovanja, mogu se predstaviti u okvirima nekoliko jasnih zapovijedi kojih smo se, kao muslimani, dužni pridržavati:

- Ne čini nepravdu i ne dozvoli da tebi bude učinjena napravda. (Kuran)
- Nikada prvi ne započinji neprijateljstvo. (Kuran)
- Dozvoljeno je upotrijebiti silu kao odgovor na učinjenu nepravdu. (Kuran)
- Ne čini drugom ono što ne želiš da tebi bude učinjeno. (hadis)
- Naređeno je pravedno postupanje prema onima koji žele mir sa muslimanima i činjenje dobroćinstva prema njima. (Kuran).

Islam je vjera koja zahtijeva dobrotu, pravdu i mir, ali ne pasivno, već aktivno. Nije dovoljno biti samo dobar i fin. Biti istinski dobar znači i oduprijeti se zlu. Kur'an opisuje vjernike kao one koji „naređuju dobro i zabranjuju зло“. Islam ne podnosi činjenje nepravde, ali i ne dozvoljava potčinjenost nasilnicima. Ljudi se moraju boriti raspoloživim snagama za pravdu i postojani mir zasnovan na pravdi.

Tokom cijelog života poslanik Muhamed a.s. bio je strpljiv i podnosio je mnoge nedaće, teškoće, uvrede, ponižavanja, vrijeđanja, izgladnjivanja, pa čak i pokušaje ubistva. Uprkos svemu tome, on je izbjegavao ratovanje i borio se samo onda kada mu ništa drugo nije preostajalo. No, kada je bilo neophodno upotrijebiti oružje, on je bio taj koji se prvi suočio sa neprijateljem, s nepokolebljivom snagom i neumornom istrajnošću. Kada se borio u bitkama bio je neustrašiv, ali nikada nije prekoračivao granicu dozvoljenog i bio je izuzetno milostiv prema zarobljenicima. Ako je nekada i bila provedena stroga odredba, to se uglavnom odnosilo na izdaju i kršenje savezništva. Savezništvo i sporazum u očima Božijeg poslanika a.s. bili su nešto najsvetije, nešto što se moralo poštovati po svaku cijenu.

Strana koja bi prekršila sporazum o savezništvu i u odsutnim trenucima priklonila se neprijatelju zaslужila bi najstrožu kaznu.

Uzvišeni Alah u Kurantu svom Poslaniku i svima nama daje pravila postupanja i zakone ratovanja. Navest će samo neke kuranske ajete koji govorile o upotrebi sile i ratovanju. Pametnom i objektivnom čovjeku dovoljni su i sami ajeti bez pojašnjenja.

„Dopušta se odbrana onima koje drugi napadnu, zato što im se nasilje čini – a Alah je, doista, kadar da im pomogne – onima koji su ni krivi ni dužni iz zavičaja svoga prognani samo zato što su govorili: ‘Gospodar naš je Alah!’ A da Alah ne suzbija neke ljude drugima, do temelja bi bili porušeni manastiri, i crkve, i havre, a i džamije u kojime se mnogo spominje Alahovo ime. A Alah će sigurno pomoći one koji vjeru njegovu pomažu, ta Alah je zaista moćan i silan.“ (Al Hadž, 39-40)

„Na put Gospodara svoga mudro i lijepim savjetom pozivaj i s njima na najljepši način raspravljam! Gospodar tvoj zna one koji su zalutali s puta Njegova i On zna one koji su na pravom putu. Ako hoćete da na nepravdu uzvratite, onda učinite to samo u onolikoj mjeri koliko vam je učinjeno; a ako otrpite, to je, doista, bolje za strpljive.“ (An Nahl, 125-126)

„I borite se na Alahovom putu protiv onih koji se bore protiv vas, ali vi ne otpočinjite borbu! Alah, doista, ne voli one koji zapodijevaju kavgu. I napadajte takve gdje god ih sretnete i progonite ih odande odakle su oni vas prognali. A zlostavljanje je teže od ubijanja! I ne borite se protiv njih kod Časnog hrama, dok vas oni tu ne napadnu. Ako vas napadnu, onda ih ubijajte! – neka takva bude kazna za nevjernike.“ (Al Beqara, 190-191)

„Onima koji vas napadnu uzvratite istom mjerom i Alaha se bojte, i znajte da je Alah na strani onih koji se grijeha klone.“ (Al Beqara, 194)

„Alah vam ne zabranjuje da dobročinstvo činite i pravedni budete onima koji se protiv vas zbog vjere ne bore, niti vas iz staništa vaših izgone!

Alah, doista, voli pravedne! Ali vam Alah zabranjuje da prijateljujete sa onima koji se protiv vas bore zbog vjere, i iz vaših staništa vas izgone i pomazu da vas protjeraju; s takvima vam zabranjuje prijateljevati! A koji s njima bude prijateljevao, takvi su zločinitelji pravi!“ (El Mumtehine, 8-9)

Posljednja dva ajeta, dakle, prave razliku između onih nemuslimana koji ne ratuju i onih koji ratuju protiv muslimana. Prvima časni ajet određuje pravdu i dobročinstvo, što je više od pravde. Pravda je da uzmeš ono što ti pripada, a dobročinstvo je da odustaneš od svoga prava. Pravda je da nekome u potpunosti daš njegovo pravo. Dobročinstvo znači dati mu više nego mu po pravdi pripada.

Što se drugih tiče, sa kojima nam ajet zabranjuje prijateljevanje, to su oni koji gaje neprijateljstvo prema muslimanima i protiv njih se bore, i koji ih iz njihovih domova bez razloga protjeruju samo zato što govore: „Naš Gospodar je Alah“, kao što su učinile Kurešije sa Poslanikom i njegovim drugovima (ashabima).

Kuran je, definirajući odnos prema miroljubivim nemuslimanima, upotrijebio riječ dobročinstvo (birr), što je riječ koja se koristi za izražavanje najveće ljudske obaveze nakon obaveze prema Alahu: dobročinstvo prema roditeljima.

Od Esme bint Ebi Bekr prenose da je došla Poslaniku a.s. i pitala ga: „O Božiji poslaniče, došla mi je mati, a ona je mnogoboškinja i želi imati lijepe odnose sa mnom. Hoću li je paziti?“ Odgovorio je: „Pazi svoju majku!“

Tako je odgovorio u slučaju mnogoboškinje, a poznato je da je stav islama prema sljedbenicima Knjige blaži od njegovoga stava prema mnogobošcima. Čak je dozvolio da jedemo ono što zakolju i da se od njih ženimo: „I vama je dozvoljena hrana onih kojima je Knjiga data, a i vaša hrana njima je dozvoljena! I dozvoljene su vam čestite vjernice i čestite žene onih kojima je Knjiga data prije vas...“ (El Maide, 5).

Odnos islama i muslimana prema pripadnicima drugih vjera

Nevjerovatni ustupci u samom obraćanju nemuslimanima. Dovoljno je pogledati samo ove riječi Uzvišenog Gospodara: „Reci: ‘Nećete biti pitani za ono što smo mi skrivili, niti ćemo mi biti pitani za ono što smo mi radili.’“ (Prijevod značenja Sebe, 25) Kako je samo precizno i poučno obraćanje kojem nas, u komunikaciji sa nemuslimanima, podučava naš Uzvišeni

Gospodar. U ovom ajetu Alah upućuje Poslanika a.s. da svoja djela i djela vjernika oslovi sa „zločinom“ (grijehom), a djela nevjernika sa „radom“. I ne samo to, nego je ono što se odnosi na vjernike izrazio glagolskim oblikom u prošlom vremenu (edžremna) kao da je to nešto što je svršen čin, nešto što se već desilo, dok je ono što se odnosi na nevjernike izrazio glagolskim oblikom u sadašnjem vremenu (te’ amelun) kao da se to još nije ni desilo. Koliko se samo mudrosti i uputa krije u ovom načinu obraćanja onima koji vjernike vide kao zločince, opasnost po sebe!

Zatim, Uzvišeni Alah razgovara sa Iblisom, onda kada je Iblis odbio izvršiti Njegovu naredbu. Zar to nije jasna uputa koliko Uzvišeni Alah vodi računa o potrebi dijaloga i lijepog obraćanja?! Uzvišeni ga je istog trena mogao uništiti i u ništavilo pretvoriti, ali to ne čini, već sa njim vodi razgovor i udovoljava Iblisovom zahtjevu da ga ostavi u životu sve do određenog roka. Ovaj dijalog se navodi u nekoliko kuranskih sura, a ovdje ćemo navesti ono što je objavljeno u suri El Hidžr. Kaže Uzvišeni Rab: „I kad Gospodar tvoj reče melekima: ‘Ja ću stvoriti čovjeka od ilovače, od blata ustajalog, i kad mu dam lik i u nj udahnem dušu, vi mu se poklonite!’ Svi meleki su se zajedno poklonili osim Iblisa; on se nije htio s njima pokloniti. ‘O Iblise’, reče On, ‘zašto se ti ne htjede pokloniti?’ ‘Nije moje’, reče, ‘da se poklonim čovjeku kojeg si stvorio od ilovače, od blata ustajalog.’ ‘Onda izlazi iz dženeta’, reče On, ‘nek si proklet i neka se prokletstvo zadrži na tebi do Dana sudnjeg!’ ‘Gospodaru moj’, reče on, ‘daj mi vremena do dana kada će oni biti oživljeni!’ ‘Daje ti se rok’, reče On, ‘do Dana već određenog.’ ‘Gospodaru moj’, reče, ‘zato što si me u zabludu doveo, ja ću njima na Zemlji poroke lijepim predstaviti i potrudit ću se da ih sve zavedem, osim među njima Tvojih robova iskrenih.’ ‘Ove ću se istine Ja držati’, reče On, ‘ti nećeš imati nikakve vlasti nad robovima Mojim, osim nad onima koji te budu slijedili, od onih zalatalih.’“ (Prijevod značenja El Hidžr, 28-42)

Sljedeći je primjer Muse i njegovog brata Haruna, a.s., onda kada im Uzvišeni Alah naređuje da odu faraonu i da ga na lijep i blag način pozovu na Alahov put. I tu je Uzvišeni Alah datu situaciju mogao jednostavno okončati uništenjem faraona. No, nije tako htio. Htio je da ova Njegova dva odabранa poslanika odu tom nevjerniku i obrate mu se riječima punim blagosti: „Idite ti i brat tvoj sa znakovima Mojim i ne popuštajte u Mom spominjanju. Idite faraonu. Uistinu, on je prevršio, pa mu recite riječ blagu, da bi se on poučio ili pobojao.“ (Prijevod značenja Taha, 42-44)

Uz to, Uzvišeni Alah zabranio je vjernicima da vrijeđaju božanstva nemuslimana: „Ne grdite one kojima se oni, pored Alaha, klanjaju, da ne bi i

oni nepravedno i ne misleći šta govore Alaha grdili. Kao i ovima, tako smo svakom narodu lijepim postupke njihove predstavljali. Oni će se, na kraju, Gospodaru svome vratiti, pa će ih On o onom što su radili obavijestiti.“ (Prijevod značenja El Enam, 108) Ibn Kesir u svom tefsiru navodi riječi Ibn Abasa, radijallahu anhuma, kojima pojašnjava povod objave ovog ajeta: „Oni rekoše: ‘O Muhamede, ili ćeš ti prestati sa vrijedanjem naših bogova ili ćemo mi vrijedati tvog Gospodara’, pa im je Alah, dželle šanuhu, zabranio da vrijedaju njihove kipove ‘da ne bi i oni nepravedno i ne misleći šta govore Alaha grdili.’“

Osvrćući se na kuranski ajet: „Nema prisiljavanja u vjeru!“ (El Bekare, 256), komentatori Kurana navode nekoliko mogućnosti povoda objave ovog ajeta. Imam Ibn Kesir, rahimehullah, u svom tefsiru između ostalog navodi i sljedeće: „Nema prisile u vjeru!“ Muhamed ibn Ishak navodi od Ibn Abasa da je ajet objavljen povodom slučaja jednog čovjeka iz plemena Benu Salim ibn Avfa, po imenu Husajni, čija su se dva sina pokrštila dok je on bio musliman. On je rekao Vjerovjesniku a.s.: „Hoću li ih prisiliti, jer oni su odbili bilo što drugo osim kršćanstva?“, pa je Alah objavio navedeni ajet. Vođen takvim uputama i odgajan pod nadzorom svoga Gospodara, naš Poslanik a.s. ostavio je brilljantan primjer ophođenja prema onima koji nisu pripadnici njegove vjere. To su nenadmašni primjeri koji su obilježili i ukrasili tok historije. Jesmo li zaista nemoćni da prezentiramo ta blaga iz njegovog života ili smo nemarni prema onome što bi mnoge usrećilo i na ovom i na onom svijetu?!

Evo nekih detalja iz njegovog plemenitog života.

- Alahov Poslanik a.s. ne proklinje. Prenosi Ebu Hurejre da je Poslaniku a.s. rečeno: „O Alahov Poslaniče, dovi protiv mušrika“, pa je rekao: „Nisam poslan da proklinjem, nego sam poslan kao milost.“ (Bilježi ga Muslim u svom Sahihu u knjizi El Birr ve essille – Dobročinstvo i rodbinske veza, poglavljje 24, hadis br. 6556) U istom poglavljju Muslim je zabilježio i sljedeće dvije predaje: Od Ebu Hurejre, radijallahu anhu, prenosi se da je Alahov Poslanik a.s. rekao: „Ne dolikuje siddiku (iskrenom) da bude onaj koji proklinje.“ Ebu Derda, radijallahu anhu, prenosi da je Alahov Poslanik a.s. rekao: „Na Sudnjem danu oni koji proklinju ne mogu biti ni zauzimači (šefadžije), a ni šehidi.“ A u hadisu kod imama Ahmeda, Ebu Davuda, Hakima, Tirmizija i drugih stoji da je Semure ibn Džundub, radijallahu anhu, prenio od Poslanika a.s.: „Nemojte se međusobno proklinjati Alahovim prokletstvom, niti Njegovom srdžbom, niti

Vatrom.“ Nakon što je naveo ovaj hadis u svom Sunenu (u knjizi El Birr ve essille - Dobročinstvo i rodbinske veze, br. 1976), imam Tirmizi je rekao: „Ovaj hadis je hasenu sahih.“

- Posjećuje bolesnike nemuslimane. Enes, radijallahu anhu, rekao je: „Jedan dječak Židov služio je Alahovog Poslanika a.s. pa se razboli. Poslanik a.s. došao je da ga obide, sjeo je kod njegove glave i rekao mu: 'Primi islam!' Dječak pogleda u svoga oca, koji bijaše prisutan. Otac mu reče: 'Poslušaj Ebul-Kasima!' Dječak primi islam, a Poslanik a.s. izade govoreći: 'Hvala Alahu koji ga je izbavio od vatre džehemenske.'“ (Buhari je ovaj hadis zabilježio u Knjizi o dženazama pod br. 1356)
- Ne dozvoljava ubijanje staraca, žena i djece u ratu. Prenosi Burejde, radijallahu anhu, da je Alahov Poslanik a.s. kada bi nekoga odredio za vojskovođu nad vojskom ili izvidnicom, posebno njemu i onim muslimanima koji su sa njim, preporučivao dobročinstvo i bogobojaznost, a zatim bi rekao: „Borite se u ime Alaha i na Alahovom putu. Borite se protiv onih koji ne vjeruju u Alaha. Borite se, ali ne pretjerujte, ne bježite, ne masakrirajte i ne ubijajte djecu koja se ne bore. Kada sretneš svoje neprijatelje među mušricima, ponudi im tri mogućnosti, pa koju god da prihvate i ti to prihvati od njih i nemoj ih napadati. Pozovi ih da prihvate islam, pa ako prihvate i ti to prihvati od njih i nemoj ih napadati. Zatim ih pozovi da se iz svojih domova presele kod muhadžira i obavijesti ih da, ako to prihvate, njima pripada od prava i obaveza ono što pripada i muhadžirima. Ako pak odluče da ostanu u svojim mjestima, bit će poput ostalih beduina, muslimana i imat će tretman kao i ostali vjernici, neće imati učešća u ratnom plijenu, osim ako budu učestvovali u borbi sa muslimanima. Ako to odbiju, onda od njih traži džizju (glavarinu), pa ako ti je dadnu, ti je primi od njih i nemoj ih napadati. Ako i to odbiju da ti daju, onda se, uz Alahovu pomoć, bori protiv njih. Ako budeš opsjedao neku tvrđavu, pa oni budu htjeli da im daš garanciju od Alaha i Njegovog Poslanika, nemoj im davati garanciju od Alaha i garanciju Njegovog Poslanika, nego im daj garanciju od sebe i od svojih drugova. Jer ako vi prekršite obećanje koje ste dali od sebe, blaže je nego da prekršite obećanje koje ste dali od Alaha i Njegovog Poslanika. A ako budeš opsjedao neko utvrđenje, pa oni odluče da se predaju, a da im ti presudiš po Alahovoj presudi, ti to nemoj prihvatiti, nego prihvati da im presudiš po svojoj presudi, jer

ti ne znaš hoćeš li u tome potrefiti Alahovu presudu ili nećeš.“ (Muslim, Ebu Davud, Tirmizi i Ibn Madže) Ako je ovako u ratnim okolnostima, šta onda reći za mirnodopske okolnosti?!

- Ne želi da meleki uniše njegove neprijatelje. Aiša, radijallahu anha, upitala je Poslanika a.s.: „Da li ti je ikada došao trenutak teži od onog poslije Bitke na Uhudu?“ „Svašta sam doživio od tvog naroda“, reče on, „ali najteže što sam doživio od njih bilo je ono na dan Aka-be, kad sam se obratio Ibn Abdu Jalilu ibn Abdu Kulali, pa nije prihvatio ono što sam htio. Otišao sam veoma potišten i nisam se osvijestio sve dok nisam došao do Karni Sealib. Tada sam podigao glavu i ugledao kako mi oblak pravi hlad. Pogledao sam ga bolje, a ono u njemu Džibril. Poziva me i reče: ‘Alah je čuo ono što ti je rekao tvoj narod i kako su te odbili. On ti je poslao meleka koji je zadužen za brda da mu narediš što god hoćeš u vezi s njima.’ Potom me pozva melek brda, nazva mi selam, a zatim reče: ‘Muhamede, to je tako, pa šta želiš? Ako hoćeš, ja će nad njima poklopiti dva brijege (Ebu Ku-bejse i Ahmer).’ ‘Ne’, rekao je Vjerovjesnik a.s., ‘ja se nadam da će Alah dati da od njih postanu oni koji će samo Njemu ibadet činiti i neće Mu ništa pripisivati kao druga.’“ (Bilježe Buhari i Muslim. Ovo je Buharijeva verzija iz knjige „Početak stvaranja“, hadis br. 3231)
- Plaća otkupninu i Židove Hajbera poštovanje neugodnosti. Prenosi Sehl ibn Ebu Hasme i kaže: „Abdulah ibn Sehl i Muhajisa su zbog siromaštva i gladi koja ih je zadesila otišli u Hajber. Muhajisa je potom otkrio da je Abdulah ubijen i bačen u jedan kanal ili u bunar. ‘Tako mi Alaha’ rekao je on tada Židovima, ‘vi ste ga ubili!’ ‘Tako nam Boga’ rekoše oni, ‘mi ga nismo ubili!’ Nakon toga on se vratio svome narodu i ispričao šta se dogodilo. On i njegov stariji brat Huvejisa otišli su potom Vjerovjesniku a.s. zajedno sa Abdurahmanom ibn Sehlom, koji je bio na Hajberu, i koji je bio počeo govoriti, ali je Vjerovjesnik a.s. rekao Muhajisi: ‘Starijem, starijem dajte da govorim!’ Onda je počeo govoriti Huvejisa, a potom i Muhajisa. Kad su završili, Alahov Poslanik a.s. reče: ‘Ili će vam isplatiti odštetu za vašeg ubijenog druga ili ćemo im objaviti rat?’ Nakon toga Poslanik a.s. poslao je pismo s ovim zahtjevima, a oni su odgovorili: ‘Nismo ga mi ubili!’ Tada je Alahov Poslanik a.s. Huvejisi, Muhajisi i Abdurahmanu rekao: ‘Ako se zakunete, imat ćete pravo na iskup krvi vašeg druga.’ ‘Ne’, rekoše oni. ‘A želite li da vam se zakunu Židovi?’,

upitao ih je. 'Oni nisu muslimani!', odgovorili su oni. Tako je Alahov Poslanik a.s. isplatio odštetu od sebe dajući stotinu deva.“ Sehl kaže: „Jedna od tih deva udarila me je nogom.“ (Sahih Buhari, Kitabul-ahkam (presude), hadis br. 7192)

- Prima u goste nevjernika i časti ga. Imam Muslim, Ahmed i Tirmizi bilježe od Ebu Hurejre, radijallahu anhu, koji kaže: „Jedan nevjernik došao je u goste Alahovom Poslaniku a.s. Alahov Poslanik a.s. naredi da mu pomuzu jednu ovcu i da ga počaste mlijekom. Ponudiše mu i on popi, potom još jednu i još jednu sve dok ne popi mlijeko od sedam ovaca. Sutradan ujutro on primi islam. Alahov Poslanik a.s. naredi da mu se pomuze ovca i da ga počaste mlijekom. Pošto ga popi, on naredi da mu se pomuze i druga ovca, međutim, on od druge ne moguće popiti mlijeko. Tom prilikom Alahov Poslanik a.s. reče: „Vjernik piye u jedno, a kafir u sedam crijeva.“
- Opća amnestija na dan osvojenja Meke. Kada je Poslanik a.s. ušao u Meku na dan osvojenja, ušao je u harem Kabe oko koje je stajalo tri stotine i šezdeset kipova koje je svojim štapom porušio, sve jedan za drugim, učeći: „Došla je istina, a nestalo je laži; laž, zaista, nestaje!“ (Isra, 81) i „Došla je Istina, i neće se pojaviti neistina, niti se vratiti.“ (Sebe, 49) Naredio je da se i unutrašnjost Kabe očisti od kipova te je ušao u nju i klanjao. Nakon toga je izašao i obratio se okupljenom svijetu. Između ostalog rekao je i ovo: „O narode Kurejša, šta mislite šta ste zaslužili i šta će ja sada vama učiniti?“ Oni odgovorile: „Samo dobro, plemeniti brate i sine plemenitog brata.“ Resululah a.s. reče: „Reći će vam kao što je Jusuf, alejhis selam, rekao svojoj braći: 'Ja vas sada neću koriti', idite, vi ste slobodni.“ (Pogledati: Zapečaćeni dženetski napitak, str. 367 i 368, autora Safijurahmana el Mubarekfurija).

Islam i hrišćanstvo

Kada je islam u pitanju, ljudi imaju pogrešno shvatanje, a to je da je islam nova religija koja je nastala prije 1436. godina i da je Muhamed osnivač islama. A u stvari islam postoji otkako je čovjek kročio na Zemlju, a Muhammed a.s. nije osnivač islama nego posljednji i konačni Božiji Poslanik. Dakle, mi muslimani moramo vjerovati u sve poslane koje je Bog slao čovječanstvu u koje vjeruju i hrišćani, od Adema, Mojsije, Noa, Abrahama, Isusa, neka je mir Božiji na sve njih, ali u ono u šta još mi vjerujemo jeste da je

Muhamed a.s. posljednji i konačni Božiji poslanik. Dakle, mi propovijedamo ono u šta vjerujemo i do čega smo došli dokazima upravo preko tih poslanika, da je posljednji i konačni Poslanik Muhamed a.s., u šta naravno kršćani ne vjeruju, iako imaju dokaze u Bibliji. Ako pogledate u Bibliju, Isus je to rekao, to se spominje u Jevanđelju po Ivanu, poglavlje 16, stihovi 12-14. Isus tj. Isa, neka je mir na njega, rekao je: „Još bih vam imao mnogo da kažem, ali sad ne možete podnijeti. Ali kad dode on uvest će vas u svu istinu, jer neću od sebe govoriti, nego će govoriti što čuje. On će me proslaviti.“ Dakle, ovdje vidimo da poslanik Isus kaže da ima još puno stvari koje bi nam rekao, ali ne može sad i kaže da će doći Poslanik poslije njega, a to je Muhamed a.s. I uvest će nas u svu istinu. Dakle, mi vjerujemo u ono što je Isus tj. Isa a.s. rekao, da je on Božiji poslanik i da je njegovo rođenje čudo, vjerujemo da je on mesija koji će ubiti Dedžala, da je Božijom voljom oživljavao mrtve, rođen bez oca, ali ne vjerujemo da je on Svetogući Bog, a mnogi hrišćani tvrde za Isu a.s. da je Bog i vjeruju u trojstvo. A u stvari ne postoji nijedna izjava u kompletnoj Bibliji gdje Isus kaže: „Ja sam Bog i mene obožavajte.“

Sveto trojstvo, utjelovljenje i uskrsnuće tri su glavna hrišćanska učenja koja islam ne priznaje. Poput židovstva islam ne priznaje Hristovu tvrdnju o njegovoj božanskoj naravi. Alah je jedan, kako može biti tri? Isus je čovjek, kako može biti božanski? „Ne pristaje Alahu da ima sina“.

Dakle, suštinska razlika jeste ta da mi muslimani ne smatramo da je Isa Bog, ali vjerujemo da je jedan od pet najodabranijih poslanika i da su Isa a.s. i Muhamed a.s. braća po vjeri poslani od jednog Boga.

Islam i terorizam

Mediji su najsnažnije društvo na svijetu. Imaju moć nevine učiniti krivima i krive učiniti nedužnim i to je njihova snaga. Jer oni kontroliraju mišljenje masa. Na televiziji, u novinama ili na radiju nećemo vidjeti nešto što bi moglo poljuljati svjetske standarde, već se uporno gazi putem koji najbolje odgovara već uvriježenom mišljenju.

Mi muslimani pokušavamo na sav glas reći da islam nije kriv za djela pojedinaca, da ne postoji termin „islamski terorizam“, ali čini se da u našem slučaju rijetko možemo naći iskrenog slušaoca. Naprotiv, naći ćemo stav da je demokratija širom otvorila vrata za slobodu govora i izražavanja, čak i onda kad se takvim govorom i izražavanjem gazi po nečijim temeljnim uvjerenjima.

Ljudska glupost je tolika da se s takvim vrijedanjem nastavlja godina-ma jer šta je koga briga za vrijedjenje onog što je nekom sveto, što je neko-me čitav život. Naravno, to u većini slučajeva vrijedi samo za muslimane.

Nedavno sam čitao informaciju o Rupertu Mardoku, koji je crtao karikature za koje se zaključilo da jedna predstavlja Baraka Obamu, a na drugoj je karikiran Netanijahu kako ubija palestinsku djecu.

Prva je ocijenjena rastističkom, a druga antisemitskom, te se gospodin Mardok za obje karikature ispričao. Lijepo od njega.

Šta bi se dogodilo da je karikirao muslimane?

Slučaj Šarli Ebdo svima nam je vrlo dobro poznat. Čitav svijet stane na noge zbog posljedica, no niko se ne bavi uzrokom.

Svjetski moćnici kao i njihove medijske sluge iskorištavaju vjerske osjećaje muslimana sadržajima i tekstovima na kojima grade karijeru i gledanost. Kao primjer navodim slučaj Šarli Ebdo. Uvredljive karikature poslijednjeg Alahovog poslanika Muhameda a.s. najgori su oblik govora mržnje koji jedino ima za cilj isprovocirati i povrijediti one najsvetije vrijednosti i osjećaje religioznih ljudi. Francuske vlasti su se mogle obračunati s takvom vrstom govora mržnje jer su znale da takve karikature mogu biti povod napada kakav se dogodio.

Ali oni to nisu uradili. Nije se smjelo dopustiti da zbog tzv. slobode medija, tačnije slobode govora mržnje, sadržaj jednog „satiričnog“ magazina bude okidač za tragičnu smrt dvanaest pripadnika redakcije i policije. Dogodilo se šta se dogodilo i, naravno, islamski teroristi su krivi.

Jesu li spojivi termini „novinarstvo“ i „terorizam“ pa da u bližoj budućnosti možemo govoriti o terorističkim novinarima koji svojim objavama narušavaju nečiji mir, kako lični, tako i svjetski.

Koja je definicija ateiste koji ubije, a koja je definicija ljudi muslimana koji ubiju (iako terorizam nema nikakve veze s islamom) i ko odlučuje ko je terorista, a ko „samo“ ubica?

„Bolje je zaslužiti a ne dobiti, nego dobiti a ne zaslužiti“. Mi muslimani danas puno dobijamo, iako nismo zaslužili, a Alahu pripada sve znanje. Usprkos nepravednom odnosu i istreniranim riječima i postupcima prema muslimanima, svaki musliman je ponosan na svoj islam jer svako od nas zna kako je i koliko islam čist od poniženja kojim ga kite. I usprkos svemu, svaki događaj koji bi trebalo da ocrni muslimane samo još više privuče ljude ka islamu. Mi ne moramo da se pravdamo za nešto za šta nismo krivi!

Mi osuđujemo terorizam i svaku nepravdu počinjenu ikome, to je jedina istina od svih laži koje se prenose kanalima.

Propis samoubilačkih napada (tzv. šehidskih akcija)

Ako osoba sebe raznese to se računa kao samoubistvo, što je zabranjeno jer Uzvišeni Alah kaže: „I ne ubijajte sami sebe.“ (Prijevod značenja En Nisa, 29) I Poslanik a.s. rekao je: „Ko god se ubije komadom željeza imat će taj komad željeza i njime će se ubadati u stomak u vatri džehenemskoj zauvijek.“ (Buharija, 5442; Muslim, 109.)

Ovo se ne može porediti sa kuranskim kazivanjem tj. djetetom i Kraljem koji ga nikako nije mogao ubiti, a koje mnogi uzimaju kao dokaz sa samoubilačke napade, jer dječak nije ubio sam sebe, već ga je ubio kralj.

Evo i dijela te priče: „Onda je dječaku naredio da porekne svoju vjeru, pa kada je i on odbio to učiniti poslao ga je sa grupom svojih ljudi na jednu planinu i rekao im: ‘Kada se popnete na vrh brda, ako porekne vjeru, poštovite ga, a ako odbije da to učini, onda ga gurnite s planine.’ Kada su ga odveli i s njim se popeli na vrh planine on je uputio dovu: ‘Alahu, spasi me od njih, onako kako Ti hoćeš!’ Brdo se zatreslo i svi su se survali osim dječaka, koji je došao do vladara. On ga upita: ‘Šta je sa tvojim društvom?’ Reče: ‘Alah Uzvišeni me je od njih spasio.’ Onda je s njim na lađi poslao drugu grupu i rekao im: ‘Kada se otisnete na pučinu, ako porekne svoju vjeru, poštovite ga, a ako ne, bacite ga u more!’ Kada su otišli na more i ukrcali se u lađu, dječak je uputio dovu: ‘Alahu, spasi me od njih, onako kako Ti hoćeš!’ I svi su se utopili osim dječaka, koji se vratio kod vladara. On ga upita: ‘Šta je sa tvojim društvom?’ Odgovori: ‘Uzvišeni Alah me od njih spasio.’ Zatim je rekao vladaru: ‘Ti me ne možeš ubiti dok ne uradiš ono što ću ti kazati. Ako tako postupiš, ubićeš me, a ako ne, nećeš me moći ubiti!’ On ga upita: ‘A šta to treba da uradim?’ Dječak reče: ‘Okupi sav narod na jedno mjesto, razapni me na jedno stablo, a onda uzmi strijelu iz tog tobolca i reci: ‘U ime Alaha, Gospodara ovog dječaka! Ako to uradiš ubićeš me.’ Tako je i uradio. Uzeo je strijelu, postavio je u luk i rekao: ‘U ime Allaha, Gospodara ovog dječaka!’ Kada je odapeo strijelu, ona je dječaka pogodila pravo u sljepoočnicu. Dječak je na mjesto gdje ga je pogodila strijela stavio ruku i ispustio dušu.“

Rekao je: „Nećeš me ubiti sve dok ne uradiš ono što ti naredim. Uzmi strelicu iz tog tobolca zatim je stavi u luk i reci: ‘U ime Alaha, Gospodara ovog mladića.’ Tada ćeš me ubiti.“ Dakle, mladić je pokazao kralju kako će ga ubiti. Zašto? Zašto je žrtvovao sebe? Samo da bi ljudi čuli: „Bismilah, u ime Alaha, kako bi ljudi znali da imaju svoga Boga koji se zove Alah.“

I ne može se ovo porediti sa događajem el Bera, radijallahu anhu, kojeg su bacili preko zida. To je bilo i u jednoj bici muslimana kada su se neprijatelji zatvorili u utvrdnu pa je ovaj ashab tražio da ga prebace preko utvrde i da sa druge strane otvori kapiju, što je bilo naizgled ravno samoubistvu, ili sa hadisom o jurišanju prema neprijateljima, zbog istog razloga.

U ovim slučajevima postoji mogućnost prezivljavanja, za razliku od toga kada se osoba raznese. Štaviše, takve operacije ponekad rezultiraju smrću osobe sa malom ili nikakvom koristi ili time ubiju nevine ljudi ili prouzrokuju daleko veću osvetu neprijatelja.

Ovo su rekli svojim fetvama nekoliko starijih savremenih učenjaka.

Veliki učenjak šejh Abdulaziz ibn Baz, rahimehullahu te'ala, bio je upitan: „Koji je propis da se osoba raznese da bi time ubio nekoliko Jevreja u blizini?“

On je odgovorio: „Ono što ja smatram, i što sam rekao u više prilika, ovo nije prihvatljivo, jer je to samoubistvo, a Alah kaže: 'Ne ubijajte sami sebe.' (Prijevod značenja En Nisa, 29) A Poslanik a.s. je rekao: 'Ko se ubije nečim, time će biti kažnjavan na Sudnjem danu.' (Buharija, 5700; Muslim, 110) Kada postoji ispravan džihad, onda može da se bori sa ostalim muslimanima, pa ako je ubijen, hvala Alahu. Ali da sam sebe ubije tako što će staviti eksploziv na sebe, pa da bude ubijen zajedno sa eksplozijom, ovo je pogrešno i nije dozvoljeno.“

Fakih, šejh Muhamed ibn Salih el Usejmin, rahimehullahu te'ala, upitan o propisu samoubilačkih napada, odgovorio je: „Smatramo da su samoubilačke misije u kojim je osoba sigurna da će umrijeti zabranjene; štaviše, one potpadaju pod velike grijeha, jer je Poslanik a.s rekao: 'Ko se ubije nečim, time će biti kažnjavan na Sudnjem danu.' (Buharija, 5700; Muslim, 110) Nije dao nikakvih izuzetaka, naprotiv, ovo ima općenitu primjenu. Štaviše, svrha džihada u ime Alaha jeste da sačuva islam i muslimane, ali ovaj samoubilački napad ubija napadača i samoubistvom stvara gubitak jedinke u muslimanskoj zajednici. Štaviše, to uključuje nanošenje štete drugima, jer neprijatelj neće ubiti samo jednu osobu u odmazdi, već će ubiti što je više ljudi moguće. Dalje, ovo će stvoriti pritisak na muslimane zbog ovog samoubilačkog napada koji može ubiti samo deset, dvadeset ili trideset drugih. Pa to prouzrokuje ogromnu štetu muslimanima, kao što se dešava sada u slučaju Palestinaca i Jevreja.

Stav onih koji kažu da je to dozvoljeno nema osnove, već je zasnovan na pogrešnim shvatanjima, jer su negativne posljedice mnogobrojne, mnogo gore nego bilo šta što se time može postići. Nemaju dokaza u događaju

Bera ibn Malika, radijallahu anhu, u borbi na Jemami, kada je rekao svojim drugovima da ga prebace preko zida da bi on njima otvorio vrata. Ovaj postupak Bera nije bio u početku osuđen na sigurnu smrt, tako da je preživio i otvorio vrata i onda su ljudi ušli u utvrdu. Tako da nemaju dokaza u ovom događaju.“ (Medžmu’u-l-Fetava ve-r-Resail el-’Usejmin, 25/358)

Čak je on, rahimehullahu te’ala, rekao u svojim fetvama u Medželletu-d-Da’ava (1418. hidžretske godine), kada je bio upitan o ovome: „Moj stav o tome jeste da je to samoubistvo i da će biti kažnjen u džehenemu jer je se ubio, kao što se spominje u vjerodostojnim predajama od Poslanika a.s.“

Šejh Muhamed ibn Salih el Munedžidžid

SUMMARY

Srđan Puhalo, PhD

When we speak about the personal goals of the Salafis, we see that they are, to a great extent, under the influence of their understanding and practicing of Islam. We can say that they, through their worldly life, prepare themselves for the judgment day for which they believe it will come. This is why it is so logical that their most important personal goal is “living without sin” and “helping other people”. According to the Islamic teaching, by which everyone shall be held responsible for their actions when the judgment day comes, they are very focused on themselves, meaning on leading healthy lives. For them, “finding a proper life partner” as well as “helping friends” are also some of the priorities, which can be conditioned by many factors. Having in mind that the greatest majority of citizens of Bosnia and Herzegovina see them as dangerous and evil, with the media most frequently describing them as terrorists and their being on the margins of society (Puhalo, 2016), “finding an adequate male/female partner” for life and “helping others” presents for them a strong social support, but, equally, meeting their religious obligations by helping their brothers in faith as well as helping others, which is clearly prescribed in Islam. On the other side, they reject all the values that have anything to do with hedonism, social success and popularity. Men and women are different only in achieving the goal of “exercising of their abilities”, which is more important to women than men. This can be explained by the generally inferior position of women in our society (Milinović, 2017), but also by the specific problems (the right to work, education) the women practicing this kind of Islam face on a daily basis. When it comes to the personal goals, this is where the Salafis mainly differ by age. The older the Salafis are, the less important for them are the goals of career, social success, exciting life and material security. This is particularly striking with the respondents older than 45. The war participants find the goals of “social success” and “exercising of their abilities” less important, however, we consider this to be the consequence of the Salafis’ age, rather than their participation in war. With an increase of the total monthly income of the Salafis, the importance of their finding a partner grows. The correlation between the age and total monthly income of a Salafi shows that the younger a Salafi is, the higher their income is and it is rather expected that their finding a male or female partner is the priority at

that age. When it comes to the personal goals of the Salafis of different education, differences are found in “reputation among people”, “professionalism at work” and “personal safety”. It is interesting that, with an increase of respondents’ education, the significance of these goals decreases, which can be explained by their understanding of faith. The closer they get to the end of life, the less significant the personal goals, related to success or recognition of others, become.

When we speak about the social goals, the Salafis emphasize on the priority of “fighting against crime and corruption”, then, “creating of a more humane and just society”, increased “employment” and, in the end, “development of science, education and culture”. The social goals the Salafis support are not very different from the goals preferred by the citizens of Bosnia and Herzegovina (Puhalo, 2015). Fighting against corruption and crime, employment and social equality are the common goals of them both. Accession to the European Union, creation of a “one-party system” and “privatisation” are of the least importance to both the Salafis and citizens of Bosnia and Herzegovina (Puhalo, 2015), whereas the Salafis emphasize on the least importance of democracy and preserving of tradition. Such responses of the Salafis are fully expected, knowing that they organise their lives and live by the rules of Islam and imagine to live in a society that would be organised by the Islamic values and Sharia (Shari’ah) law. This is why they are not so delighted with the European Union, democracy and preservation of tradition. Still, years of age do greatly affect the perception of social values of the Salafis. The older the Salafis, the more significant some individual social goals become to them, for example, “development of a strong market economy and business”, “good international relations”, “preservation of tradition”, “accession to the European Union”, “territorial and state integrity of BiH” and “democracy”, whereas the “environmental goals” are the most important ones for the respondents in the age group between 30 to 44. It seems that the previous life experience as well as their age have influence over the perception of social goals of the Salafis. For the Salafis with war experience, some other social values are more important than for those without having participated in war, for whatever reason. These are the following values: “establishing of a legal state”, “preservation of tradition”, “entry into the EU”, “territorial and state integrity of BiH” and “democracy”. The question is whether the cause of that is the age of those who participated in wars or these are the remnants of the values they have fought for as soldiers of the Army of BiH, as the greatest number of them

have become Salafi after the war ended. When it comes to education, this is where the respondents differ only in their evaluation of the importance of “environment” and “accession of the country to the EU” and it is interesting that these goals are of the least importance to the Salafis with completed higher, college and university, education.

The research of Puhalo of 2015 about the trust of citizens of Bosnia and Herzegovina in certain institutions has shown that the citizens do not trust them much, regardless to the very type of institution. Their trust is somewhat higher to the institutions where politics and politicians have less of direct influence (religious institutions, the police, the media, the army, NGO and international community). On the other side, the executive power is the least trusted (the entity governments and political parties).

The situation is also similar with the Salafis who trust the institutions even less than the other citizens of Bosnia and Herzegovina. We can say that this is pretty expected, having in mind the research results of Puhalo on the Salafis of 2016, where we have seen that they do not contact institutions even when suffering violence or having some problems. The Salafis mainly trust the institutions coming from the Federation of BiH: The Islamic Community of BiH, NGO, the police, the army and the international community, while they trust the least to the institutions of Republika Srpska, the media and political parties. Their distrust into the Republika Srpska institutions is expected, as they are most frequently perceived there as radical Islamists and terrorists. This is why they can hardly expect to get some help and understanding there. They do not trust the media, as they find the media to report about them in a partial and sensationalist manner, which is not far from being true (Puhalo, 2016). If we have in mind their age, we can see that the Salafis are mutually different in terms of a degree of trust to the Republika Srpska Government, the Islamic Community, NGO, international community and this is expressed by the decrease of trust in these institutions with the increase of their age. This tendency is particularly present with the Salafis older than 45. The Salafis, who participated in war, have more trust in the BiH Council of Ministers, Republika Srpska Government and the media. It is also interesting that gender, age and income do not affect the trust of the Salafi to individual institutions.

When speaking about ways of being informed, the Salafis in Bosnia and Herzegovina are somewhat different from its citizens. A similarity is that, for both of them, television is the dominant channel of information (Puhalo, 2015). The internet portals are on the second place, watched by

the three quarters of the Salafis, as well as social networks. Friends, acquaintances and family present an important source of information for half of the Salafis. Unlike the citizens of Bosnia and Herzegovina, who are still pretty much being informed through daily papers and radio, the Salafis use more the internet to be informed. There are several reasons behind this. The Salafis listen to the instrumental music and this is why they use less of the radio, as an information channel. In addition to that, the daily papers are too expensive for a great part of the Salafis, as their incomes are lower compared to an average citizen of this country. We must not overlook the fact that one part of the Salafis lives in villages and the question is to which extent is the daily press even available to them. Also, we must have in mind that a good part of the Salafis, just as the citizens as well, read the daily press over the internet portals. Women are more informed than men about social phenomena through friends, acquaintances and relatives. The years of age greatly affect the selection of information services with the Salafis. The younger the respondents the more information they obtain through the portals and social networks and this is what differs them from an average citizen of Bosnia and Herzegovina. Although the data show that war veterans are less informed via the internet, compared to those that did not participate in war, we consider the cause of this to be the age of respondents, and not just their war experience. Education of the Salafis greatly affect their selection of channels to use for obtaining of information. The more educated, the more they use portals and social networks to be informed about the social phenomena in the country and in the world.

Two thirds of the Salafis claim that they do not watch TV news and, amongst those who do watch it, news of the television companies from the Federation of BiH prevail: FTV Daily News (*in the original: FTV Dnevnik*), Central News of Al Jazeera, TV1 and Hayat. The number of the Salafis watching daily news on television grows with age, whereas the increase of education decreases the percentage of those watching them.

As for social networks, the Salafis mainly use Facebook and YouTube, using them equally, about two thirds of them. This is followed by Google+ and Instagram. The other social networks are significantly less used. Having in mind the most used social networks, it can be concluded that the Salafis in BiH are not much different from the other citizens of Bosnia and Herzegovina (Aqua Digital, 2016). Men use Facebook a bit more than women. Regardless which social network it is, there is a clear tendency that the older the Salafis are, the usage of these drops. The difference in the us-

age of social networks between participants and non-participants of war is significant, however, this can be explained with their age, rather than their very war experience. An increase of education decreases the percentage of social networks amongst the Salafis.

The daily papers are not read by 85% of the Salafis and if they do read it, the most frequently read paper is "*Dnevni avaz*". As for the internet portals, about one half of the Salafis claims that they do not check them out. For those who check portals out, the most dominant ones are www.klix.ba and www.saff.ba. The other portals are significantly less read. The older the Salafis are and the less educated, their checking out the portals is lower. Although I do not have relevant data about the other citizens of Bosnia and Herzegovina, I believe that the Salafis are not much different from them, when it comes to reading the daily papers and checking out portals.

Since we have obtained some of the basic information about the manner of getting informed of the Salafis in Bosnia and Herzegovina, it is important to have in mind that they do not trust the media and their work much. About 80% of them says that they do not trust them at all or that they trust them very little. These results are rather expected, if we have in mind how the Bosnian and Herzegovinian media write about this population (Puhalo, 2016).

The persons prone to accepting theories of conspiracy explain, to a greater or lesser extent, political as well as other social phenomena as a result of created and seemingly unrelated activities of some people, who want to achieve some more or less legal goals in an illegal and immoral manner. There is a number of reasons why we measured the tendency of the Salafis towards accepting conspiracy theories. They are perceived as a pretty closed group of rigid religious understanding, prone to authoritarianism, political extremism and terrorism. On the other side, they are under constant higher or lower levels of supervision by the different security services of Bosnia and Herzegovina, which is a realistic precondition for easy accepting of conspiracy theories. The obtained results have shown that the Salafis are significantly different from the citizens of Bosnia and Herzegovina on the scale of trust in conspiracy theories and that they are more prone to accepting conspiracy theories unlike other citizens. Within the Salafis group, there are no significant differences having in mind the socio-demographic variables and when it comes to accepting conspiracy theories, they are pretty much a homogenous group. This finding is in accordance with some researches in the world that also find no differences in accepting of con-

spiracy theories by gender (Swami, Weis, Lay, Barron & Furnham, 2016) and by education (Goertzel, 1994).

In the Salafis, we find an increased level of average values on the peace attitude scale compared to the values obtained on the war attitude scale. Still, having in mind the age, the Salafis are significantly different on the war attitude scale. Pro-war attitudes are most expressed with the youngest category of the Salafis, in the age group of up to 29, followed by those in the age group of 30 to 44, and they are least found in the respondents older than 45. With an increase of education, the acceptance of pro-war attitudes of the Salafis grows, with a significant difference of the craftsmen from those with completed secondary school education, four-year secondary school education, and higher education. With regards to the Salafis, who did not participate in war, we find the pro-war attitudes more expressed than in those who did participate in war, which shows that war experience is contrary to the militant attitudes. We have to have in mind that the more educated respondents are, they are, at the same time, younger and there is a low probability that they participated in war, which is why the question is whether age is the main cause of these pro-war attitudes. Also, it needs to be known that Islam has a very clear position towards different types of war, making a difference between a justified and unjustified war as well as towards behaviour in war and participants in war, so that this, significantly, can affect their attitudes to war and peace.

When speaking about the militant-extremist mind-set of the Salafis, the lowest values are found on the “Proviolence”, then the “Divine Power” and the “Vile World”. Practically, this means that they the least affirm violence, as a means of achieving of certain goal, however, they do consider the world we live in to be evil and that some holy realms could justify violence and extremism towards others. The obtained results only partially correspond the findings of Stankov et al (2010a), where they find a strong connection between religiosity and extremist convictions, particularly related to the “Divine Power”. The Salafis are mutually not significantly different on the variables of “Proviolence” and “Vile World”, however, we do find significant differences on the “Divine Power” scale in terms of age and total monthly income. The respondents younger than 29 have the most expressed scores on the “Divine Power” scale and they are significantly different from the Salafis. With an increase of total monthly income of the Salafis, their acceptance of this value increases, however, only up to the point of income of BAM 1,500, after which the value marks a decline. We have em-

phasized earlier that the respondents with higher incomes are also the younger ones, which is why the age is maybe the most significant factor of increased values at the “Divine Power” scale.

Trying to understand the antisocial behaviour, psychologists have identified several personality traits based on which they could foresee aggressive behaviour, impulsive reaction, risk potential, social dominance, emotional detachment, superiority, hypocrisy. Those character traits are psychopathy, narcissism, Machiavellianism and sadism, also known as the “Dark Tetrad”. Obtained results show that the average values of the Salafis are pretty low on all the four scales. Men show more of Machiavellianism compared to women, but this is not unexpected, as the other researches show that women usually have lower scores on this scale (Láng, A., Birkás, B., Martin, L., Nagy, T. & Kállai, J. 2017; Jonason, P. K. & Davis, M. D., 2018). Still, this is different from the results that Puhalo obtained in 2016, where the Salafis were not different by gender. With age, the average scale values for narcissism of the Salafis declines, which is also in accordance with findings obtained in other researches (Foster, J. D., Campbell, W. K., & Twenge, J. M. 2003; Twenge, J. M., Konrath, S., Foster, J. D., Keith Campbell, W., & Bushman, B. J., 2008; Roberts, B. W., Edmonds, G., & Grijalva, E. 2010). The more educated the Salafis are, the higher the degree of narcissism, keeping the dilemma whether this is a consequence of their education or age, since the younger respondents are, at the same time, more educated.

Disintegration is a personality disorder similar to a psychotic condition, with only a small number of persons developing a complete clinical picture. The obtained average score on the personality disintegration scale is pretty low. The difference between men and women is significant and in accordance with the results obtained elsewhere (Láng, A., Birkás, B., Martin, L., Nagy, T., & Kállai, J., 2017), where women usually score less on this scale. The Salafis in the age group of up to 29 are significantly different from the older respondents on the personality disintegration scale.

Self-sacrifice is defined as psychological readiness to sacrifice something very valuable, even own life for some reason, but this reason needs to be of social importance. In the Salafis group, we find increased values on the self-sacrifice scale, however, this does not have to be related to terrorism or any form of violence. This can be observed as their readiness for renouncement, sanctions by the society, contempt and judgment of the public to reach the objectives important to them. They see themselves as

missionaries of the true Islam and they are aware of their obstacles and temptations they will face on that journey, which they can overcome with faith and patience. With the increase of years of age, the values on the self-sacrifice scale decline, where the respondents younger than 29 are significantly different from the older Salafis. In parallel, an increase of monthly income and education is accompanied with the readiness of the Salafis to self-sacrifice. Having in mind that the younger Salafis have higher incomes as well as a higher education level, we assume that the obtained values can be explained with the age of respondents.

The correlation analysis has shown that the older the Salafis are, the lower the level of expressed narcissism and psychopathy, war attitudes and personality disintegration. The results related to narcissism, psychopathy and age are in line with the research results in the world (Twenge, J. M., Konrath, S., Foster, J. D., Keith Campbell, W., & Bushman, B. J., 2008; Roberts, B. W., Edmonds, G., & Grijalva, E. 2010; Blair, J., Mitchell, D., Blair, K. 2008). An increase of sadism is accompanied with an increase of Machiavellianism, narcissism and psychopathy (Mededović, 2016) with the Salafis. Quite expectedly, there is a positive, but not a very strong connection, between the variables of the Dark Tetrad (Paulhus & Williams, 2002). Quite expectedly, the respondents with positive attitudes about war also show positive attitudes towards self-sacrifice, whereas the attitudes about peace are negative. The Salafis considering that the world functions in a wrong way (the Vile World) are more prone to believe into conspiracy theories. The more convinced the respondents are that extremism and violence can be justified with sublime goals, the more they are prone to self-sacrifice, conspiracy theories, pro-war attitude and conviction that the world functions in a wrong way. The more the Salafis are prone to personality disintegration, the more expressed are their personality traits that we describe as the Dark Tetrad as well as their potential towards glorifying violence. Trust in institutions grows with the Salafis having more expressed peace attitudes, whereas it decreases with the respondents being more prone towards accepting conspiracy theories and those who consider that the world functions in a wrong way.

Based on the factor analysis of the variables, which we used to measure antisocial behaviour, we have identified the three factors: the dark side of personality, affirmation of war and power centres managing the Vile World. Further analysis has shown that the dark side of personality is more expressed in men, compared to women, and also that men, compared to

women, affirm the war more. The obtained differences by gender to both these factors are expected and in line with the earlier findings in our country and in the world (L. Kron, A. Hošek, K. Momirović, 2005, Covell, Schroeder and Gaier, according to Dupius and Cohn, 2011). Based on these findings, we must not claim that the individual Salafis will perform some antisocial behaviour, but instead that there is a higher disposition for violence, aggression and risk preference when choosing work or situations the other people see as highly dangerous and men are particularly prone to these (Selekin et al, according to Blair, Mitchell and Blair, 2008). There is a great number of factors that can affect antisocial behaviour of individuals and we must have this in mind. Particularly, attention should be paid to connecting of the personality dark side factors with their practicing of Islam. The question arises whether having these personality traits is a significant precondition for such a way of practicing Islam and whether such a way of practicing Islam is an obstacle for expressing this antisocial predisposition, particularly having in mind that Islam gives very detailed instructions of how a Muslim should behave, clearly defining what is good and what is bad, what is permitted and what is not permitted. Also, we must have in mind that within the Salafis there are different interpretations of individual texts, on which it depends whether the dark side of personality will express itself in its destructive form. I am more in favour of the assumption that with the largest number of the Salafis, such strict rules prevent expression of these traits in daily life. When we speak about the dark personality side, we can see that it is mainly expressed with the youngest Salafis, as expected, having in mind that, with the age of respondents, some of the personality traits lose on their intensity (narcissism) or incidence (psychopathy). The war is mainly affirmed by the respondents in the age group of up to 29 and they are significantly different from the older Salafis. This can be explained in several ways. Above all, with the very youth of respondents, which is characterised with more impulsive and inconsiderate behaviour. On the other side, we must have in mind that the older Salafis do have the experience of war, to a great extent, and they know all the grievances it brings, which is why they are more moderate in affirming war.

When observed generally, the greatest number of personal goals of the Salafis in prison are no significantly different from the personal goals of the Salafis who are free. The order of the goals is somewhat different, creating an impression that the Salafis in prison are more focused onto getting their personal life together in the future and as independent life without sin as

possible. We can say that this is a pretty expected result, having in mind that the respondents are in prison, where their freedom has been significantly limited and the future is uncertain. It is interesting to see that the most significant personal goals of the Salafis in prison are more intensive than the personal goals of the other Salafis, which, again, can be a consequence of social isolation. It is a similar situation with the least important of personal goals, which are almost the same and they insignificantly differ in terms of their very order. The Salafis are generally, both when free and in prison, disinterested for any form of management, reputation and exciting life. These goals are somewhat more intensive with the Salafis in prison.

If we compare the most significant social goals of the Salafis, who are in prison and those who are not, we can see that they are rather different. The Salafis in prison primarily care about the environment, living standard, social equality, legal state and fighting against criminal and corruption. The Salafis who are not in prison emphasize, as significant, fighting against criminal and corruption, social justice, more humane society, employment and development of science, education and culture. The question arises whether a specific social environment affects, and to which extent, the social priorities of the Salafis. In prison, the Salafis have a problem with money, both for themselves and their families, which is why the significance of social equality and living standard. The legal state is significant for everyone in prison as well as fighting against crime and corruption. It is not easy to say why the environment is important to such an extent to the Salafis in prison. When compared, the least important are the social goals of the Salafis, who are in prison and those who are free, and we found no huge differences there. The least important for them are privatisation, accession of the country to the European Union, preservation of tradition and one-party system. The free Salafis reject democracy, unlike the Salafis in prison, who do not find the territorial and state integrity of Bosnia and Herzegovina important. It is evident that the Salafis in prison find the social values more important than the social values of the Salafis who are free, whereas the least important social goals are even less important.

The Salafis in prison trust the institutions in Bosnia and Herzegovina less than the Salafis who are not in prison. This can be explained in different ways. On one side, it is difficult to expect that the people, who used to attack some institutions in Bosnia and Herzegovina, now appreciate those institutions. On the other side, the persons who went to war to Syria and Iraq, probably prefer different social order, including the very institutions

of that system. Of course, we must have in mind that they are disappointed with the work of the present institutions, as they have been punished by the state and their institutions. It is interesting that the Salafis, who are serving a prison sentence, have more trust in non-governmental organisations than the Islamic Community of BiH. It is difficult to assess why is this the case and which are the non-governmental institutions they appreciate. The Salafis in prison trust the media, unlike the free Salafis, and then the BiH Army and international community. Here we must have in mind that the differences between having trust in institutions are very small and, due to a small sample, it is difficult to assess whether they are significant.

If we take into account the variables used to measure tendencies towards antisocial behaviour, it is difficult to say that the variables that we have measured are of a decisive significance for differentiation of the Salafis, who have committed a crime or were going to foreign battlefields and those who did not violate the laws of Bosnia and Herzegovina.

As we have shown earlier, on the basis of attitudes they support, the Salafis can be divided using a cluster analysis into two equally large groups that we titled radical believers and radical extremists. Both these groups have relatively high scores on the self-sacrifice scale, tendency towards accepting conspiracy theories and ideas about the Vile World and the Divine Power, however, they are mutually different on the peace and war attitude scales. Radical extremists affirm more of the war attitudes and proviolence, while, at the same time, they have more negative peace attitudes from the radical believers. According to the authors of the concept of militant extremism (Stankov et al, 2010), the respondents who have high scores on the “Provviolence”, “Vile World”, “Divine Power”) present a group good for recruitment. Radical believers and radical extremists are significantly different amongst themselves when it comes to the two personality traits of the Dark Tetrad. Radical extremists have higher scores on the scales of Machiavellianism and psychopathy, but not on the sadism scale. This can mean that they do not enjoy hurting other people, instead, hurting others can serve only as a means for their achieving the final goal and manipulation for the achievement of goals is one of the basic determinants of psychopathy.

We have to have in mind that one of the shortcomings of this research is that there is no control group of citizens of Bosnia and Herzegovina, who are not Salafis. It is important to have in mind what the previous researches show, which is that, in general population, more or less such clusters of respondents can be isolated, at a high value for all the three aspects of MEMS,

which are potentially interesting in the sense of adequacy for extremism, so that these results do not have to be something specific for the Salafis.

Interviews were also done with the Salafis in prison. Out of ten Salafis, which is the number of them in prison at the time, seven of them accepted to give an interview. During the interview, we passed through several areas we considered potentially interesting: current situation in prison, childhood and youth, war experience, joining Islam, how they made the decision to go to foreign battlefield or commit a terrorist act, their battlefield experiences and plans for the future. When analysing their answers, we have tried not to miss something that is significant and common for all the respondents. We have tried even more, under the pressure of having to find some connectivity, not to ascribe to them some of our expectations or prejudices.

Generally, the respondents are fully aware as to where they are and why they are in prison, however, they are neither clear why they are accommodated with hardened criminals nor the severity of the very sentence they have been convicted to. They are satisfied with the prison conditions, however, they consider that there is also room for improvement. As believers, they are missing going to do Jumu'ah and some of them emphasize that the food is not made by the Sariah rules, as is the obligation for the Muslims. For the largest part of them, this is not a penalty, but God's will and temptation they have to overcome in accordance with the teaching of Islam. They are in a specific security regime; they do not have much contact with other prisoners nor some special activities.

When speaking about childhood and youth, these are somewhat different, compared to other children, in their fathers having been more absent than usual and also in terms of being impulsive, as their common trait. Almost all have mentioned that, when they were young, they had an issue, to a lower or higher extent, with anger management.

Their interest in Islam started only in secondary school and this was when they had started researching this topic independently. This research has opened up many questions and the response to them is mainly sought for on the internet or in reading books. They go to mosques and communicate with the imam, however, what they do not find there are adequate responses to their questions and, more importantly, they do not find understanding. Then, they turn to the Salafis since they consider them to be interpreting and practicing Islam in a proper way. With the Salafis, they experience not only understanding but also support and acceptance. They attend lectures organised by the Salafis, attend their socialising events and

meet the Salafi authorities, then afterwards, they visit the places where the Salafis live in greater numbers, for example, Bočinja, Dubnica i Maoča. Informal Salafi leaders live what they preach and this is what makes them authorities in the eyes of these people. At that time, there was public talk amongst the Salafis about jihad and joining foreign battlefields in Iraq and Syria. Still, the respondents claim that nobody put pressure on them to go to foreign battlefields or do anything bad in Bosnia and Herzegovina. These were their personal decisions.

As for the young Salafis, who went to battlefields of Syria and Iraq, there is one specific understanding of jihad, which is more turned towards the fight with external enemies rather than internal struggle within oneself, which is one of the causes of why they went away.

The basic motive of the Salafis to go to war is to help the Muslims in Syria and Iraq against Assad and their other enemies, with some of them also considering it their duty to live in a country ruled by the Sharia law. Their duty as Muslims was to help other Muslims in fighting their enemies, regardless to where they are. They got informed about the suffering of the Muslims in Syria and Iraq and also through their conversations with other Salafis. They did not question the accuracy of their internet sources.

The decision to go to war, according to the words of the very respondents, was brought in a narrow circle of friends, without knowledge of their families and informal leaders. Some of them considered it for a long time, while some others brought this decision rather quickly. It is interesting that none of the Salafis I talked to connected Maoča or some other areas where the Salafis live with their going to Syria.

Their experience, after going to battlefields, differs greatly from what they imagined while they were in Bosnia and Herzegovina. Their opinion about the Assad regime is even worse than the one they had before leaving. They are most often confused with the mutual conflicts between the Assad's opponents and it was hard for them to decide who was right and who was wrong. This lack of unity amongst the Muslims hurt them even more and this was one of the motives why they returned. Family was also another significant factor for their return to Bosnia and Herzegovina. There was no remorse for their going to these battlefields for they consider to have done nothing wrong there.

The question "What happens after prison?" provided two categories of answers. The first group of respondents answered that they would like to continue with their lives where they stopped, considering that the commu-

nity would accept them regardless of their doing time in prison. This group of respondents would like to turn towards themselves and their family and they are to stay away from any public engagement, particularly wars. On the other side, we have the Salafis who do not care a lot about what will happen when they leave prison, for all this is God's will. They are aware that with their going to the battlefields of Syria and Iraq they have been labelled negatively as being related to ISIL and they are uncertain about finding a job easily because of it. Also, the older the respondents, the less worried they are for their future. The respondents who have families and children would like to be released from prison earlier, but they are aware that this is not very likely. Their faith is not discouraged and they will continue practicing Islam just as equally as before. They are aware that they will be supervised by security services, however, they do hope that this will not make their lives unnecessarily more difficult. They do not expect to get some state help, though they would not refuse it, if offered.

DODATAK

1. Razlike između selefija po polu

Tabela 96. Od prijatelja i porodice

		Pol		Total
		Muškarci	Žene	
Nije spomenuto	N	158	9	167
	%	55,1%	30,0%	52,7%
Spomenuto	N	129	21	150
	%	44,9%	70,0%	47,3%
Total	N	287	30	317
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 96.1 Chi-Square Tests

V	df	p
6,838	1	,009

Tabela 97. Fejsbuk

		Pol ispitanika		Total
		Muškarci	Žene	
Nije spomenuto	N	90	15	105
	%	31,4%	50,0%	33,1%
Spomenuto	N	197	15	212
	%	68,6%	50,0%	66,9%
Total	N	287	30	317
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 97.1 Chi-Square Tests

V	df	p
4,261	1	,039

2. Razlike između selefija po godinama starosti

Tabela 98. Informisanje preko internet portala o društvenim dešavanjima u BiH i godine starosti

		Godine starosti			Total
		Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Preko 45 godina	
Nije spomenuto	N	25	27	27	82
	%	18,5%	42,9%	42,9%	25,9%
Spomenuto	N	110	36	36	234
	%	81,5%	57,1%	57,1%	74,1%
Total	N	135	63	63	316
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 98.1 Chi-Square Tests

V	df	p
13,269	2	,001

Tabela 99. Informisanje preko društvenih mreža o društvenim dešavanjima u BiH i godine starosti

		Godine starosti			Total
		Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Preko 45 godina	
Nije spomenuto	N	37	54	43	134
	%	27,4%	45,8%	68,3%	42,4%
Spomenuto	N	98	64	20	182
	%	72,6%	54,2%	31,7%	57,6%
Total	N	135	118	63	316
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 99.1 Chi-Square Tests

V	df	p
30,213	2	,000

Tabela 100. Informisanje preko prijatelja, poznanika i porodice o društvenim dešavanjima u BiH i godine starosti

		Godine starosti			Total
		Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Preko 45 godina	
Nije spomenuto	N	49	71	46	166
	%	36,3%	60,2%	73,0%	52,5%
Spomenuto	N	86	47	17	150
	%	63,7%	39,8%	27,0%	47,5%
Total	N	135	118	63	316
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 100.1 Chi-Square Tests

V	df	p
27,632	2	,000

Tabela 101. Koju centralnu informativnu emisiju (TV Dnevnik) od 19 do 20 časova najčešće gledate? Podjela po godinama starosti.

		Godine starosti			Total
		Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Preko 45 godina	
Ne gledam TV dnevnik	N	103	70	34	207
	%	76,3%	59,3%	54,0%	65,5%
Al Džazira	N	9	9	4	22
	%	6,7%	7,6%	6,3%	7,0%
Televizija TK	N	0	0	1	1
	%	0,0%	0,0%	1,6%	0,3%
BN TV	N	0	0	1	1
	%	0,0%	0,0%	1,6%	0,3%
TV Sarajevo	N	1	0	0	1
	%	0,7%	0,0%	0,0%	0,3%
TV1	N	1	3	1	5
	%	0,7%	2,5%	1,6%	1,6%
N1	N	0	1	0	1
	%	0,0%	0,8%	0,0%	0,3%

TV5	N	0	0	1	1
	%	0,0%	0,0%	1,6%	0,3%
Face TV	N	3	10	0	13
	%	2,2%	8,5%	0,0%	4,1%
Federalna TV	N	12	17	9	38
	%	8,9%	14,4%	14,3%	12,0%
Hajat TV	N	2	5	6	13
	%	1,5%	4,2%	9,5%	4,1%
BHTV	N	2	3	4	9
	%	1,5%	2,5%	6,3%	2,8%
CNN	N	1	0	0	1
	%	0,7%	0,0%	0,0%	0,3%
HRT	N	1	0	0	1
	%	0,7%	0,0%	0,0%	0,3%
MTV	N	0	0	1	1
	%	0,0%	0,0%	1,6%	0,3%
Drugo	N	0	0	1	1
	%	0,0%	0,0%	1,6%	0,3%
Total	N	135	118	63	316
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabel 101.1 Chi-Square Tests

V	df	p
53,110	30	,006

Tabela 102. Korištenje Fejsbuka i godine starosti

		Godine starosti			Total
		Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Preko 45 godina	
Nije spomenuto	N	31	40	34	105
	%	23,0%	33,9%	54,0%	33,2%
Spomenuto	N	104	78	29	211
	%	77,0%	66,1%	46,0%	66,8%
Total	N	135	118	63	316
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 102.1 Chi-Square Tests

V	df	p
18,650	2	,000

Tabela 103. Korištenje Instagrama i godine starosti

		Godine starosti			Total
		Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Preko 45 godina	
Nije spomenuto	N	91	97	61	249
	%	67,4%	82,2%	96,8%	78,8%
Spomenuto	N	44	21	2	67
	%	32,6%	17,8%	3,2%	21,2%
Total	N	135	118	63	316
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 103.1 Chi-Square Tests

V	df	p
23,558	2	,000

Tabela 104. Posjećivanje online foruma i godine starosti

		Godine starosti			Total
		Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Preko 45 godina	
Nije spomenuto	N	116	111	60	287
	%	85,9%	94,1%	95,2%	90,8%
Spomenuto	N	19	7	3	29
	%	14,1%	5,9%	4,8%	9,2%
Total	N	135	118	63	316
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 104.1 Chi-Square Tests

V	df	p
6,848	2	,033

Tabela 105. Korištenje Jutjuba i godine starosti

		Godine starosti			Total
		Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Preko 45 godina	
Nije spomenuto	N	33	37	34	104
	%	24,4%	31,4%	54,0%	32,9%
Spomenuto	N	102	81	29	212
	%	75,6%	68,6%	46,0%	67,1%
Total	N	135	118	63	316
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 105.1 Chi-Square Tests

V	df	p
17,164	2	,000

Tabela 106. Nekorištenje društvenih mreža i godine starosti

		Godine starosti			Total
		Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Preko 45 godina	
Nije spomenuto	N	127	107	50	284
	%	94,1%	90,7%	79,4%	89,9%
Spomenuto	N	8	11	13	32
	%	5,9%	9,3%	20,6%	10,1%
Total	N	135	118	63	316
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 106.1 Chi-Square Tests

V	df	p
10,345	2	,006

Tabela 107. Koji internet portal iz BiH najčešće čitate i posjećujete?

		Godine starosti			Total
		Do 29 godina	Od 30 do 44 godine	Preko 45 godina	
Ne idem na portale	N	63	61	45	169
	%	46,7%	51,7%	71,4%	53,5%
072 info.com	N	2	0	0	2
	%	1,5%	0,0%	0,0%	0,6%
Ehlusunnet	N	2	1	0	3
	%	1,5%	0,8%	0,0%	0,9%
Radiosarajevo.ba	N	1	0	0	1
	%	0,7%	0,0%	0,0%	0,3%
N-um.com	N	6	3	0	9
	%	4,4%	2,5%	0,0%	2,8%
Zijad-Ljakic.com	N	2	1	0	3
	%	1,5%	0,8%	0,0%	0,9%
Ba.n1info.com	N	1	1	1	3
	%	0,7%	0,8%	1,6%	0,9%
Islamqa.info/en	N	1	0	0	1
	%	0,7%	0,0%	0,0%	0,3%
Haber.ba	N	0	0	1	1
	%	0,0%	0,0%	1,6%	0,3%
Olx.ba	N	1	4	0	5
	%	0,7%	3,4%	0,0%	1,6%
Vijesti.ba	N	0	5	0	5
	%	0,0%	4,2%	0,0%	1,6%
Putvjernika.com	N	1	0	0	1
	%	0,7%	0,0%	0,0%	0,3%
Zenicablog.com	N	2	1	0	3
	%	1,5%	0,8%	0,0%	0,9%
Gardian.com	N	0	0	1	1
	%	0,0%	0,0%	1,6%	0,3%
Frontal.ba	N	0	0	1	1
	%	0,0%	0,0%	1,6%	0,3%
Fokus.ba	N	0	0	1	1
	%	0,0%	0,0%	1,6%	0,3%
Pik.ba	N	0	2	1	3
	%	0,0%	1,7%	1,6%	0,9%
Akos.ba	N	1	0	0	1
	%	0,7%	0,0%	0,0%	0,3%

Islamskazajednica.ba	N	0	1	0	1
	%	0,0%	0,8%	0,0%	0,3%
Istina.ba	N	2	1	1	4
	%	1,5%	0,8%	1,6%	1,3%
Avaz.ba	N	3	3	0	6
	%	2,2%	2,5%	0,0%	1,9%
Klix.ba	N	27	17	2	46
	%	20,0%	14,4%	3,2%	14,6%
Saff.ba	N	8	11	9	28
	%	5,9%	9,3%	14,3%	8,9%
Nasevijesti.com	N	1	0	0	1
	%	0,7%	0,0%	0,0%	0,3%
Minber.ba	N	5	4	0	9
	%	3,7%	3,4%	0,0%	2,8%
Novihorizonti.ba	N	1	0	0	1
	%	0,7%	0,0%	0,0%	0,3%
Balkans.aljazeera.net	N	2	2	0	4
	%	1,5%	1,7%	0,0%	1,3%
Drugo	N	3	0	0	3
	%	2,2%	0,0%	0,0%	0,9%
Total	N	135	118	63	316
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 107.1 Chi-Square Tests

V	df	p
75,487	54	,028

3. Razlike između selefija s obzirom na to da li su učestvovali u ratu ili nisu

Tabela 108. Internet portali

		Učešće u ratu		Total
		Učesnik rata	Nije učestvo-vao u ratu	
Nije spomenuto	N	26	54	80
	%	39,4%	22,0%	25,7%

Spomenuto	N	40	191	231
	%	60,6%	78,0%	74,3%
Total	N	66	245	311
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 108.1 Chi-Square Tests

V	df	p
8,195	1	,004

Tabela 109. Društvene mreže (Fejsbuk, Twiter...)

		Učešće u ratu		Total
		Učesnik rata	Nije učestvovao u ratu	
Nije spomenuto	N	39	130	130
	%	59,1%	41,8%	41,8%
Spomenuto	N	27	181	181
	%	40,9%	58,2%	58,2%
Total	N	66	311	311
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 109.1 Chi-Square Tests

V	df	p
10,295	1	,001

Tabela 110. Od prijatelja, porodice, poznanika

		Učešće u ratu		Total
		Učesnik rata	Nije učestvovao u ratu	
Nije spomenuto	N	48	116	164
	%	72,7%	47,3%	52,7%
Spomenuto	N	18	129	147
	%	27,3%	52,7%	47,3%
Total	N	66	245	311
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 110.1 Chi-Square Tests

V	df	p
13,437	1	,000

Tabela 111. Molimo vas da nam kažete koju centralnu informativnu emisiju (TV Dnevnik) od 19 do 20 časova najčešće gledate

		Učešće u ratu		Total
		Učesnik rata	Nije učestvovan u ratu	
Ne gledam TV dnevnik	N	31	173	204
	%	47,0%	70,6%	65,6%
Al Džazira	N	4	18	22
	%	6,1%	7,3%	7,1%
Televizija TK	N	1	0	1
	%	1,5%	0,0%	0,3%
BN TV	N	1	0	1
	%	1,5%	0,0%	0,3%
TV Sarajevo	N	0	1	1
	%	0,0%	0,4%	0,3%
TV1	N	1	4	5
	%	1,5%	1,6%	1,6%
N1	N	1	0	1
	%	1,5%	0,0%	0,3%
TV5	N	1	0	1
	%	1,5%	0,0%	0,3%
Face TV	N	2	11	13
	%	3,0%	4,5%	4,2%
Federalna TV	N	12	25	37
	%	18,2%	10,2%	11,9%
Hajat TV	N	6	7	13
	%	9,1%	2,9%	4,2%

BHTV	N	5	4	9
	%	7,6%	1,6%	2,9%
CNN	N	0	1	1
	%	0,0%	0,4%	0,3%
HRT	N	0	1	1
	%	0,0%	0,4%	0,3%
MTV	N	1	0	1
	%	1,5%	0,0%	0,3%
Total	N	66	245	311
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 111.1 Chi-Square Tests

V	df	p
38,151	14	,000

Tabela 112. Fejsbuk

		Učešće u ratu		Total
		Učesnik rata	Nije učestvo-vao u ratu	
Nije spomenuto	N	33	69	102
	%	50,0%	28,2%	32,8%
Spomenuto	N	33	176	209
	%	50,0%	71,8%	67,2%
Total	N	66	245	311
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 112.1 Chi-Square Tests

V	df	p
11,249	1	,001

Tabela 113. Instagram

		Učešće u ratu		Total
		Učesnik rata	Nije učestvovao u ratu	
Nije spomenuto	N	59	187	246
	%	89,4%	76,3%	79,1%
Spomenuto	N	7	58	65
	%	10,6%	23,7%	20,9%
Total	N	66	245	311
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 113.1 Chi-Square Tests

V	df	p
5,370	1	,020

Tabela 114. Jutjub

		Učešće u ratu		Total
		Učesnik rata	Nije učestvovao u ratu	
Nije spomenuto	N	37	64	101
	%	56,1%	26,1%	32,5%
Spomenuto	N	29	181	210
	%	43,9%	73,9%	67,5%
Total	N	66	245	311
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 114.1 Chi-Square Tests

V	df	p
21,251	1	,000

Tabela 115. Generalno gledajući, koliko imate povjerenja u BiH medije?

		Učešće u ratu		Total
		Učesnik rata	Nije učestvovao u ratu	
Bez odgovora	N	5	4	9
	%	7,6%	1,6%	2,9%
U velikoj mjeri im vjerujem	N	2	8	1,0
	%	3,0%	3,3%	3,2%
Do izvjesne mjere, povremeno sam kritičan/a	N	12	29	41
	%	18,2%	11,8%	13,2%
Ne mnogo, često sam kritičan/a	N	18	93	111
	%	27,3%	38,0%	35,7%
Uopšte im ne vjerujem	N	29	111	140
	%	43,9%	45,3%	45,0%
Total	N	66	245	311
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 115.1 Chi-Square Tests

V	df	p
9,628	4	,047

4. Razlike između selefija po ukupnim mjesecnim primanjima u porodici

Tabela 116. Radio

		Kategorije primanja				Total
		Do 500 KM	Od 501 KM do 1000 KM	Od 1001 KM do 1500 KM	Preko 1500 KM	
Nije spomenuto	N	44	75	51	58	228
	%	88,0%	85,2%	98,1%	95,1%	90,8%

Spomenuto	N	6	13	1	3	23
	%	12,0%	14,8%	1,9%	4,9%	9,2%
Total	N	50	88	52	61	251
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 116.1 Chi-Square Tests

V	df	p
8,406	3	,038

5. Razlike između selefija po obrazovanju

Tabela 117. Internet portalii

		Kategorije obrazovanja				Total
		Osnovna škola	Zanat	Srednja škola- 4. stepen	Viša i visoka škola	
Nije spomenuto	N	14	33	25	10	82
	%	56,0%	39,3%	22,1%	10,5%	25,9%
Spomenuto	N	11	51	88	85	235
	%	44,0%	60,7%	77,9%	89,5%	74,1%
Total	N	25	84	113	95	317
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 117.1 Chi-Square Tests

V	df	p
32,209	3	,000

Tabela 118. Društvene mreže (Fejsbuk, Twiter...)

		Kategorije obrazovanja				Total
		Osnovna škola	Zanat	Srednja škola- 4. stepen	Viša i visoka škola	
Nije spomenuto	N	20	42	46	26	134
	%	80,0%	50,0%	40,7%	27,4%	42,3%
Spomenuto	N	5	42	67	69	183
	%	20,0%	50,0%	59,3%	72,6%	57,7%
Total	N	25	84	113	95	317
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 118.1 Chi-Square Tests

V	df	p
25,399	3	,000

Tabela 119. Molimo vas da nam kažete koju centralnu informativnu emisiju (TV Dnevnik) od 19 do 20 časova najčešće gledate?

		Kategorije obrazovanja				Total
		Osnovna škola	Zanat	Srednja škola- 4. stepen	Viša i visoka škola	
Ne gledam TV dnevnik	N	13	54	76	65	208
	%	52,0%	64,3%	67,3%	68,4%	65,6%
Al Džazira	N	3	3	8	8	22
	%	12,0%	3,6%	7,1%	8,4%	6,9%
Televizija TK	N	0	0	1	0	1
	%	0,0%	0,0%	0,9%	0,0%	0,3%
BN TV	N	0	0	1	0	1
	%	0,0%	0,0%	0,9%	0,0%	0,3%
TV Sarajevo	N	0	0	1	0	1
	%	0,0%	0,0%	0,9%	0,0%	0,3%
TV1	N	3	0	1	1	5
	%	12,0%	0,0%	0,9%	1,1%	1,6%
N1	N	0	0	1	0	1
	%	0,0%	0,0%	0,9%	0,0%	0,3%

TV5	N	0	0	0	1	1
	%	0,0%	0,0%	0,0%	1,1%	0,3%
Face TV	N	0	5	2	6	13
	%	0,0%	6,0%	1,8%	6,3%	4,1%
Federalna TV	N	2	13	16	7	38
	%	8,0%	15,5%	14,2%	7,4%	12,0%
Hajat TV	N	3	4	4	2	13
	%	12,0%	4,8%	3,5%	2,1%	4,1%
BHTV	N	0	3	2	4	9
	%	0,0%	3,6%	1,8%	4,2%	2,8%
CNN	N	1	0	0	0	1
	%	4,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,3%
HRT	N	0	0	0	1	1
	%	0,0%	0,0%	0,0%	1,1%	0,3%
MTV	N	0	1	0	0	1
	%	0,0%	1,2%	0,0%	0,0%	0,3%
Druge	N	0	1	0	0	1
	%	0,0%	1,2%	0,0%	0,0%	0,3%
Total	N	25	84	113	95	317
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 119.1 Chi-Square Tests

V	df	p
66,200	45	,021

Tabela 120. Fejsbuk

		Kategorije obrazovanja				Total
		Osnovna škola	Zanat	Srednja škola- 4. stepen	Viša i visoka škola	
Nije spomenuto	N	18	35	33	19	105
	%	72,0%	41,7%	29,2%	20,0%	33,1%
Spomenuto	N	7	49	80	76	212
	%	28,0%	58,3%	70,8%	80,0%	66,9%
Total	N	25	84	113	95	317
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 120.1 Chi-Square Tests

V	df	p
27,995	3	,000

Tabela 121. Instagram

		Kategorije obrazovanja				Total
		Osnovna škola	Zanat	Srednja škola- 4. stepen	Viša i visoka škola	
Nije spomenuto	N	22	74	84	70	250
	%	88,0%	88,1%	74,3%	73,7%	78,9%
Spomenuto	N	3	10	29	25	67
	%	12,0%	11,9%	25,7%	26,3%	21,1%
Total	N	25	84	113	95	317
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 121.1 Chi-Square Tests

V	df	p
8,465	3	,037

Tabela 122. Vimeo

		Kategorije obrazovanja				Total
		Osnovna škola	Zanat	Srednja škola- 4. stepen	Viša i visoka škola	
Nije spomenuto	N	25	84	112	90	311
	%	100,0%	100,0%	99,1%	94,7%	98,1%
Spomenuto	N	0	0	1	5	6
	%	0,0%	0,0%	0,9%	5,3%	1,9%
Total	N	25	84	113	95	317
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 122.1 Chi-Square Tests

V	df	p
8,533	3	,036

Tabela 123. Jutjub

		Kategorije obrazovanja				Total
		Osnovna škola	Zanat	Srednja škola- 4. stepen	Viša i visoka škola	
Nije spomenuto	N	15	36	37	16	104
	%	60,0%	42,9%	32,7%	16,8%	32,8%
Spomenuto	N	10	48	76	79	213
	%	40,0%	57,1%	67,3%	83,2%	67,2%
Total	N	25	84	113	95	317
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 123.1 Chi-Square Tests

V	df	p
23,219	3	,000

Tabela 124. Koji internet portal iz BiH najčešće čitate i posjećujete?

		Kategorije obrazovanja				Total
		Osnovna škola	Zanat	Srednja škola- 4. stepen	Viša i visoka škola	
Ne idem na portale	N	17	65	57	31	170
	%	68,0%	77,4%	50,4%	32,6%	53,6%
072 info.com	N	0	0	0	2	2
	%	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	0,6%
Ehlusunnet	N	0	0	3	0	3
	%	0,0%	0,0%	2,7%	0,0%	0,9%
Radiosarajevo.ba	N	0	0	1	0	1
	%	0,0%	0,0%	0,9%	0,0%	0,3%

N-num.com	N	1	1	5	2	9
	%	4,0%	1,2%	4,4%	2,1%	2,8%
Zijad-Ljakic.com	N	0	0	1	2	3
	%	0,0%	0,0%	0,9%	2,1%	0,9%
Ba.n1info.com	N	1	0	1	1	3
	%	4,0%	0,0%	0,9%	1,1%	0,9%
Islamqa.info/en	N	0	0	0	1	1
	%	0,0%	0,0%	0,0%	1,1%	0,3%
Haber.ba	N	0	1	0	0	1
	%	0,0%	1,2%	0,0%	0,0%	0,3%
Olx.ba	N	1	1	3	0	5
	%	4,0%	1,2%	2,7%	0,0%	1,6%
Vijesti.ba	N	1	0	1	3	5
	%	4,0%	0,0%	0,9%	3,2%	1,6%
Putvjernika.com	N	0	0	1	0	1
	%	0,0%	0,0%	0,9%	0,0%	0,3%
Zenicablog.com	N	0	0	1	2	3
	%	0,0%	0,0%	0,9%	2,1%	0,9%
Gardian.com	N	0	0	0	1	1
	%	0,0%	0,0%	0,0%	1,1%	0,3%
Frontal.ba	N	0	0	0	1	1
	%	0,0%	0,0%	0,0%	1,1%	0,3%
Fokus.ba	N	0	0	0	1	1
	%	0,0%	0,0%	0,0%	1,1%	0,3%
Pik.ba	N	1	0	2	0	3
	%	4,0%	0,0%	1,8%	0,0%	0,9%
Akos.ba	N	0	0	0	1	1
	%	0,0%	0,0%	0,0%	1,1%	0,3%
Islamskazajedni-ca.ba	N	0	0	0	1	1
	%	0,0%	0,0%	0,0%	1,1%	0,3%
Avaz.ba	N	0	3	2	1	6
	%	0,0%	3,6%	1,8%	1,1%	1,9%
Klix.ba	N	1	4	16	25	46
	%	4,0%	4,8%	14,2%	26,3%	14,5%

Saff.ba	N	0	7	10	11	28
	%	0,0%	8,3%	8,8%	11,6%	8,8%
Nasevijesti.com	N	0	0	0	1	1
	%	0,0%	0,0%	0,0%	1,1%	0,3%
Minber.ba	N	1	1	4	3	9
	%	4,0%	1,2%	3,5%	3,2%	2,8%
Novihorizonti.ba	N	0	0	1	0	1
	%	0,0%	0,0%	0,9%	0,0%	0,3%
Balkans.aljazeera.net	N	1	0	1	2	4
	%	4,0%	0,0%	0,9%	2,1%	1,3%
Istina.ba	N	0	0	2	2	4
	%	0,0%	0,0%	1,8%	2,1%	1,3%
Total	N	25	84	113	95	317
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabela 124.1 Chi-Square Tests

V	df	p
103,494	81	,047

CIP